

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XII. YÜZYIL TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA
TÜRKMENLER

Esra SERT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

KONYA 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Esra SERT

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Esra SERT tarafından hazırlanan XII. Yüzyılda Türkiye Selçuklularında Türkmenler başlıklı bu çalışma 19.07.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ Başkan

Doç. Dr. İzzet SAK Üye

Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ Üye

ÖNSÖZ

Türkiye Selçuklu Devleti kurulduktan sonra hızla Anadolu'yu fethederek siyasi birliğini sağlamıştır. Selçuklu Devleti bu toprakların İslamlaşması ve Türkleşmesi aynı zamanda da ekonomik anlamda güçlenmesi için gerekli sosyal ve iktisadi çalışmalara da başlamıştır. Onlar, XII. Yüzyıl boyunca sürekli olarak Bizans ve Haçlı ordularıyla savaşmak zorunda kalmış olmalarına rağmen, hem bu ordular karşısında ciddi başarılar elde etmeyi başarmış hem de Anadolu'nun kültürel ve ticari anlamda canlılık kazanmasını sağlamıştır. Biz de bu çalışmada, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasının hemen sonrasında hızla yükselmesinde, onun en önemli tebaasını oluşturan Türkmenlerin ne derece etkili olduğunu ve nasıl bir rol üstlendiklerini araştırmayı amaçladık.

Çalışmamızın ilk bölümünde öncelikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda en önemli rolü oynayan Türkmenlerin, kimler olduğunu ve neden bu ismi aldığı araştırıldı. Onların Orta Asya'daki durumlarını ve Anadolu'ya geldikten sonra "Türkmen" kelimesinde oluşan anlam kaymaları ve nihai olarak kavramın nasıl bir muhteva ile dolduğunu açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde Orta Asya'dan başlayan göçlerle Büyük Selçuklu Devleti içinde ortaya çıkan Türkmenlerin, Anadolu'ya nasıl yönlendirildikleri ve ilk akınları inceledik. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkmenlerin hangi bölgelerde yoğunlaştığını tespit etmeye çalıştık. Ayrıca Bizans ve Haçlı orduları karşısında elde ettiği başarıyla Anadolu'nun yeni sahipleri olduğunu gösteren Selçuklu Devleti'nin askeri kanadındaki önemlerini göstermeye çalıştık. Tüm bu süreç içerisinde de Türkmenler ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurduğu siyasi ilişkiyi inceledik.

Son bölümde ise Türkmenlerin sosyo-ekonomik yapısını inceleyerek onların günlük yaşamları içinde nasıl bir hayat sürdüklerini, kişiliklerini, kıyafetlerini, yiyeceklerini, eğlence anlayışlarını, geleneklerini ve iktisadi hayatlarını tespit etmeye çalıştık. Bu şekilde hem onların iç dünyalarını hem de Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdıkları kültürlerinin, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde nasıl bir etkisi olduğunu araştırdık.

Çalışmam da öncelikle tüm süreç boyunca maddi-manevî destekleriyle her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca bu konuyu bana tavsiye ederek Türkiye Selçuklu Devleti'ne farklı bir cepheden bakmamı sağlayan ve tüm çalışma esnasında gerek sorduğu sorularıyla gerekse işaret ettiği boşluklarla kendimi geliştirmemi sağlayan ve kütüphanesini bana açan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Mustafa Demirci'ye, her an için beni yüreklendirerek motive eden ve ihtiyaç duyduğum her an bana kapılarını açan Sayın Yard. Doç Dr. Sefer Solmaz ve Sayın Yard. Doç. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen'e; sorduğum soruları cevapsız bırakmayarak kaynak yardımını benden esirgemeyen Sayın Doç. Dr. İbrahim Solak'a teşekkürü bir borç bilirim.

KONYA 2011

Esra SERT

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Esra SERT	Numarası: 084202021003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ortaçağ	
	Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	
Tezin Adı		XII. Yüzyıl Türkiye Selçuklularında Türkmenler	

ÖZET

Türk tarihinde ayrı bir yeri olan Türkmenler, devletlerin siyasi, askeri ve sosyal hayatında önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Bu sebeple de onların yaşadıkları coğrafya ve kimlikleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Orta Asya'dan Büyük Selçuklu döneminde ortaya çıkışları ve Anadolu'ya yönlendirilmeleri, bölgeye kitleler halinde gelen Türkmenlerin bu topraklar üzerindeki dağılımı, dönemin siyasi ve sosyal gelişmelerini anlamamız açısından gereklidir.

Bu çalışmada Türkmenlerin Malazgirt zaferini sonrasında Anadolu toprakları üzerindeki yerleşimleri, Türkiye Selçuklu devletinin kendi birliğini korumak adına Türkmenlere karşı izlediği politikalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anadolu'nun fethedilmesinde önemli bir rol üstlenen Türkmenlerin, Bizans ve Haçlı ordularıyla yapılan savaşlarda Türkiye Selçuklu Devleti'nin askeri birliğinin temelini oluşturduğu görülmektedir.

Siyasi hayat üzerinde bu kadar etkin olan ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerin sosyal hayat üzerinde de etkisi şüphesizdir. Anadolu'daki köy isimleri,

giyim, yemek ve çeşitli adetler incelendiği zaman Türkmenlerin Orta Asya'dan itibaren kullandığı alışkanlıklarını bu topraklarda taşıdığı görülmektedir. Ayrıca onların sosyal hayatı incelendiği zaman maden işlemeyi bilen, hukuku olan son derece teşkilatlı bir yapıyla karşılaşmaktayız. Bu durum, Türkmenler için özellikle batılı yazarlar tarafından atfedilen “göçebe” kavramının son derece haksız bir değerlendirme olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Oğuzlar, Anadolu, Türkiye Selçuklu Devleti, 12. Yüzyıl.

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Esra SERT	Numarası: 084202021003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ortaçağ	
	Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	
Tezin İngilizce Adı		Turkmen in 12th century Seljuk Empire of Turkey	

SUMMARY

Principally, the answers we have found to the questions “Who Turkmen are” and “What kind of differences Turkmen have in comparison with other groups” help us understand the reasons of their operations under the empires Turkmen fell under domination. By this way, it becomes clear that the emergence of Turkmen in Great Seljuk Empire whose migration adventures starting in Central Asia we followed and its orientation to Anatolia, population distribution of Turkmen who came to Anatolia as crowds make it clear that Turkmen underlie Seljuk Empire of Turkey. Moreover, Turkmen, who held the most significant position in the battle with Byzantine and Crusaders during the establishment of the empire, proved to be not visitors but the owners of these lands, as well.

In 12th century when Anatolia began to adopt Turkization and Islamize, the role and labor of Turkmen lie behind their daily life they brought from Central Asia

to these lands. Besides limited information about the social life of Turkmen in 11th century, it is possible to discover the traces we resume even today.

Key Words: Turkmen, Oghuzs, Anatolia, Seljuk Empire of Turkey, 12th century

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
ADTCFD	: Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
b.	: bin.
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Edt.	: Editör
göst. yer.	: gösterilen yer
Haz.	: Hazırlayan
HÜTAD	: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
nr.	: numara
Nşr.	: neşreden
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
öl.	: ölümü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu

TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve devamı
vs.	: vesâire
YT.	: Yeni Türkiye
Yay.	: yayını

İçindekiler

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar ve Araştırmalar	1
1. 1. Kaynaklar	1
1.2. Araştırmalar	7
2. XII. Yüzyılda Anadolu'da Bizans ve Türkiye Selçuklu Devletinin Siyasi Yapısı:	10
I. BÖLÜM	20
TÜRKMEN KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK GELİŞİMİ	20
1. Türkmen Kavramının Kökeni	20
2. Orta Asya'da Türkmen Kavramının Delaletleri	23
3. Anadolu'da Türkmen Kavramının Kazandığı Anlam	29
II. BÖLÜM	33
TÜRKMENLERİN ASKERİ VE SİYASÎ ROLLERİ	33
1. Anadolu'ya Türkmen Göçleri	33
1.1. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kontrolünde Anadolu'ya Yapılan Türkmen Akınları	35
1.2. XII. Yüzyıl Boyunca Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'ya Türkmen Göçleri ve İskân Faaliyetleri	42
2. Türkmenlerin Askeri Faaliyetleri	51
3. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kurulması ve Yükselmesinde Türkmenlerin Katkıları	61
3.1 Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki Türkmen Beyleri:	63
4. Türkmenlerin Selçuklu İdaresi ile İlişkileri	69
III. BÖLÜM	76
TÜRKMENLERİN SOSYO – EKONOMİK YAPISI	76
1. Türkmenlerin Konar-Göçer ve Yerleşik Hayatları	76
2. Türkmenlerin Gündelik Yaşamları	82
3. Türkmenlerin İktisadî Hayatı	102

SONUÇ.....	108
BİBLİYOGRAFYA	110
Özgeçmiş	118

GİRİŞ

1. Kaynaklar ve Araştırmalar

XII. yüzyıl Türkiye Selçuklu Tarihi araştırmaları için kaynağın oldukça kısıtlı olduğu bir dönem olmasının yanında bu dönemle ilgili müstakil bir “Türkmen” çalışmasına da rastlamamaktayız. Türkmenler ile ilgili çalışmalar ya XI. yüzyıl Sır Derya boylarındaki Türkmenlerle ilgili ya da daha geç dönem Anadolu coğrafyası ile ilgilidir. Bu yüzden de konunun çalışılmasında bazı bölge ve hususların aydınlatılması zaman zaman yetersiz kalmıştır.

XII. asrın en önemli tarih kaynakları şüphesiz Bizans kronikleridir. Bu kaynaklar bizzat dönemi içinde yazılmış olmasının yanında Türkmenlerle en çok karşılaşan ve onların bu yüzyıl içindeki durumu hakkında en net bilgileri veren kaynaklar olması bakımından gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra önemi tartışmasıdır. Aynı zamanda Ermeni ve Süryani kaynakları da Türkmenlerin ilk akınlarını ve dağıldıkları bölgeleri anlatması bakımından çok önemlidir. Daha geç dönemlerde bir şekilde Anadolu’dan geçen seyyahların düştükleri notlar ise bize XI. asır ile ilgili sosyal ve askeri özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduğumuz Türkmenlerin, Anadolu’ya getirdikleri ve değişmeyen özelliklerinin XII. asırdada sürdüğü özellikler olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Bunun dışında dönemle ilgili yapılan ağırlıkta siyasi tarih araştırmaları da ulaşamadığımız kaynakları aktarma açısından oldukça önemlidir.

1. 1. Kaynaklar

Anna Kommena, *Alexiad*

I. Aleksios Komnenos’un kızı Anna Komnena tarafından kaleme alınan *Alexiad*¹ adlı eserde Bizans prensesi Anna, babasının dönemini (1081-1118) anlatmaktadır. Selçuklu Devleti’nin Bizans ve Haçlı Devletleri ile olan savaşlarını anlatırken en çok karşılaştığı grup olan Türkmenler hakkında çok önemli bilgiler yer

¹ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt’in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

almaktadır. Türkmenlerin Anadolu’da ilerleyişlerini ve yerleştikleri bölgeleri önemli gördüğü Türkmen beylerinin isimlerini verdiği gibi zaman zaman Türkmenlerin kişilik özelliklerine dair bilgileri de kaydetmektedir. Türkmenlerin savaş teknikleriyle ilgili ayrıntılı olarak bilgi veren bu kitap, diğer kaynaklarda geçmeyen hususlara da değinmiştir. Ancak onun eserinde “Türkmen” kelimesi yerine çoğunlukla “yağmacı Türkler” ya da “barbarlar” ifadesini görmekteyiz. Biz, onun çağırda yaşayan ve çobanlık yaptığını söylediği Batı uçlarındaki grupların Türkmenler olduğunu anlamaktayız. Biz çalışmamızda eserin Bilge Umar tarafından çevrilen nüshasını kullandık.

Ioannes Kinnamos’un Historiası (1118-1176)

XII. yüzyıl Bizans tarihçilerinden olan Ioannes 1143 yılında doğmuştur. Onun 1118-1176 yıllarını kapsayan eseri² II. Ioannes Komnenos (1118-1143) ve I. Manuel Komnenos (1143-1180)’un saltanat dönemi hakkında bilgi vermektedir. Kinnamos görgü tanığı olmadığı II. Ioannes Kinnamos dönemi olaylarını oldukça kısa anlatmaktadır. Onun eserinde önemli olan Türkmenlerin belki de en çok faaliyette olduğu I. Manuel Komnenos dönemindeki Türkmenlerin akın ettikleri ve yerleştikleri bölgeleri Türkmen beylerini ve faaliyetlerini Türkmenlerin savaş tekniklerini ve nasıl yaşadıkları hakkında bilgi vermesidir.

Niketas Khoniates, *Historia*

1155-1157 yılları arasında Denizli yakınlarında Khonai’de doğan Niketas Khoniates, genç yaşta ailesi tarafından İstanbul’a gönderilerek iyi bir eğitim alması sağlanmıştır. Bundan sonra bir süre avukatlık yapan Niketas, ardından Angelos hanedanı döneminde (1185-1204) saraya girerek saray ve devlet idaresinde önemli görevlere yükselmiştir. 1204 Nisan’ında İstanbul’un Latinler tarafından işgal edilmesinin ardından şehri terk ederek İznik’e sığınan Niketas, son yıllarını I. Theodoros Laskaris’in himayesinde saray hizmetinde geçirdikten sonra 1213 yılında bu şehirde ölmüştür. Niketas’ın İznik’te geçen son yıllarında kaleme aldığı eseri³ 1118-1180 yılları arasındaki dönem ile ilgili önemli Bizans kaynaklarından birisidir.

² Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118 – 1176)*, çev. Işın Demirkent, Ankara 2001.

³ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995.

Niketas'ta tıpkı Ioannes gibi Ioannes ve Manuel Komnenos devirlerini anlatmaktadır. Bu yüzden iki eser konuları karşılaştırma açısından adeta birbirinin tamamlayıcısı gibidir. Özellikle I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıç Arslan (1155-1192) dönemleri ile ilgili ayrıntılı bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Türkmenler bu dönemde oldukça aktif bir şekilde Bizans sınırlarında faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Niketas'ta Türkler adı altında Türkmenlerin Batı uçlarındaki faaliyetlerinden bahsetmektedir. O da tıpkı diğer Bizans tarihçileri gibi Bizans ile Selçuklu mücadelesini anlatırken çadır toplumu dediği Türkmenlerden, onların yaşadıkları bölgelerden ve askeri, kişilik özelliklerinden bahsetmesi açısından son derece kıymetlidir.

Süryani Mihail, *Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi*

1126 yılında doğan Süryanî Mihail'in kaleme aldığı *Vekayinâme*⁴ Anadolu Türk Tarihi açısından en önemli Süryanî kaynağıdır. 1166 yılında Süryanî kilisesi Patriği olan Mihail'in yazdığı bu eser, Süryanî kilisesi tarihi etrafında 1195 yılına kadarki olayları ihtiva eden bir dünya tarihidir. İslam tarihi ve özellikle Selçuklu tarihi ile ilgili olarak önemli bilgiler içermektedir. Anadolu'ya düzenlenen ilk Türkmen akımları, Malazgirt savaşı ve Türkiye Selçuklu Devleti içinde Türkmen faaliyetlerini anlatması açısından önemli bir eserdir.

Urfalı Mateos'un *Vekayinâmesi*

Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XI. yüzyılın sonlarıyla XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Urfalı Mateos'un *Vekayinâmesi*⁵ 952'den 1136 yılına kadar olan olayları içermektedir. Bu esere Papaz Grigor tarafından zeyl yapılarak 1163 yılına kadar meydana gelen olaylar anlatılmıştır. Yakın Doğu ve Türk tarihi hakkında önemli bilgiler veren Ermenice kaynaklar arasında Urfalı mateos'un *Vekayinâmesi* diğer kaynaklarda bahsedilmeyen birçok olayı ayrıntılı bir şekilde anlatması bakımından özel bir yere sahiptir.

Müellifin eseri başlıca üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlardan kronolojik sıra ile 952-1052 yılları arasındaki olaylar birinci kısımda, 1053-1102 yılları

⁴ Süryani Mihail, *Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, (TTK Basılmamış nüsha).

⁵ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000.

arasındaki olaylar ikinci kısımda ve son olarak 1102-1136 yılları arasındaki olaylar üçüncü kısımda kaydedilmiştir. Bizim için bu eseri önemli kılan, Türkmenlerin ilk akınları hakkında önemli ve diğer kaynaklarda yer almayan bilgiler aktarmasıdır. Mateos, Ermenilerin ilk kez karşılaştıkları Türkmenler ve onların silahları karşısında duyduğu şaşkınlığı ifade ederken bu silahların Anadolu'da olmadığı fikrini bizlere vermektedir. Ayrıca Türkmenlerin ilk yerleşim bölgelerini bizlere verirken Bizans'ın Türkmen akınları karşısındaki politikasını ve bunun sonucunda Türkmenlerin Anadolu'ya girişinin hızlanması hakkında görüşleri de oldukça önemlidir.

İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Târîh*

1160-1234 yılları arasında yaşayan İbnü'l Esir'in yazdığı eser⁶ oldukça önemlidir. İyi bir tahsil görmüş olan İbnü'l Esir'in bu eseri insanlığın yaradılışından 1231 yılına kadar olan hadiseleri içermektedir. Kendisinden önceki tarihçileri eleştirmekten çekinmeyen müellifin güzel bir üslûpla kaleme aldığı eseri, İslâm ve Türk tarihi açısından son derece önemlidir. XII ciltten oluşan eserin IX. Ve X. ciltleri Selçuklular ile ilgili bilgi vermektedir. İbnü'l Esir, Türkmenlerin Büyük Selçuklu Devleti içindeki durumlarından ve onların Anadolu'ya nasıl ve neden yönlendirildiklerinden, Anadolu'daki ilk Türkmen akınlarından bahsederken oldukça önemli bilgiler vermektedir.

El-Cahız, *Fezâ'ilü'l – Etrâk (Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri)*

İslam âleminde Türklere dair yazılmış en eski eser olan *Fezâ'ilü'l-Etrâk*⁷ Türklerin faziletleri hakkında bilgi vermektedir. Eserde Horasan bölgesindeki Türkmenlerin askeri ve kişilik özellikleri ile ilgili oldukça ayrıntılı ve bir o kadarda önemli bilgiler yer almaktadır. Bizler bu kaynakta geçen bilgilerle Anadolu coğrafyasına gelen Türkmenleri kıyaslama ve onların Anadolu'ya getirdiği özelliklerini tespit etme imkânı bulmaktayız. El- Cahız'ın bahsettiği bu grubun Türkmen olduğu kanaatini ise hem onların bahsinin geçtiği coğrafyadan hem de El

⁶ İbnü'l Esir, *el- Kâmil fi't-Tarih*, C.I – XII, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1985-87.

⁷ El-Cahız, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, çev. Ramzan Şeşen, Ankara 1998.

Cahız'ın “*Türk hem çoban, hem seyis, hem canbaz, hem baytar, hem süvaridir. Hülâsa bir Türk başlı başına bir millettir.*”⁸ tanımından çıkarabilmekteyiz.

Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*⁹

Ebülğazi Bahadır Han eserini 1163-1664 yılları arasında 20 kadar Oğuznâme'yi kıyaslayarak yazmıştır. Türkmenlerin tarih sahnesine çıkışından itibaren yaşadıklarını kaleme alan müellifin Büyük Selçuklu Devleti için hala öfke duyuyor olması dikkat çekicidir. Eserin bizim için önemli kısmı ise Türkmen kelimesinin anlamı ve ortaya çıkışı ile ilgili bilgi vermesidir.

***Dede Korkut Kitabı*¹⁰**

Dede Korkut, Reşîdüddin'in Câmî'ut-Tevarih'inde Oğuzların Bayat boyundan, Ebülğazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakimesinde ise Kayı boyundan gösterilir. Reşîdüddin'e göre Oğuz hükümdarlarının onuncusu olan Kayı İnal Han'ın başmüşaviridir. Bizim için eseri önemli kılan ise göçmen Türkmenlerin bozkır hayatından kesitleri, töreleri, sosyal hayatı aktarmasıdır. Eserde anlatılanlar efsaneleştirilerek anlatılmış olsa dahi, göçmen bir toplumun hayatını bu şekilde veren tek kaynaktır. Bizde Türkmenlerin sosyal hayatını anlamak için yaptığımız araştırmalarımız sırasında diğer kaynaklarda bulduğumuz bazı bilgileri, daha açıklayıcı olması için bu eserin hikâyelerine başvurduk. Bu çalışmada eserin Muharrem Ergin tarafından hazırlanmış olan nüshası kullanılmıştır.

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-i Lûgat-it Türk*

XI. yüzyılda yaşamış, Türk dilinin ilk sözlüğü Dîvânü Lûgat-it Türk¹¹'ün müellifi en eski Türk dili araştırmacısıdır. Kaşgarlı Mahmud, Orta Asya bozkırlarında, Maveraünnehir'de, Oğuz ili olarak bilinen bölgeyi tamamen dolaşarak, Türk boyları arasında yaşamış ve onların sadece kullandıkları kelimeleri değil aynı zamanda sosyal yaşantılarını, kullandıkları gereçleri, giyim-kuşamlarını ve çeşitli

⁸ a.g.e., s. 68.

⁹ Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*, çev. Muharrem Ergin.

¹⁰ Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 2005.

¹¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-i Lûgat-it Türk*, çev. Besim Atalay, C. I-II-III, Ankara 1940, 1941.

adetlerini de tek tek anlatmıştır. Bizim içinde bu özelliği ile oldukça önemli olan bu eser, Türkmenlerin günlük yaşantısı hakkında bulabileceğimiz en ayrıntılı bilgileri içermektedir. Nitekim onun eseri XI. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen kültür ve alışkanlıklar bir çırpıda değişen unsurlar değildir. Ayrıca bizler Türkmenlerin göç ettikleri bölgelere çadırları ile birlikte tüm kültür unsurlarını da taşıdıklarını bilmekteyiz. Bunun en güzel örneği de yine çalışmamız içinde ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız Anadolu'da görülmektedir. Çünkü bizler Kaşgarlı'nın eserinde geçen pek çok kelimenin dahi günümüze kadar kullanımının devam ettiğine şahit olmaktayız.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*

XI. yüzyılda yazılan eser, Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından birisidir. Yusuf Has Hâcib, Balasagun'da (Kuz-Ordu) soylu bir ailenin içinde dünyaya gelmiştir. Eserini bir buçuk yıl Basalagun'da yazdıktan sonra Kaşgar'da tamamlayarak (1069-1070) yılında Karahanlılar'ın hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tadvaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur. Eserde bizim ilgilendiğimiz kısım ise göçmen Türkmenlerden, onların yaşantısının özelliklerinden bahsettiği bölümdür.

İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*¹²

X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'nden geçen İbn Fazlan, henüz Müslüman olmayan Oğuzlar'ın sosyal yaşantıları ve kişilik özellikleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Bizler onun seyahatnamesinden Müslüman olmadan önceki hayatlarıyla sonraki yaşantılarını kıyaslama bakımından faydalanabilmekteyiz.¹³ Kullandığımız bu nüshanın içinde aynı zamanda Ebu Dülel'in Seyahatnamesi de yer almaktadır. Oda İbn Fazlan ile aynı zamanlarda Oğuzların yaşadığı bölgelerden geçmiş ve onların yaşantıları hakkında küçük de olsa bilgiler vermiştir.

¹² Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, C. II, Ankara 1998.

¹³ İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1995.

İbn Battuta Seyahatnamesi

14. yüzyılda Anadolu'da bulunan İbn Battuta, Türkmenlerle ilgili oldukça önemli bilgiler vermektedir. Biz İbn Battuta'nın seyahatnamesinde Anadolu'daki çarşıları, Türkmen kadınlarını, madenleri, kmaşları ve sosyal hayata dair pek çok bilgiyi bulabilmekteyiz.

Bertrandon De La Broquiére, *Bertrandon De La Broquiére'in Deniz Aşırı Seyahati*¹⁴

Anadolu'nun askeri durumunu keşfetmek üzere casus olarak gönderilen Bertrandon, eserinde XV. yüzyıl Anadolu'su hakkında önemli bilgiler kaydetmektedir. Bizim için onun eserini önemli kılan, bu seyahati esnasında çoğunlukla Türkmenler içinde olması ve onların sosyal ve askeri özellikleri hakkında çok ayrıntılı bir şekilde bilgi vermesidir. Ayrıca onun eserini önemli kılan diğer bir hususta XII. yüzyıldaki sosyal hayatları hakkında ne yazıkki kaynak bulamadığımız Türkmenlerin yaşantılarını X. ve XI. yüzyıllardaki kaynaklarla kıyaslama yapma imkanı sunmasıdır.

1.2. Araştırmalar

XII. yüzyıl için müstakil olarak birkaç makale dışında Türkmenler konusu daha önce çalışılmamıştır. Türkmenler ile ilgili olan çalışmalar daha çok XI. yüzyılı kapsamaktadır. Bunlardan Türkiye araştırmalarının içinde en kapsamlı ve en önemli olanı Faruk Sümer'in *Oğuzlar (Türkmenler)*¹⁵ kitabıdır. Diğer bir kitap ise S. G. Agacanov'un *Oğuzlar* kitabıdır.¹⁶ Bu kaynaklar bize Türkmenlerin kimliğini, adının mahiyetini ve XI. yüzyılda Türkmenlerin mevcut durumu hakkında fikir vermek açısından önem taşımaktadır.

Türkmenlerin XII. yüzyılda Selçuklu içindeki durumlarını ise bu dönemi anlatan siyasi kaynakları takip ederek anlamaya çalıştık. Bu kaynaklardan en temel

¹⁴ Bertrandon De La Broquiére, *Bertrandon De La Broquiére'in Denizaşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000.

¹⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999.

¹⁶ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, İstanbul 2010.

olanı ise *Osman Turan'ın Selçuklular Zamanında Türkiye* kitabıdır.¹⁷ Selçuklu devletinin kuruluşundan itibaren geniş bir araştırma yapılarak hazırlanmış eser Türkiye Selçuklu Tarihinin temel araştırma kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Diğer bir eser ise *Mükrimin Halil Yinanç'ın Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*'dir.¹⁸ Bu eserde Türkmenlerin Anadolu'ya girişleri ve yerleştikleri bölgeler hakkında bilgi vermenin yanında Anadolu'ya gelen Türkmen nüfuslarının tahminini de bulmak mümkündür. Tarihi vesikaları ve batılı araştırmaları dikkatle inceleyen Mükrimin Halil Yinanç eserinde oldukça önemli bilgilerde vermektedir. *Salim Koca'nın Türkiye Selçukluları Tarihi II*¹⁹ adlı eserinde Malazgirt savaşından itibaren Miryakefalon savaşına kadar Türkmenlerin Anadolu'ya yaptıkları göçleri, yerleştikleri bölgeleri, Bizans ve Haçlı Devletleri ile olan mücadelelerini anlatmaktadır. Bunun dışında müstakil olarak dönem çalışmalarında da faydalandık. Bunlardan ilki *Işın Demirkent'in Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultanı I. Kılıç Arslan* isimli kitabıdır.²⁰ Diğer dönem çalışması; *Tuncer Baykara'nın I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi Şehit* kitabıdır.²¹ Ayrıca *Muharrem Kesik'in Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud Dönemi (116-1155)*²² ve *Abdulhalûk Çay'ın Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myrokefalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*²³, dir.

Selçuklu Devleti'nde ordunun yapısı ile ilgili çalışma yapmış olan *Erkan Göksu, Türkiye Selçuklularında Ordu*,²⁴ kitabında Türkmenlerin genel durumundan ve Selçuklu ordusu içindeki rolünden bahsetmektedir. *Salim Koca* ise *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*,²⁵ eserinde Büyük Selçuklu Devletinde Türkmenlerin askeri rolünü anlatırken iki devlet arasında fiziksel ve silah özellikleri açısından neredeyse hiç farklılığın olmadığını görmemizi sağlamaktadır.

¹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁸ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.

¹⁹ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi II*, Çorum 2003.

²⁰ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 1996.

²¹ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 – 1211) Gazi Şehit*, TTK, Ankara 1997.

²² Muharrem, Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116 – 1155)*, TTK, Ankara 2003.

²³ Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myrokefalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, İstanbul 1984.

²⁴ Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, Ankara 2010.

²⁵ Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Türkmenlerin sosyal tarihini araştırırken kullandığımız kaynaklardan ilki *Said Polat'ın Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, kitabıdır.²⁶ Eserde Türkmenlerin hem siyasi hem de sosyal yapılanmalarına yer verilmiştir. Şu ana kadar genel olarak Türkmenlerle ilgili yapılmış olan belki de en kapsamlı çalışmadır. Ancak bu eserde zaman zaman Said Polat'ın Türkmenlerin hayatını yorumlamada hatalara düştüğü gözlemlenmektedir. Nitekim o, Türkmenlerin yerleşik düzene alıştığını ve bu yüzden göçmen hayatı bırakmakta istekli davrandıklarını iddia eder. Biz çalışmamızda durumun böyle olmadığını ayrıntılı bir şekilde anlatmış bulunuyoruz.

Türkiye Selçuklu Devletinin sosyo-ekonomik hayatını anlatırken, içinde göçmen Türkmenlere ve onların nasıl yerleşik hayata geçtiğine dair önemli bilgiler veren Tuncer Baykara'nın *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*²⁷ eserinden de bu konu başlığı altında faydalandık.

Sosyal Tarih ile ilgili faydaladığımız diğer iki eserde Burhan Oğuz'un *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*²⁸ adlı kitabıdır. Diğer bir kültür tarihi kitabı ise, Bahaeddin Ögel'in *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*²⁹ kitabıdır. Bu iki kitapta genel olarak Türk kültürü ile ilgili oldukça kıymetli bilgiler vermesinin yanında içerisinden göçmen Türkmenlerin yaşantısını ayıklamak pek de kolay değildir. Özellikle Bahaeddin Ögel'in eseri ağırlıkla diğer Türk kavimlerinin üzerinde durmakta Türkmenlerden ve onların yaşantısından ara ara bahsetmektedir.

Görüldüğü gibi tarihin en önemli Türk kavimlerinden olmasının yanında hakkında oldukça az çalışma bulunan Türkmenler konusu daha çok makaleler üzerinden devam etmektedir. Yapılan bu çalışmalarda çoğunlukla XIII. asır üzerine yoğunlaşarak Türkmenlerin Anadolu'ya girdiği ilk dönemlerdeki hayatlarını atlamaktadır. Üstelik yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu sosyal hayatın akışını vermekten uzak ağırlıkta siyasi tarih yazılarıdır. Çalışmamızın içinde pek çok makaleye yer verilmiş olmasının yanında bunlardan direk konuyla alakalı olanı

²⁶ M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, İstanbul 2004.

²⁷ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004.

²⁸ Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri Teknikleri, Müesseseleri, İnanç ve Adetleri, Beslenme Teknikleri*, C. I-III, İstanbul 1976, 1980, 2001

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 2001.

Tufan Gündüz'ün “Anadolu Selçukluları ve Türkmenler (Konar Göçerler)”³⁰ makalesidir. Tufan Gündüz'de Türkmen kelimesinin mahiyetini anlattığı eserinde Türkmenlerin sosyo-ekonomik hayatıyla ilgili oldukça kısıtlı bilgi vermektedir.

2. XII. Yüzyılda Anadolu'da Bizans ve Türkiye Selçuklu Devletinin Siyasi Yapısı:

XI. yüzyıl, Anadolu ve Bizans tarihi açısından oldukça önemli bir dönemdir. Yüzyılın başlarında Bizans hâkimiyeti altında olan Anadolu, aynı yüzyılın sonlarında büyük oranda Türklerin eline geçmişti. Uzun süren iktidarı döneminde ülke topraklarını iki katına çıkartan II. Basileios (976-1025), hükümdarlığının sonlarına doğru Anadolu'daki durum ile de ilgilenmiş ve Bagratuni Krallığı'nın en güçlü temsilcisi I. Gagik'in (990-1020) ölümünün ardından çıkan karışıklıktan yararlanarak 1021-22 yılında düzenlediği sefer ile Gürcistan'ın bir kısmı ve Vaspurakan bölgesini (Van Gölü Havzası) Bizans arazisine katmıştı. Bu sefer sonunda yapılan antlaşma ile Vaspurakan Ermeni Krallığı, I. Gagik'in oğlu Ioannes Simpat'a bırakılacak ve onun ölümünden sonra Bizans İmparatorluğu'na katılacaktı.³¹

II. Basileios 1025 yılında ölünce İmparatorluğun görkemli dönemleri son buldu. Kardeşi VIII. Konstantinos (1025-1028), ardından da kız yeğenlerinin kocaları III. Romanos Argyros (1028-1034), IV. Mikhail (1034-1041) ve XI. Konstantinos Monomakhos'un (1042-1055) hakimiyetleri döneminde, II. Basileios'un kurmuş olduğu güçlü askeri ve politik yapı çökmüş, devletin iktisadî ve siyasî durumu hızlı bir değişime uğramıştı.³² Merkezî hükümet feodal sistemin oluşmasını engellemek amacıyla aristokrasi sınıfının gücünü kırmak için giriştiği mücadeleden vazgeçtiği gibi zaman içinde memur aristokrasisinin temsilcisi haline gelmişti.

II. Basileios'un ölümünden sonra ardıllarının kararsız ve tutarsız siyaseti, güçlülerin, küçük köylü mülkiyetini silip süpürmesine yaradı. Kökeni ve aile bağları

³⁰Tufan Gündüz, “Anadolu Selçukluları ve Türkmenler (Konar-Göçerler)”, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Medeniyeti*, Edt. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2007.

³¹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1999, s. 291-292.

³² Işın Demirkent, “Bizans”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 236.

soyluları kayırmasını gerektiren İmparator Romanos Argyros (1028-1034), Allelengyon'u³³ yürürlükten kaldırdı. Hükümetler bu gelişmeyi, Makedonya Hanedanı'nın düzenlediği mevzuatı iptal etmeden, mülke imtiyaz tanıma "pronoia" yoluyla sağladılar. Bu yöntemle toprak edinen, imtiyaz sözleşmesi uyarınca, korumasına giren çiftçi adına da vergi vermeyi üstleniyordu.

XI. yüzyıl imparatorları, devletin tarım toprakları daralmaya başladığı zaman, köylülerin topraklarını soylulara vermeye kadar gittiler. Pronoia sahipleri toprağı geri alma koşuluyla bölüp dağıtıyorlardı. Pronoia olarak hazine toprakları, şatolar, sürülmüş tarlalar meralar veriliyordu. Pronoia sistemi köylü ve özgürlüğünden geri kalanlar için son derece büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Komün topraklarının pronoia'ya devri, komünün varlık nedenini ortadan kaldırıyordu. Özetle bu sistem XI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'daki özgür köylü mülkiyetinin tümüyle ortadan kalkmasına, yerini, soylu ve manastır büyük mülkiyetinin almasına yol açtı.³⁴

Bu uygulamaların başlamasıyla Bizans tebaasını çok zor günler beklemekteydi. Çünkü onlar köylü sınıfını yarı köle sınıfına getirmekle kalmamış, ayrıca büyük arazi sahiplerinin taleplerini kabul ederek, durmadan onlara yeni imtiyazlar vermişti. Onların çoğunlukla talepleri vergi muafiyetiydi. XI. yüzyıl içinde de merkezi otorite feodallerin bu isteklerini büyük ölçüde yerine getirmiştir. Sivil ve kilise'nin büyük arazi sahipleri bir kısım vergiden, nüfuzlu olanlar ise tüm vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bunun sonucunda yarı-hür köylülerin vergileri ve diğer ödemeleri de artık devlet hazinesine değil büyük arazi sahiplerine kalmaktaydı. Bunun yanında büyük toprak sahipleri kendilerine bağlı köylüleri, kendileri yargılamakta ve bunlar hakkındaki hükmü kendileri vermekteydiler. Böylelikle köylü sınıfı giderek devletin hakimiyet alanından çıkmaktaydılar.³⁵ Bu durum Anadolu halkının içinde bulunduğu zor şartları göstermesinin yanında onların Selçukluları bir kurtarıcı olarak gördükleri iddialarının da neye dayandığını göstermektedir.

³³ İmparatorun askeri hizmetler karşılığında, sınır bölgelerinde bağışladığı toprak.

³⁴ M. V. Levçenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, İstanbul 1999, s. 171-172.

³⁵ Ostrogorsky, s. 305.

Bu dönemde ortaya çıkan en büyük sorun ise askerî sınıf içinde gerçekleşmiştir. Askerî asalet sınıfının merkezî hükümet için tehlike oluşturan gücünün yok edilmesi amacıyla ordudaki asker sayısı düşürülmüş ve askerî harcamalara ayrılan bütçe azaltılmıştır. Bilhassa IX. Konstantinos Monomakhos döneminde devletin gereksiz harcamalarını karşılamak için askerlere ayrılan topraklar dahi vergilendirilmesi ve sayıları azalan Stratioteslerin³⁶ belirli bir miktar karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutulması sonucu İmparatorluğun en büyük askerî gücünü oluşturan Anadolu themalarının ordusu yok edildi. Bu uygulama ile yerli askerlerin sayılarının azaltılması ve onların yerini ücretli askerlerin almasına yol açtı.³⁷ Nitekim ücretli askerlerin sayılarının az olması ve yerli askerler kadar sadakatle savaşmamaları, İmparatorluğun askerî gücünü önemli ölçüde azaltmıştır.

IX. Konstantinos Monomakhos döneminin önemli gelişmelerinden birisi de II. Basileios'un doğudaki Ermeni Krallıkları üzerinde takip ettiği politikanın devam ettirilerek daha önce yapılan antlaşma gereğince Ani Ermeni Krallığı'nın arazisinin Bizans topraklarına katılmasıdır.³⁸ Doğudaki bu gelişmeler her ne kadar başlangıçta Bizans'ın lehine gibi görünse de, Ermeni Krallıklarının ortadan kaldırılarak topraklarının İmparatorluk arazisine katılması Türklerin yararına oldu. Çünkü bölge halkı Anadolu'nun iç bölgelerine göçürülüp yerel askerî kuvvetlerin varlığına büyük ölçüde son verilirken buralara donanımlı askerî birliklerin yerleştirilmemesi, doğudan gelecek bir saldırı karşısında İmparatorluk topraklarını savunmasız bırakmıştı. Ostrogosky bu durum için "*Artık Bizans'ı göçebe ordulardan ayıran duvar mevcut değildi*" demektedir.³⁹

Bizans'ın mevcut durumu ise Türkler için bir avantaja dönüşmüş ve onlar Anadolu topraklarında ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan ilerleme şansını bulmuşlardır. Nitekim Bizans, 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt savaşında Alparslan'ın orduları karşısında sayıca üstün olmasına karşı Bizans ağır bir yenilgiye

³⁶ Asker-köylü sınıfı. Bu sınıf, askerlik görevi karşılığında devlete vergi vermemekteydi. Ancak sistemin değişmesiyle vergiye bağlanan asker-köylü sınıfı artık askerlik yapmamaya başladı.

³⁷ Ostrogosky, s. 307-308. Bu dönemde Bizans ordusunda ; İngiliz, Frenk, Norman, Alman, Venedikli, Rus, Bulgar, Alan, Sırp, Gürcü, Ermeni, Peçenek, Kıpçak ve Uz gibi birçok milletten asker bulunmaktadır.

³⁸ Urfalı Mateos, s. 80.

³⁹ Ostrogosky, s. 309.

uğrayarak Anadolu'nun artık resmen Türk toprağı olduğunu kabul etmek zorunda kalacaktır.

Malazgirt savaşının ardından Arslan Yabgunun torunları olan Kutalmış oğullarının Büyük Selçuklu Devleti tarafından Anadolu'ya gönderilmesi ve kardeşlerden en büyük olan Süleymanşah'ın İznik'i almasıyla (1078) kurulan Selçuklu Devleti, Bizans'ın içinde bulunduğu bunalımdan da yararlanarak, hızla Anadolu'da bulunan diğer Türkmen beylerini de itaati altına alarak topraklarını genişletmeye başlatmıştır. Süleyman Şah, 1081 yılında Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ile barış antlaşması imzalayarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarını resmen belirlemiştir. Antlaşmaya göre iki devlet arasında İzmit, İstanbul arasındaki Drakos çayı sınır olarak kabul edilmiştir. Batı sınırlarını belirleyen Süleymanşah, toprak genişletme politikasını doğu bölgesine çevirmesi ile doğuda bulunan beyler ve Büyük Selçuklu Devleti ile ilişkileri gerginleşmiş ve sonunda Tutuş ile yaptığı mücadelede 1086 yılında hayatını kaybetmiştir.⁴⁰

Süleyman Şah'ın ölümü üzerine İznik'te vekil olarak bıraktığı Ebu'l Kasım kendisini sultan ilan etmiştir. Ancak onun bu durumu Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ve Tutuş tarafından hoş karşılanmamış ve nihayetinde o da Tutuş tarafından ortadan kaldırılmıştır. Tüm bunlar olurken Büyük Selçuklu Devletinde hapiste bulunan Kılıç Arslan, Melikşah'ın ölümüyle Anadolu'ya gelerek (1092) Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir.

I. Kılıç Arslan Anadolu'ya geldiği zaman, Süleymanşah'ın ölümüyle başsız kalan Anadolu'da Sivas'ta Danişmendliler, Erzincan'da Mengücekoğulları, Erzurum'da Saltıklular, İzmir'de Çaka Bey, Efes'te Tanrıbermiş ve Artukoğulları ile Ahlatşahlar beyliklerini kurulmuştu.⁴¹ Bu durumda I. Kılıç Arslan'ın ilk olarak yapması gereken şüphesiz bu beyleri itaate altına alarak Anadolu'da birliği kurmaktır. Bu esnada Bizans Devleti'de kaybettiği toprakları almak için mücadele etmekteydi. Nitekim İznik beyi Çaka Bey, güçlü donanması ile Bizans'ı tehdit etmekteydi ancak

⁴⁰ Urfalı Mateos, s. 168-170; Komnena, s. 124-127; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 75 – 105.

⁴¹ Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1999, s. 1-70;

onun bu kadar güçlenmesi kayınpederi olan Kılıç Arslan'ı da rahatsız etmekteydi. Bu durumu gören Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, Kılıç Arslan ile irtibata geçerek onu Çaka Bey'in esas amacının kendisi olduğuna inandırarak bir anlaşma yapmış ve Çaka Beyi ortadan kaldırmıştır (1094).⁴² Daha sonra Anadolu üzerine hareket eden sultan, Ermeni Prensi'nin elinde bulunan Malatya'yı almak istemiştir. Nitekim biz Malatya'nın Türkiye Selçuklu ve Danişmendliler arasında sürekli olarak mücadele alanı olduğunu görmekteyiz.⁴³ Kılıç Arslan Malatya'yı kuşattığı zaman Haçlı ordularının Anadolu'ya doğru gelmekte olduğu haberini alınca hızla kuşatmayı kaldırarak geri dönmüştür. Keşişler tarafından yönetilen ilk haçlı grubu sultanın kardeşi Davud tarafından İznik civarında adeta imha edilmiş olsa da kontların, düklerin ve şövalyelerin sevk ve idaresinde bulunan ordunun ikinci kısmını durdurmak mümkün olmadı ve onlar İznik'e doğru ilerleyerek şehri kuşattı. Kılıç Arslan şehir düşmeden yetiştiyse de bu ordu karşısında yapabileceği bir şey olmadığını anlayarak şehri kaderine terk etmek zorunda kalmıştır. İznik valisi ise Bizans ile anlaşma yaparak şehri Haçlı Devleti yerine Bizans İmparatoruna teslim etmiştir (26 Haziran 1097).⁴⁴ Haçlı ordularıyla mücadelede Selçuklu Devleti ile ortak hareket eden Türkmen beylerinden Danişmend Gazi ve Kayseri hâkimi Hasan Bey'in kuvvetleri Suriye'ye doğru yol almakta olan haçlılara Eskişehir önünde ciddi zayıflar verdirmişlerdir. Ancak ne yazık ki savaş Selçuklu'nun bozgunuyla sonuçlanmıştır.⁴⁵ Bu yenilgiden sonra Selçuklular, Marmara ve Batı Anadolu bölgelerini Bizans'a terk edip Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardır.

Tarihin kaydettiği en büyük askeri hareket olan Haçlı ordularının sayısı karşısında oldukça hazırlıksız yakalanan Kılıç Arslan, yıpratma muharebesine karar vererek yol üzerindeki tüm tarlaları ve su kuyularını kullanılamaz hale getirerek geri çekilmeye başlamıştır. Bu şekilde yiyecek stoğu biten Haçlı ordularını zayıflatıp

⁴² Komnena, s. 229-234, 265-268; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 117-122.

⁴³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutları", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2005, s. 1-22.

⁴⁴ Komnena, s. 325-331; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 28-30.

⁴⁵ Komnena, s. 499-500; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 32-33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96-97.

gerilla taktiği uygulayarak gücünü tüketmeyi amaçlamıştı.⁴⁶ Nitekim 1101 yılında Anadolu'da ilerlemek isteyen Haçlılara karşı bu yöntemle büyük başarılar elde edilmiştir. Bu başarılar Türklerin maneviyatını kuvvetlendirdiği gibi Haçlıların Anadolu'dan geçme isteklerini uzun bir müddet önlemiştir. Kılıç Arslan daha sonra haçlılardan zulüm görmüş olan Elbistan Ermenileri'nin ricası üzerine Haçlıları buradan ve Malatya'dan uzaklaştırdı. (1103)⁴⁷ Danişmendli Gümüştekin Gazi'nin ölümünün ardından doğunun en mamur şehirlerinden olan Malatya'yı ele geçirdi.⁴⁸ Kılıç Arslan'da Süleyman şah gibi fetih politikasını doğuya çevirmişti. Meyyafarikin şehrinden aldığı davet üzerine bölgeye gelen Kılıç Arslan'a, hemen bütün Güneydoğu Anadolu beyleri itaat etmişlerdir. Kılıç Arslan, Kısa süre sonra Musul hâkimi Çökürmüş'ün oğlu Zengî'nin davetiyle Musul'a geçti. Kendisine tabi Güneydoğu Anadolu beylerinin sözlerine inanıp Büyük Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar'la mücadeleyi göze alarak, Tapar'ın Musul valisi Çavlı Sakavu ile savaştı. Savaş esnasında yanında olan Diyarbekir beyi Yınaloğlu İbrahim, Harput beyi Çubukoğlu Muhammed Çavlı'nın kuvvetinin çokluğu karşısında savaşmakta kararsız kalmış ve geri dönmüşlerdir.⁴⁹ Kılıç Arslan'ın bu savaşı tek başına kazanabilecek kadar ordusu yoktu. Çünkü o, ordusunun önemli bir kısmını Balkanlarda Bohemond'a karşı savaşılan İmparator Aleksios'a yardım için göndermişti.⁵⁰ Tüm bunlara rağmen savaş alanını terk etmeyip yığıtçe savaşılan Kılıç Arslan esir düşmemek için Habur çayından karşıya geçmeye çalışırken boğularak hayatını kaybetmiştir (1107).⁵¹

Anadolu'da siyasi birliği sağlayan Bizans Devleti'ne karşı Türkiye Selçuklu Devleti'nin gücünü koruyan Kılıç Arslan'ın ölümü ile Anadolu'da ciddi bir otorite boşluğu doğdu. Nitekim Anadolu'da onun yerini alabilecek birisi bulunmuyordu. Bu durumu fırsat bilen Bizans Devleti Anadolu'da kaybettiği toprakları geri almak ümidiyle batı uçlarındaki Türkmenlere saldırarak onları Orta Anadolu bölgesine kadar itmeyi başarmıştır. Bu durumdan ümitlenen Bizans, Türkleri Anadolu'dan

⁴⁶ Komnena, s. 336-339.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 168-169.

⁴⁸ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 52-53.

⁴⁹ Aynı eser, s. 56-57.

⁵⁰ Komnena, s. 360.

⁵¹ İbnü'l Esir, C. X, s. 344-346.

atmak arzusu yerine adeta onları yok etmek arzusu ile pek çok katliamlar gerçekleştirmişlerdir.⁵² Bu esnada Anadolu Türkmen beyleri tarafından korunuyordu. Ancak Kılıç Arslan'ın ölümü bu beylerden kiminin gücünü kaybetmesine neden olurken kimisinin de nüfuzunu arttırmıştı. Türklerin bu durumundan istifade eden yalnız Bizans olmadı. Haçlılar da Bohemond idaresinde gelip Elbistan ve Ceyhun bölgesini işgal ettiler. Bu durumda Anadolu'nun içinde bulunduğu bu buhran yalnız Türkiye Selçuklu Devleti'ni değil aynı zamanda bu topraklarda Haçlıları önleyecek bir otorite kalmadığı için diğer Doğu devletlerini de tehdit etmekteydi. Vaziyet'in ciddiyetini anlayan Muhammed Tapar, Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Melikşah'ı (Şahinşah) Anadolu'ya gönderdi. Konya'ya gelerek tahta geçen (1110) Melikşah saltanatı boyunca Aleksios ile mücadele etti. Ancak kardeşi Mesud'un, keyinpederi Danişmendli Emîr Gazi'nin desteğini almasıyla taht mücadelesini kaybederek öldürüldü (1116).⁵³

Bu dönemde Danişmendlilerin Türkiye Selçuklu Devleti'nin gücünü kaybetmesiyle Anadolu'da oldukça etkin olduğunu görmekteyiz. Nitekim Danişmedli Emîr Gazi, damadı olan sultan Mesud'u tahta geçirmekle direk olarak Selçuklu'nun iç işlerine müdahale etmiş ve Mesud üzerinde geçici bir süre içinde olsa nüfuz sahibi olmuştur. Sultan Mesud ancak 1143 yılında Danişmendli Emîr Gazi'nin oğlu Melik Muhammed'in ölümünün ardından Danişmendliler arasında başlayan taht mücadelesinden faydalanarak üstünlüğü tekrar ele geçirmiştir. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Orta Anadolu bölgesinde yığılan Türkmenlerde yeniden Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde akınlara başlamışlardır. İmparator Ioannes Komnenos sürekli olarak Türkmen akınlarını durdurmaya çalıştıysa da, onun püskürttüğü gruplar Bizans kuvvetleri bölgeden çekilir çekilmez geri geliyordu.⁵⁴ Ioannes Komnenos'un ölümünden (1143) sonra tahta geçen Manuel'de bu akınları durdurmak için Konya'ya kadar geldiyse de başarı gösteremeyerek geri dönmek zorunda kalmış ve bir daha da Mesud ile savaşmamıştır (1146).⁵⁵ Ertesi yıl Alman

⁵² Bizans kroniklerinde de yapılan katliamların hunharca olduğundan bahsedilmektedir. Bkz. Anna Komnena s. 461.

⁵³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 180-185.

⁵⁴ Khoniates, s. 8-27; Kinnamos, s. 5-19.

⁵⁵ Kesik, *I. Mesud Dönemi*, s. 62-75.

İmparatoru Konrad ile Fransa Kralı Saint Louis kalabalık ordularla İstanbul'a geldiler. Hemen Anadolu'ya geçerek Eskişehir yöresine kadar ulaşan Alman ordusu burada ağır bir yenilgiye uğradı. İmparator çok az bir kuvvetle İstanbul'a dönebildi.⁵⁶ Orta Anadolu'dan geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine Batı Anadolu'dan Antalya'ya gitmeye karar veren Fransa Kralı Saint Louis de Türk hücumlarından dolayı ağır kayıplar verdi. Türkler, Sultan Mesud devrinde Anadolu'ya sağlam bir şekilde yerleştiler. Anadolu'da ilk Selçuklu parası Sultan Mesud tarafından bastırılmıştır. Sultan Mesud hükümdar olduğu zaman Selçuklu ülkesi Konya, Niğde ve Afyonkarahisar bölgelerinden ibaretti. Öldüğünde Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu bölgeleri ile doğuda Elbistan yöresi ve diğer bazı yerler de Selçuklu hâkimiyetine girmiş durumdaydı.

Sultan Mesud'un ölümü üzerine (1155) yerine geçen oğlu II. Kılıçarslan önemli başarılar kazandı. Bunlardan biri Danişmendliler'in ortadan kaldırılmasıdır. Danişmendliler beyliği Kayseri, Sivas, Niksar, Tokat, Amasya, Malatya gibi Orta Anadolu şehirlerine sahipti. Anadolu Selçuklu Devleti'nin gelişmesine büyük engel oluşturan bu beylik bazen devletin varlığını tehdit ediyordu. 1178'de Danişmendli topraklarının Selçuklu topraklarına katılmasıyla hem siyasi ve milli birlik kurulmuş hem de Anadolu Selçuklu Devleti büyük bir devlet durumuna yükselmiştir.⁵⁷ Bu dönemde Bizans ucunda yaşayan Türkmenlerin nüfusu daha çok artmıştır. Türkmenler, Bizans topraklarına sürekli akınlar yapıyor ganimet elde ediyor ve hatta bu bölgelerden aldıkları esirleri şimal bölgelerine satıyorlardı.⁵⁸ Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Türkmenlerin akınlarına kesin olarak son vermek için çok iyi donatılmış kalabalık bir orduyla üzerlerine yürümüştür. Ancak Türkmenler gece baskınlarıyla bu kalabalık orduyu etkisiz hale getirerek Manuel'i geri dönmek zorunda bırakmışlardır.⁵⁹ Bu uç Türkmenlerinin ünü Horasan'a kadar yayılmıştır. Akınlara engel olmak için Eskişehir-Isparta yöresindeki Uluborlu önlerinde istihkâmlar yaptıran İmparator Manuel⁶⁰, Kılıç Arslan'dan Türkmenler'in akınlarını

⁵⁶ Khoniates, s. 40-44; Kinnamos, s. 60-62.

⁵⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 226-231.

⁵⁸ Süryani Mihail, s. 246.

⁵⁹ Khoniates, s. 121-133; Kinnamos, s. 34-52; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 231-236.

⁶⁰ Khoniates, s. 144-145.

durdurup zapt edilen toprakların geri verilmesini ve kendisine sığınmış olan sultanın kardeşi Şahinşah ile Danişmendli Zünnûn'a ülkelerini geri vermesini istedi. Kılıç Arslan'ın bu istekleri yerine getirmemesi üzerine büyük bir orduyla Konya'ya yürüdü. Bizans ordusu Miryakefalon'da 17 Eylül 1176'da ağır bir yenilgiye uğradı.⁶¹ Sultan imparatorun barış isteğini kabul etti ve onunla kazanılan zaferin yanında Malazgirt'te olduğu gibi maddeleri ağır olmayan bir anlaşma yaptı. Sultanın gece vakti yaptığı bu anlaşmaya sinirlenen Türkmenler, Bizans ordusuna güven içinde geri döneceği güvencesi verilmiş olmasına rağmen yol boyu orduya saldırarak ağır kayıplar vermesini sağladı. 12. Yüzyılın son çeyreğinde kazanılan bu zaferle Selçuklu Devleti Anadolu'nun gerçek sahipleri olduğunu kanıtlayarak Bizans Devleti'nin Türkleri Anadolu'dan atma hayallerini de tamamen sona erdirmiş oldu.

II. Kılıç Arslan döneminde Türkiye Selçuklu Devleti kuruluş dönemini tamamlayarak artık yükselme dönemine geçmiştir. Nitekim bu dönemde altın para bastırıldığı, medreseler yapılarak ilim hayatına önem verildiği ve kervansaraylar inşa ettirilerek Anadolu'nun ticaret yolları güvence altına alınarak, devlet ekonomik yönden zenginleştirilmesi için gerekli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. 1192 yılında vefat eden Kılıç Arslan'ın son yılları ise ne yazık ki oğullarının taht mücadelelerine şahit olmakla geçmiştir. Çünkü o, büyük zahmetlerle birliğini sağladığı Türkiye Selçuklu Devleti'ni eski bir Türk geleneğine bağlı kalarak 11 oğlu arasında paylaştırmıştır. Buna göre; Kutbeddin Melikşah' Sivas ve Aksaray; Rükneddin Süleymanşah'a Tokat havalisi; Muhiddin Mesud'a Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir bölgeleri; Nureddin Mahmud'a (Sultanşah) Kayseri ve çevresindeki bölgeler; Mugiseddin Tuğrulşah'a Elbistan, Muizeddin Kayserşah'a Malatya; Nasıreddin Berkyarukşah'a Niksar ve Koyluhisar; nizameddin Argunşah'a Amasya; Sancarşah'a Ereğli; Arslanşah'a Niğde bırakılmıştır.

Genel olarak 12. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi yapısı böyledir. Bu yüzyıl içerisinde Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'ya yerleşmek ve bu topraklar üzerindeki varlığını koruyabilmek için gerek Bizans ve gerekse Haçlı orduları karşısında zorlu mücadeleler vermiş ve sonunda Anadolu'nun misafiri değil

⁶¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 231-236.

sahibi olduğunu kanıtlamıştır. Tüm bunlar olurken Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli tebaası olan Türkmenler ise Bizans – Selçuklu ilişkilerinin şekil almasında ciddi bir pay sahibi olmuşlardır. Nitekim Miryakefalon Savaşı'nın en büyük nedeni bitmek bilmeyen Türkmen akınlarının önünü tamamen kesmektir.

I. BÖLÜM

TÜRKMEN KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK GELİŞİMİ

1. Türkmen Kavramının Kökeni

Türkmen kelimesinin ilk kullanımları, Selçuklu öncesine, X. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla Ortadoğu ve Ön Asya'nın kaynaklarında rastladığımız Türkmen adının anlamında bir belirsizlik görüldüğünden, gerek eski kaynaklarda gerekse günümüz araştırmacıları tarafından, bu kelimenin hangi anlamda kullanıldığı izah edilmeye çalışılmış, ancak hala tam olarak netlik kazanmış değildir. Bununla birlikte Selçukluların tarih sahnesine çıkmalarından çok önceleri, X. yüzyılda, İslam coğrafyacısı el-Makdisî Türkmen adını ilk defa ve açık olarak zikretmektedir.⁶² “...büyük şehir Birukent vardır, o ve Balac Türkmenlere karşı istihkâmdır. Onlar şimdi korktuklarından Müslüman olmuşlardır. Şehir kaleleri haraptır”.⁶³ sözleriyle bize Türkmenlerden ve onların hangi bölgelerde yaşadığından bahsetmektedir. Ancak önemli olan husus Makdisî'nin, eserinde Türkmen adının yanın sıra Oğuz adını kullanmaya da devam etmiş olmasıdır.⁶⁴ Bu da Türkmenlerin Oğuzların yaşadığı coğrafyada yaşayıp onlara bağlı olduğu halde neden Türkmen adını aldıklarını ve Türkmen adının nasıl teşekkül ettiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Biz de şimdi bu soruya verilen cevapları inceleyerek Türkmenlerin kim olduğu ve hangi topluluğu kapsadığını anlamaya çalışacağız.

Türkmen kelimesi ile ilgili ilk kapsamlı izahı (XI. yy) Türk asıllı müellif Kâşgarlı Mahmud yapmaktadır. Ona göre, Büyük İskender Türk ülkelerine yöneldiği sırada Balasagun'da oturan Türk hükümdarı doğuya doğru çekilmiş, orada yalnız 22

⁶² Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsanü't-Tekasim fi Marifeti'l-Ekalim*, naklen Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1998, s. 253.

⁶³ Selçuk bey'in kontrolünde olan Oğuzlar'ın, Selçuk ve Oğuz Yabgu arasında çıkan bir siyasi anlaşmazlık sonucunda Cend'e geldiği ve burada mecliste bir karar alarak İslamiyet'e geçtiği belirtilmektedir. Selçuk Bey'in İslamiyet'i tercih etmesi olarakta bölgede sosyal ve siyasi anlamda varlığı sürdürebilmenin tek yolunun bu olmasına inanması ve kendisine destek almak istemesi gösterilmektedir. Makdisî'de tüm bunlardan dolayı onların mecburen İslamiyet'e girdiğini söylemektedir.

⁶⁴ Gündüz, “Türkmenler”, s.258.

kişi kalmış (bunlar Oğuz boylarını teşkil etmişler), az sonra bunlara iki kişi daha katılmış İskender, üzerinde Türk belgeleri bulunan bu 24 kişiye Farsça “Türkmanend” (Türk’e benzer) demiş ve Türkmen adı böylece doğmuştur.⁶⁵

Daha sonraki tarihlerde yazılan birçok kaynak tarafından aynen nakledilen anlatılan bu rivayet ilim dünyasında rağbet görmemiş ve farklı açıklamalara ihtiyaç duyulmuştur. El-Bîrûnî’de, Kaşgarlı’nın bu fikrini kabul etmekle birlikte farklı bir yorum getirmektedir. El-Bîrûnî (1048), Türkmen’i “Türk” ve Farsçadan benzer anlamına gelen “manend” kelimelerinin terkibi ile izah ederek, Türk’e benzeyen anlamını vermektedir. Ona göre, Oğuzlardan Müslüman olup Müslümanların arasına katılanlar, iki taraf arasında tercümanlık yaptıklarından bunlara “Türkmen oldu” denilmekteydi ve bunlar aslında Türk olmalarına rağmen Müslümanlar tarafından “Türkmân” yani Türk’e benzeyen diye söylenmekteydi.⁶⁶ Gerdîzi⁶⁷ ve Beyhakî de (öl.1077)⁶⁸ Bîrûnî’nin bu tezine katılmaktadırlar.⁶⁹ Reşidüddin’in (öl. 1318)⁷⁰ de, “*Tacikler Türkmanend dediler*”⁷¹ cümlesiyle bu görüşü desteklemektedir. Ebûlgazi Bahadır Han da Türkmen kelimesinin Türkmanend’den geldiğini, halkın bu kelimeyi telaffuz edemediği için Türkmen demeye başladığını belirtir.⁷²

Türkmen kelimesiyle ilgili olan diğer bir görüş ise; Türk + iman’dan geldiği yönündedir. Oğuzların İslamiyet’e giren kısmına böyle ad verildiği esasına dayanan “Türk-i İman” iddiası Bedreddin Aynî⁷³, Mehmed Neşri⁷⁴ ve İbn Kesir⁷⁵ tarafından nakledilmektedir.

⁶⁵ Kaşgarlı Mahmud, C. III, s. 412-417.

⁶⁶ Ebû Reyhan el-Bîrûnî, *el-Cemâhir fî Ma’rifet el-Cevâhir*, s. 83’den naklen Ramazan Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 83.

⁶⁷ İranlı bir tarihçi olan Gerdîzi Hindistan’ı Gazne’ye bağlayan yol üzerindeki Gerdiz’de doğduğu sanılmaktadır. İslamiyet öncesi İran hükümdarlarının, Hz. Muhammed’in, XI. yüzyıl ortalarına kadar olan halifelerin ve Arapların fethinden sonra XI. yüzyıl ortalarına kadar Horasan’ın tarihini anlatan *Zeyn’ül-Ahbâr* adlı manzum bir eseri bulunmaktadır.

⁶⁸ Ebu’l-Fazl Muhammed Bin Hüseyin El-Beyhakî (386/996-470/1077)’nin Tarih-i Beyhaki eserinin aslı 30 cilt olmasına rağmen, Moğol istilası esnasında sadece 5. Cildin sonundan 10. Cilde kadar olan bölüm günümüze gelebilmiştir.

⁶⁹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999, s. 79.

⁷⁰ 648/1250 yılı dolaylarında doğmuş olan Reşidüddin Fazlullah, İlhanlı sarayında divan sahipliğine kadar yükselmiştir. *Cami’üt-Tevarih* adlı eseri Türk tarihi açısından temel sayılabilecek bir eserdir.

⁷¹ Cem Tüysüz, “Türkmenler”, *Türkler*, C. IV, s. 553.

⁷² Ebûlgazi Bahadır Han, s. 57 – 58.

⁷³ İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 580.

⁷⁴ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, Ankara 1987, s. 17.

⁷⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, C.X, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, s. 48.

Önemli bir husus da Çinlilerin T'ung-t'ien ansiklopedisinde İslami literatürde yer almadan önce “Tö-kö-möng” şeklinde Türkmen demesidir.⁷⁶ Kaynaklar, onların da Türk olduğunu, ancak Oğuzlardan farklı olduklarını belirtir.⁷⁷ Kafesoğlu, bu durumda IX. asırdan beri siyasi bir tabir olarak Türkmen kelimesinin mevcut olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁸

Ancak tüm bu görüşler ilim camiası tarafından kabul görmemektedir. Bunun en önemli sebebi ise Türkmen kelimesi X. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen, Oğuzlar'ın arasında İslamiyet'in XI. asırda hâkim bir din haline gelmiş olmasıdır.⁷⁹ Bu sebeple de J. Denny, Türkmen kelimesindeki –men ekinin koca-man, şiş-man, küçü-men de olduğu gibi, büyüklük- üstünlük anlamı verdiği ve “halis Türk” anlamına geldiğini iddia etmektedir. Onun bu görüşü günümüz tarihçileri tarafından kabul edilir tez olarak görülmüştür.⁸⁰

Tüm bu bilgiler ışığında Türkmen kelimesinin ne anlama geldiği ve neden söylendiği sorusunun cevabının oldukça karmaşık olduğunu görmekteyiz. Kesin olarak bildiğimiz şey, başlangıçta Oğuzların belli bir kısmına Türkmen denildiğidir. Fakat Oğuz kelimesi ile Türkmen kelimesinin yan yana kullanılıyor olması, karışıklığa neden olmuştur. Bunların hangi yerlerde ve amaçla kullanıldığı temyiz edilmeden, bu karışıklık çözümlenemeyecektir.⁸¹ Hatta biz Türkmenlerin, uzun bir süre bu ismi benimsemediğini, Müslümanların onlara Türkmen dediğini tespit edebiliyoruz.⁸² Ayrıca Türkmenlerin arasında İslamiyet hâkim bir din olarak XI. yüzyılda yayılmış olsa da, X. yüzyılda Oğuzların bir kısmının Müslümanlarla temas halinde olduğunu ve bazı boyların İslamiyet'i kabul ettiği de bilinmektedir.⁸³ Nitekim el-Mukaddesi kitabında Türkmenlerin İsficâb⁸⁴ ile Balasagun⁸⁵ arasında

⁷⁶ Kafesoğlu, “Türkmen Adı”, s. 583; Bartold, s. 261.

⁷⁷ V. V. Bartold, *Orta Asya Tarihi ve Uygarlık*, İstanbul 2010, s. 260; Sümer, *Türkmenler*, s. 52, 79.

⁷⁸ Kafesoğlu, “Türkmen Adı”, s. 583.

⁷⁹ Sümer, *Türkmenler*, s.79.

⁸⁰ Kafesoğlu, “Türkmen Adı”, s. 580-583; Gündüz, “Türkmenler”, s. 265;

⁸¹ Türkmenlerden bahseden kaynaklarda Oğuz kelimesi de kullanılmaya devam etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Esir el-Kâmil fi't-Tarih kitabında Türkmenlerin faaliyetlerini anlatırken onlardan hala Oğuz olarak bahsetmektedir.

⁸² Sümer, *Türkmenler*, s. 79.

⁸³ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 1.

⁸⁴ Yesi şehri.

⁸⁵ Diğer isimleri Karabalsagun, Koz Ordu olan bu şehir günümüzde Kırgızistan'da Çu Nehri vadisinde Bişkek ile Issık Gölü arasında tarihi bir şehirdir.

yaşadığını belirtirki bu coğrafi alanın özelliği Oğuzlardan Müslüman olanların yerleştiği bir yer olmasıdır. Muhtemelen “Türkmen” kelimesi ilk defa bu bölgede yaşamaya başlayan Müslüman Oğuzlar için kullanılmıştır. İslami kaynaklarca Müslüman Türklere verilen bu tabir ise, Oğuzlar arasında ancak XII. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamıştır. Hatta XIII. yüzyılın başından itibaren Türkmen tabiri Oğuz’un yerini almaya başlamıştır.⁸⁶ Bu durumda Türkmen kelimesi, Oğuzlardan Müslümanlığı kabul edenleri, gayrimüslim kardeşlerinden ayırt etmek için verilmeye başlanmıştır. Hatta Oğuzların kendileri de Müslüman olan soydaşlarına Türkmen demektedir. Daha önce hiçbir Türk kavminin din değişikliği nedeniyle farklı bir isimle adlandırılmazken, Oğuzlara bu ismin verilmeye başlanması ve hatta zamanla bu ismin Oğuz kelimesinin yerini alması da bize Türkmen kelimesinin dinî/siyasî bir isimlendirme olarak kullanılmaya başladığını göstermektedir.

2. Orta Asya’da Türkmen Kavramının Delaletleri

Oğuzların yurdu, Hazar Denizi’nden Seyhun boylarındaki Fârâb ve İsficâb’a kadar uzanıyordu. Hazar Denizi’nin doğu kıyısındaki “Siyahkûh” adlı gayri meskûn yarımada X. yüzyılın başlarında bir Oğuz topluluğu tarafından iskân edilmiş, daha sonra bu yarımada “Mangışlak”⁸⁷ adı verilmiştir. Müslümanlarla olan sınır güneybatıda Hârizm’de Cürcâniye’nin kuzeybatısındaki “Cit” kasabasından başlıyor, Aral Gölü’nün güneyindeki “Baratekin” de sınır kasabalarından sayılıyordu. Mâveraünnehir’de sınır Buhara’nın kuzeyindeki çölden başlayıp İsficâb bölgesine kadar gidiyordu. Seyhun’un sağ kıyısında Karaçuk Dağlarının eteğinde Yesi’ye bir günlük mesafede bulunan “Savran” Müslümanların Oğuzlar’a karşı sınır şehriydi.⁸⁸ Güney sınırındaki Oğuzların İslamiyet’i kabul etmesinden sonra, onlara Türkmen denilmeye başlandığını anlatmıştık. İsficâb ve Balasgun arasında yaşayan Türkmenlerin meliki “Ordu”⁸⁹ isimli bir kasabada oturmaktaydı.⁹⁰ Türkmenlerin ilk

⁸⁶ Bartold, s. 265; Sümer, *Türkmenler*, s. 79; Gündüz, “Türkmenler”, s. 265-266; Tüysüz, “Türkmenler”, s. 553.

⁸⁷ Mangışlak Yarımadası, Kazakistan’ın güneybatısında, Hazar Denizi’nin doğu kıyısında bir bölgedir.

⁸⁸ Tüysüz, “Oğuzlar”, *Türkler*, C. II, Ankara 2002, s. 281 – 282.

⁸⁹ Kaşgarlı Mahmud bu şehrin Balasagun yakınında olduğunu belirtir.

yerleşim bölgesi diyebileceğimiz bu bölgede onlar, göçebe hayatlarına devam etmekle birlikte Müslümanlarla ticaret yapmaktaydılar.⁹¹ Onların başlıca ticaret malları ise koyun idi. Horasan ve Maverâünnehir halkı et ihtiyacını bu bölgede yaşayan Türkmenlerden ve Karluklardan⁹² karşılamaktaydılar.⁹³

Oğuz Yabgunun beyler üzerindeki hâkimiyetini yitirmesi ve birlik içindeki bağların zayıflamasıyla Oğuzlar içinde kopmalar başladığını görmekteyiz. X. yüzyılın başlarından itibaren Oğuz birliğinde boy gösteren kopmalar ikinci yarısından itibaren daha da artmış, kuzeyden gelen Kıpçak ve Kimekler'in baskıları bu hareketliliği hızlandırmıştır.⁹⁴ Oğuz elinden kümeler halinde başlayan kopmalardan ilki Hazar Denizi kıyısındaki yarımada giderek yurt tutmuş ve buraya "Mangışlak" adını vermiştir. İkinci bir küme olan Selçuklular (ki Türkmenler olarak bilinen grup) ise İslam ülkelerine gelmiş ve Selçukluların fethettiği sahalarda yayılmıştır. Üçüncü bir küme de Oğuz Yabgu Devleti'nin sonlarına doğru Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inmişlerdir.⁹⁵ Geride kalan kısım da eski yurtlarında Seyhun havzasında kalmışlardır.⁹⁶

Bunların içinden bizim esas konumuzu teşkil grup ise ikinci grupta yer alan, İslam ülkelerine inerek Selçuklular idaresinde yayılmasına devam eden Türkmenlerdir. Onlar, Selçuk Bey idaresinde Seyhun'un orta akımlarını yurt edinerek Cend civarına inmiş ve bu bölgede yerleşim sağlamışlardır.⁹⁷ Cend bölgesine nereden indikleri tartışmasında ise Yenikent şehri kabul görmektedir. X.

⁹⁰ Sümer, *Türkmenler*, s. 52; Bartold, s. 260.

⁹¹ Müslümanlarla Oğuzların İslamiyet'e girmeden önce de bölgedeki temaslarının ticaret aracılığıyla olduğunu bilmekteyiz. Nitekim Müslümanlar arasında Oğuzların koyunları oldukça meşhurdur.

⁹² Karluklar, Oğuzlardan ayrı bir Türk kavmidir. Kaşgarlı esrinde bunu açıkça belirtmekle birlikte onlara da Türkmen denildiğini yazar. Bu durumun nedeni ise Müslümanların Türkleri kavim kavim ayırmadan, Müslüman olanlarının hepsine Türkmen demesidir. Ancak bu durum bazı tarihçiler tarafından farklı yorumlanarak Türkmenlerin Karluklar olduğu ve Oğuzlardan bambaşka bir kavim olduğu söylenmektedir. Fakat durumun böyle olmadığı açıktır.

⁹³ Sümer, *Türkmenler*, s. 73.

⁹⁴ Agacanov, s. 228 – 234.

⁹⁵ Bu grup daha sonra Anadolu'da da Bizans Devleti'nin hizmetinde karşılaşacağımız Peçenek ve Uz'(Oğuz)lardır. Türkmenler Anadolu'ya girinceye kadar burada gayrimüslim bir hayat süren Peçenek ve Uz'lar Bizans Devleti'nin ordusunda paralı asker olarak çalışmaktadırlar. Önemli olan husus ise Oğuzların bu iki kolu, soydaşları Anadolu'ya girdiği zaman onları konuşmaları ve kıyafetinden tanıyarak büyük bir kısmı taraf değiştirmiş ve Türkmenlere katılmıştır.

⁹⁶ Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997, s. 33.

⁹⁷ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Ankara 2000, s. 15 – 16.

yüzyıl ortalarında Mesûdî⁹⁸ de “*Seyhun nehri kıyısında Türklerin Yenikent denen bir şehirleri vardı. Burada Müslümanlar oturur. Bu Müslümanların çoğu Türklerdendir. Bu yerde göçebe ve yerleşik Oğuzlar oturur. Oğuzlar üç sınıftır: aşâğılar, yukarılar, ortalar. Oğuzlar Türklerin en kahraman ve gözleri en küçük olanlarıdır.*”⁹⁹ diyerek, bu bölgede yaşayan Türkmenlere dikkat çekmektedir.

Türkmenlerin, X. yüzyılda Sâ mânilerin ve XI. yüzyılda Karahanlıların hizmetine girmiş olduğunu görmekteyiz. Sâ mâniler zamanında geçen önemli bir olay, Türkmenlerin bölgedeki askeri gücünü ve önemini belirtmesi bakımından dikkat çekicidir. 992 yılında Sâ mânilerin topraklarına giren Karahanlı hükümdarı Buğra Han’ı, Selçuk’un bizzat başında bulunduğu Türkmen kuvvetleriyle geri püskürtmüştür.¹⁰⁰ Bu şekilde Maverâünnehir’e yerleşen Türkmenler, Sâ mânî’lerle ittifak kurmuş ve aslında soydaşları olan Karahanlılara karşı onların yanında yer almıştır. Ancak Karahanlı İlig Nasr Han’ın 999 yılında Sâ mâniler Devleti’ni ortadan kaldırarak Mâverâünnehir’i ele geçirmesi, bu arada Gazneliler Devleti hükümdarı Sultan Mahmud’un da aynı devlete ait Horasan’a el koyması, kuvvetler dengesinin değişmesine ve Türkmenlerin Gazneli ile Karahanlı Devleti’nin kısıkcı arasında sıkışıp kalmasına yol açmıştır. Bu sırada da Türkmenlerin başında Selçuk’un oğlu Arslan (İsrail) bulunuyordu. Sâ mânî meliki Muntasır her defasında Türkmenlerin desteği ile Karahanlıları yenmiş olmasına rağmen; ne Selçuk Bey’in, ne de oğlu Arslan’ın geleceğe dönük siyasi bir politikaları olmadığı görülmektedir.¹⁰¹ Bunu, onların her savaş sonrasında ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ganimet ve esir alarak Muntasır’dan ayrılıp geri dönmelerinden anlamaktayız. Bu durumda diyebiliriz ki Türkmenler Maverâünnehir’de varlıklarını ilk gösterdikleri dönemlerde askeri anlamda yeterince güçlü olmalarına rağmen, sadece yaşayacakları bir yurt edinme çabasıydırlar. Karahanlı ordularına karşı başarı elde etmelerine karşı devlet kurup genişleme fikri henüz Türkmenlerde oluşmamıştır.

⁹⁸ Tam adı Ebü'l-Hasen Alî b. El-Hüseyn b. Alî el- Mes’ûdî el-Hüzelî olan Mes’ûdî (öl. 345/956) 943 yılında kaleme aldığı *Mürücü’z-zeheb* adlı eseri ile tanınmaktadır.

⁹⁹ Mesûdî, *Murûc el-Zeheb*, nşr. Barbier de Meynard, C. I, Paris 1861-1874, s.212’den naklen; Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 42.

¹⁰⁰ Köymen, C.I, s. 43-48.

¹⁰¹ Salim Koca, “Sır Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu’ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 532.

Sâmâni hükümdarının ölmesiyle birlikte devlet yıkılmış ve Türkmenler Karahanlılar karşısında yalnız kalmışlardır. Karahanlı hükümdarı İlig Nasr Han'ın, Türkmenlerin bölgedeki varlığından rahatsız olmanın yanında onların askeri gücünden çekindiğini görmekteyiz. Türkmenlerde iki gruba ayrılmışlardır; bunlardan birisine Arslan Yabgu¹⁰², diğerine ise Musa, Çağrı Bey ve Tuğrul Bey önderlik ediyordu. Karahanlılarla görüşmek için giden Tuğrul Bey'in Karahanlı hükümdarı tarafından hapsedilmesi ve Çağrı Bey'in pusuya düşürülmeye çalışılması ise Türkmenlerin Karahanlı Devleti tarafından daima tehdit olarak görüleceğinin ve ilk fırsatta ortadan kaldırılacağına göstergesiydi.¹⁰³ Türkmenlerin başında bulunan Arslan Yabgu Karahanlı Meliki ile ittifak kursa da Tuğrul ve Çağrı Beyler kendilerine yeni yurt aramak üzere harekete geçmişlerdir.¹⁰⁴ İki Türkmen grubun arasında var olan anlaşmazlıklar Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından hapsedilmesi sonrası iyice gerginleşmiş ve Arslan Yabgu'nun emrinde bulunan Türkmenler, Gazneli Devletinin hizmetine girmiştir. Türkmenler bir müddet sonra Horasan bölgesine akınlara başlayınca Gazneli Mahmud'la karşı karşıya gelmişlerdir. Onların Horasan bölgesinde her geçen gün sayılarının artmasının ve Selçuklu Türkmenlerinin de bölgeye gelmesinin devleti tedirgin etmeye başladığını görmekteyiz. Kaynaklarda hem bu durumu anlatan hem de Türkmenlerin yaşam biçimi olarak Orta Asya'daki durumunu gösteren önemli bir detay yer almaktadır. Gazneli veziri Ahmed b. Abdus-Samed, Irak Türkmenlerini kastederek "*Bugüne kadar işimiz çobanlar ile idi, şimdi ülke zapteden emirler geldiler*" demiştir.¹⁰⁵ Bu ifade, başlangıçta sürülerine otlak arayan Türkmenlerin, gece yarım asırlık zaman içinde siyasî bir teşekkül haline geldiğini ve çevrelerindeki devletler için tehdit olacak kadar örgütlü bir siyâsî/askerî unsura dönüştüklerinin bir canlı tanığın dilinden itirafıdır. Bundan sonra sürekli olarak Gazneli Devletiyle mücadele içinde olan Türkmenler, sonunda Horasan bölgesini ele geçirip,¹⁰⁶ Dandanakan Zaferi ile Büyük Selçuklu Devletini kurmuşlardır.¹⁰⁷ Avfi onlar için, "... *Üzerlerine kafir*

¹⁰² Bu gruba Yabgulular denilmektedir ki Anadolu'ya Süleymanşah ile birlikte gelen Türkmenler bunlardır.

¹⁰³ Koca, "Oğuzlar", s. 533.

¹⁰⁴ Köymen, C. I, s.70-104.

¹⁰⁵ Köymen, C.I, s. 200-201.

¹⁰⁶ İbnü'l Esir, C. IX, s. 348-355.

¹⁰⁷ İbnü'l Esir, C. IX, s. 361-370.

askeri hücum etti. Onları oturdukları yerlerden sürdüler. Onlar da gelip İslam şehirlerine dikildiler. Onlara Türkler adı ol vakitten kaldı. İslam şehirleri içine girince bunlara Türkân dediler. Bunlardan bir kısmı giderek İslâm ülkeleri içinde kuvvet kazandı. Nihayet, Çağrı-tegin hükümdarın zamanında isyan ettiler. Askerleri hükümdar olup cihanı zapt ettiler. Bunlar Selçuklular dedikleri hükümdarlardır ki, askeriyle nice zaman cihangirlik ve ülkeleri fethetmişlerdir”¹⁰⁸ demektir.

Görüldüğü gibi Büyük Selçuklu Devleti’ni kuran bu Türkmenler, Balkanlara giden soydaşlarından sayıca daha az olmalarına rağmen tarihte Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında oldukça etkin bir rol almışlardır. Bartold, Selçuklu Devleti’nin kurulmasıyla birlikte İslam dünyasında diğer hiçbir Türk kavminin sahip olamadığı öneme, Türkmenlerin sahip olduğunu belirtir.¹⁰⁹ XI. yüzyılda gerçekleşen olaylara ışık tutan kaynaklar onlardan hala Oğuz diye bahsetmesine rağmen daha sonraki müelliflerin kaynaklarında Türkmen adının yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz.¹¹⁰

Türkmenlerin Horasan bölgesinde devlet kurduğu haberi Mangışlak bölgesinde olan diğer Oğuzlar tarafından duyulması ile birlikte bölgeye hızla göçler başlamıştır. Ancak Büyük Selçuklu Devleti tüm bu göçleri hizmetine alamadığı için bazı gruplar, İran, Suriye, Azerbaycan ve Anadolu’da kendi başlarına fetihlere başlamışlardır. Filistin, Suriye’nin bir kısmı, İran’ın bazı bölgeleri bu şekilde Oğuzların eline geçti. Ayrıca kaynaklarda geçen bilgilerden Oğuz ilinden direk Anadolu ve Azerbaycan üzerine göç eden bir Türkmen grubu olduğu da anlaşılmaktadır.¹¹¹ Onlar Azerbaycan ve Anadolu toprakları arasında yerleşme sağlamış ve toprak sıkıntısı yüzünden iki bölge üzerine sürekli akınlar düzenlemişlerdir. Orta Asya’dan gelip Anadolu’ya gitmeyen Türkmenler de İran’ın Fars, Huzistan gibi bölgelerinde bazı beylikler kurmuşlardır.¹¹² Kirman hükümdarının ülkesine giren Türkmenlerin kendisine itaat etmeyeceğini düşünmesi üzerine onlara savaş açması sonrası onu yenilgiye uğratıp

¹⁰⁸ Avfî, *Câmi‘ el-Hikâyât*, Ayasofya nr. 3167’deki Türkçe tercümesinden alınmıştır. s. 488’den naklen Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 91.

¹⁰⁹ Bartold, s. 281.

¹¹⁰ Agacanov, s. 259.

¹¹¹ Çağrı bey Selçuklu idaresi altındaki Türkmenlerin yer sıkıntısını çözmek nedeniyle Anadolu üzerine keşif seferleri yaptığı zaman bu bölgede Türkmenlerle karşılaştığını belirtir.

¹¹² Sümer, “Oğuzlar”, *DİA*, C. 33, s. 328.

burada da bir beylik kurmuşlardır.¹¹³ Hatta uzun bir süre beyliği yönetecek birini arayan Türkmenler bir yandan da bu bölgede yerleşmeye başlamışlardır. Bir süre yağmacılıkla geçimlerini sağlayan Türkmenler daha sonra toprağı ekmeye ve ticareti canlandırmaya başlamışlardır.¹¹⁴ Türkmenlerin diğere bir kısmı da Anadolu bölgesine geçerek bu bölgeyi fethederek yerleşmişlerdir. Böylece Türkmenler, Orta doğu ve Ön Asya’da geniş bir coğrafyaya yayılmaya başlamışlardır.

Orta Asya’daki Türkmenlerin yaşantısı hakkında kaynaklarda pek çok bilgiye rastlamak mümkündür. Bu bilgilerle XII. hatta XV. yüzyıllardaki bilgileri kıyasladığımızda onların pek çok özelliklerinin değişime uğramadan devam ettiğini görmekteyiz. İsmi bilmediğimiz bir yazar, eserinde göçmen olarak yaşayan ve hayvancılıkla uğraştığını bildiğimiz Türkmenlerle ilgili şu kaydı düşmüştür: “*Burası kuzeyde Kuzey deniziyle, doğuda Tuguz guz ülkesiyle bitişen büyük ve geniş bir ülkedir. Bunlar gösterişli ve cüsseli kişilerdir. Keçe imalinde insanların en ustalarıdır. Zira keçe giyerler. Sürü sahipleridir. Ekinleri darıdır. Yiyecekleri süt ve avdır... Türklerin şehirleri azdır. Onlar çatılara sahip büyük kubbe çadırlarda otururlar. Bu çadırların çivileri sığır ve at derisinden yapılmış sırımlardandır...*”¹¹⁵ Orta Asya’da Türkmenlerin çok azının yerleşik hayata geçtiği büyük bir kısmının bozkırlarda yaşadığı bilinmektedir. Türkmenler at, deve, koyun, inek ve boğa gütmekle uğraşıyordu. Hayvancılıkla uğraşan göçmenlerin gıda maddeleri XV. yüzyıl Avrupa seyyahlarının da bahsettiği yoğurt ve kuru ettir. Göçmenler kışlak olarak genellikle karın az düştüğü çölleri, yaylak olarak ise sıcak bozkırı tercih etmekteydiler.¹¹⁶ Ebû Dülef, “...Pamuklu kumaştan ve keçeden mamul elbiseler giyerler. Onlar ata çok değer verirler. Çok iyi at yetiştirirler.” cümleleriyle de Türkmenleri tarif etmektedir.¹¹⁷

Görüldüğü gibi başlangıçta Oğuzların Müslüman olanlarına Türkmen denilmesine karşın kavram zamanla değişime uğramış ve Oğuz kelimesinin yerini almıştır. Zamanla bu kavram göçmen ve çoğunlukla hayvancılıkla geçinen Türk

¹¹³ Agacanova, s. 353 – 358.

¹¹⁴ Sümer, “Oğuzlar”, s.329.

¹¹⁵ Köprülü Kütüphanesi nr. 1623’deki mecmuanın yaprak 209-210 arasındaki kısmından naklen Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 89.

¹¹⁶ Agacanova, s.131.

¹¹⁷ Ebû Dülef, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, s. 92.

topluluklarını ihtiva etmeye başlamıştır. Bu yüzden kaynaklarda onlardan Türkmen olarak bahsedilmese bile belirgin özellikleri ve belirtilen coğrafi bölgeden hakkında bilgi verilen kişilerin Türkmen olup olmadığı hususunda fikir yürütebilmekteyiz. Nitekim El-Cahız'ın eserinde; “*Türk hem çoban, hem seyis, hem canbaz, hem baytar, hem süvaridir. Hülâsa bir Türk başlı başına bir millettir*”¹¹⁸ şeklinde yaptığı Horasan bölgesindeki Türklerle ilgili bu tanımdan, bahsedilen topluluğun Türkmenlerden başkası olmadığı kanaatine varabilmekteyiz.

3. Anadolu’da Türkmen Kavramının Kazandığı Anlam

Horasan ve Azerbaycan bölgesinden Anadolu’ya gelip yerleşen Türkmen grup ağırlıklı olarak göçmendi ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Türkiye Selçuklu Devleti yüksek askerî kabiliyeti olan bu grubun, alışık olduğu hayata devam etmesi ve devletin askeri ihtiyacını karşılaması için, onların büyük çoğunluğunu uç bölgelere yerleştirmiştir. Selçuklunun direk olarak, bu bölgelere yerleştirdiği Türkmenlerin hayatına müdahale ettiği görülmemektedir. Bunun sonucunda da özellikle XII. yüzyılda Anadolu’ya gelen Türkmenlerin hayatlarında, Orta Asya’daki yaşam biçimlerinin büyük değişimlere uğramadan devam ettiğini görebilmekteyiz. Nitekim onlar tıpkı diğer bölgelerde olduğu gibi hayvancılıkla geçimlerini sağlamakta ve çadır hayatı yaşamaktaydılar. Yani “Türkmen”ler Anadolu’ya ilk girdikleri zaman ağırlığını göçmenlerin oluşturduğu ve ekonomisi hayvancılığa dayanan asker bir topluluğu teşkil etmekteydi.

Türkmenlerin içinde şehir hayatına yabancı olmayan yerleşiklerin olduğu bilinmekteyse de yaygın olmadığı tahmin edilmektedir. Selçuklu Devleti, elinde bulunan göçmen Türkmenlerin sayısını sınırlı tutup, devletin iktisadi ve siyasi konumunu ve önemini göz önüne alarak bu sayıyı belirli bir ölçüde bırakıp, yerleşik hayatı yaygınlaştırmak istediğiydi. Bunun sonucunda da Türkmenlerin yerleşik olduğu bölgelere Hıristiyan yerli tebaayı yerleştirerek onları tarıma ve ticarete kazandırmaya çalışmıştır. Kendinden sonra Osmanlı’nın da örnek alacağı bu iskân

¹¹⁸ El- Cahız, s. 68.

politikası sonucunda, bu Türkmenlerin bir kısmı çiftçiliğe geçmiş ve artık yerleşik hayata uyum sağlamışlardır. Bu şekilde Selçuklu Devleti, göçmen ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Türkmenlerin belli bir kısmını bu yaşama devam etmeleri için bırakırken, özellikle XIII. asırda önemli bir kısmını yerleşik hayata geçirerek şehirleşmeyi başlatmış oluyordu.

Bizler bu değişimin Türkmenlerin üzerinde oldukça etkili olduğunu görmekteyiz. Ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanan Türkmenlerin, XIII. asırda önemli sayıda Türkmen çiftçi, esnaf ve tüccar olan yerleşik grubu rastlanmaktadır.. İşte tüm bu değişimin sonucunda yerleşik hayata geçen bu Türkmenlere zamanla, “Türk” denilmeye başlanmış¹¹⁹ ve kaynaklarda uç bölgelerde yaşayanlardan Türkmen olarak bahsedilmeye devam edilmişti.. Uç bölgelerde yaşayan Türkmenlerin ise yerleşik hayata geçen soydaşlarının bu değişiminden memnun olmadıkları ve alışıktı oldukları hayatı terk ettikleri için onlara kızgın olduklarını, tembel anlamına gelen ve içinde küçümseme barındıran “yatuk”¹²⁰ diye hitap etmelerinden anlamaktayız.¹²¹

Osmanlı dönemine geldiği zaman Türkmen kavramında tamamen bir farklılaşma görülmektedir. Nitekim XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinde “Yörük” ismine rastlanmaktadır.¹²² Yörük kavramı aslında tamamen Türkmen kelimesine eş anlamlı olup “yürümek”, “yörümek” kelimelerinden türetilmiştir. Daha önce Türkmen olarak anılan ve göçmen hayatına devam eden gruba, “konar-göçer”, “Yürük” veya “Yörük” kavramları yüklenmeye başlanmıştır.¹²³ Bizler Bizans kaynaklarında da zaman zaman bu kelimeye rastlasak da, bu durumun çevirmenden mi kaynaklandığı yoksa Bizans’ın Türkmenlere aynı zamanda Yörük de mi dediğini bilmiyoruz. Ama bizce bu durum o dönem için mümkün görünmemekte olup ilk seçenek daha kuvvetli görünmektedir. Çünkü bizler birkaç örneğin dışında Selçuklu Devleti içinde “Yörük” kelimesine rastlamıyoruz.¹²⁴ Kutadgu Bilig kitabında da

¹¹⁹ Gündüz, “Türkmenler”, s. 273.

¹²⁰ Kaşgarlı, C. III, s. 14.

¹²¹ Sümer, *Türkmenler*, s. 71.

¹²² Cahit Gelekçi, “Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları”, *HÜTAD*, S. 1, Ankara 2004, s. 15.

¹²³ İlhan Şahin, “Anadolu’da Oğuzlar”, *Türkler*, C.VI, , Ankara 2002, s. 248.

¹²⁴ Niketas’ın *Historia*’sında Türkmen emiri olan Süleyman’ın Bizans İmparatoruna elçilik heyetiyle giderken hediye olarak “Yörük atları” götürüldüğü belirtilir. Bkz. Khoniates, s. 85.

kelimenin anlamı verilmektedir, ancak kelimenin belirli bir grup için kullanıldığına rastlamayız.¹²⁵

Anadolu'ya gelmiş olup yerleşik hayata geçen ve Türkiye Selçuklu döneminde “Türk” olarak anılan gruba ise yeniden Türkmen denilmeye başlanmıştır. Türkmen adına daha çok Anadolu'nun orta ve doğu bölgesinde rastlanırken, Yörük adı çoğunlukla Anadolu'nun batı bölgesindeki göçmenler için kullanılmaktadır. Emine Erdoğan, bu tanımı daha geniş coğrafyaya yayarak; Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk teşekkülleri, XVI. ve XVII. yüzyıllarda genel olarak Türkmen ve Yörük diye ayrılmaktadır. Türkmen adı, Anadolu'nun Kızılırmak'tan itibaren doğu ve güneyde kalan bölgeler ile Suriye ve Irak'ta yaşayan aşiretler tarafından kullanılırken Yörük tabiri, Kızılırmak'tan Adalar ve Marmara Denizi kıyılarına kadar uzanan yerlerdeki teşekkülleri ile Rumeli'nde bulunan cemaatleri ifade etmekteydi.¹²⁶

Bugün birbirlerinden farklı kavramlar gibi algılanan Oğuz-Türkmen-Yörük kavramları aslında tamamen aynı topluluğu kapsamaktadır. Sadece zaman içerisinde bir takım farklı değerlere ve yaşama biçimlerine sahip olan bu grup; önce dinî farklılıklar sebebiyle “Türkmen” kelimesi ile ayrılmıştır. Bu grubun yaşama biçimi olan göçmen hayat, hayvancılık ve askeri kabiliyetleri bu ismin anlamını doldurmuştur. Öyle ki biz artık kaynaklarda sadece Türk denilse bile bahsedilen bu özelliklerden onların Türkmenler olup olmadığına karar vermekteyiz. Kelimenin kazandığı bu anlamın en önemli delili ise Türkiye Selçuklu Devleti'nde yerleşik hayata geçmiş olan Türkmenlere diğer gruplar gibi “Türk” denilmesidir. Çünkü onlar yerleşik hayatla birlikte bu yaşama biçimini terk etmişlerdir. Ancak yerleştikleri köylerde boylarının ya da beylerinin isimlerini devam ettirmişlerdir. Hatta sadece “Türkmen” ismiyle anılan yerleşim beldelerine rastlanmaktadır.¹²⁷ Osmanlı döneminde gelindiğinde ortaya çıkan “Yörük” kavramıyla bu sefer yerleşim bölgeleri ve köy isimlerinde Yörük kelimesini de görmekteyiz.¹²⁸ Geleceği, Osmanlı

¹²⁵ Yusuf Has Hacib, s. 242.

¹²⁶ Emine Erdoğan, “Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre), *OTAM*, Sayı 18, s. 119. Görüldüğü gibi Türkmen kelimesindeki anlam kayması sadece Anadolu için değil, tüm Türkmen yerleşim bölgeleri için geçerlidir.

¹²⁷ Yozgat'ta bulunan “Türkmen köyü” diğer adıyla “Türkmenaraplısı” köyü bunun örneklerindedir.

¹²⁸ Bursa Yörükleri, Alaiye Yörükleri, Haruniye Yörükleri, Tekeli Yörükleri, Selanik Yörükleri vb. şeklinde adlandırılmışlardır.

döneminde hem Türkmen hem de Yörük ismi altında kurulan yerleşimleri XVII. yüzyıldan önce konar-göçerlik edenlere ve bunların kurdukları köylere “Yörük” veya “Yörük-köyü”, bahsedilen yüzyıldan sonra buralara gelen konar-göçerlere “Türkmen” denildiğini belirtmektedir.¹²⁹

Görüldüğü üzere aslında Orta Asya’dan itibaren aynı etnik gruptan bahsedilmiş olmasına rağmen din farklılığıyla başlayan değişim siyasî bir kimlik kazanmıştır. Yeni kurulan devletler ve yerleşik hayatın artması nedeniyle farklı kavramlar kazanan aynı etnik grup, farklı dönemlerde de kavram kaymasına uğrayınca, Oğuz, Türkmen ve Yörük kelimeleri adeta bilmeceye dönerek sanki birbirinden bambaşka etnik gruplardan bahsediliyor gibi algılanmaya başlanmıştır.

¹²⁹ Gelekçi, s. 15.

II. BÖLÜM

TÜRKMENLERİN ASKERİ VE SİYASÎ ROLLERİ

1. Anadolu'ya Türkmen Göçleri

Orta Asya'dan otlak, yer sıkıntısı ve karışıklıklar nedeni ile batıya doğru göç eden Türkmenler, XI. yüzyılda Anadolu ve Azerbaycan toprakları arasında sıkışık kalmış durumdaydı. Aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarında bulunan Türkmenler de hem yer sıkıntısı çekmekte hem de devletin merkeziyle sorunlar yaşamaktaydı. Anadolu coğrafyası, gerek coğrafi özellikler gerekse iklim şartları bakımından Türkmenlerin yaşam şartları için oldukça elverişliydi. Zaten biz, Anadolu sınırında bulunan Türkmenlerin zaman zaman Doğu Anadolu bölgesinde yağma yaptıklarını ve bu bölge hakkında bilgi sahibi olduklarını bilmekteyiz. Türkmenler, bu yağma hareketlerini XI. yüzyıldan itibaren Büyük Selçuklu Devleti kontrolünde düzenli akınlara dönüştürerek daha sonrasında kendilerine yurt edinecekleri Anadolu coğrafyasına yerleşmeye başlamışlardır. Türkmen göçleri, XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. yüzyılın başlarında Moğol istilaları ile hız kazanmış ve Anadolu coğrafyası Türkmenlerin öncelikli yerleşim bölgesi olmuştur.

Türkmenlerin Anadolu'ya göçlerini anlatmadan önce Anadolu'nun mevcut durumu hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Anadolu coğrafyası uzun yıllar Bizans – Sasani mücadeleleri ve Bizans – İslam Devletleri Mücadeleleri¹³⁰ ile oldukça yıpranmış durumdaydı. Şehirlerdeki nüfus azalmış, sürekli savaş hali yüzünden ticaret durma noktasına gelmiş ve tahrip olan tarım arazileri nedeniyle boşalan köyler, ziraatın gerilemesine sebep olmuştur.¹³¹ Hatta şehirlerde gıda temininin dahi çok zor yapılmaya başlandığı belirtilir.¹³² Bizans Devleti'nde, II. Basileios'tan (öl. 1025) sonra içinde bulunduğu iç karışıklıklar nedeniyle siyasi ve askeri boşluklar ortaya çıkmıştır. Merkezden uzak olan Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan derebeylikler, küçük toprak sahiplerini ortadan kaldırmış ve halkı

¹³⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi almak için bkz. Şahin Uçar, *Anadolu'da İslam – Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 67 vd.

¹³¹ Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 101; Levçenko, s. 171-172.

¹³² Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler C. VI*, s. 179.

fakirleştirmiştir.¹³³ Sistemin ortaya çıkardığı büyük toprak sahipleri, hâkim oldukları bölgelerden yüksek vergiler alırken, kendileri devlete vergi vermemeye başlamışlardır. Bu durum Anadolu ekonomisine darbe vurduğu gibi küçük toprak sahibi köylülerin devlete karşı öfke duymalarına sebep olmuştur. Sonuç olarak da mevcut durum Anadolu'yu fethetmek isteyen Türkmenlerin ve Selçuklunun işini kolaylaştırmıştır. Bizans Devleti'ne duyulan öfke sebebiyle halk, bölgeyi fethetmek isteyen Türklere karşı mukavemet göstermeden şehirleri teslim etmiştir. Bizans Devleti'nin vergi sisteminin bozulması, askerî sistemini de değiştirmiştir. Bizans savunma düzeninde önemli bir yeri olan asker köylülerin vergi mükellefi haline getirilmesi ve “munzam vergi”¹³⁴ ödeyenin askerlikten muaf tutulması, Bizans ordusunun zayıflamasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da orduda yerli asker sayısı azalmış ve farklı milletlerden ücretli asker sayısı artmıştır.¹³⁵ XI. yüzyılın ikinci yarısında Bizans ordusunda İngiliz, Frenk, Norman, Alman, Venedikli, Rus, Bulgar, Alan, Sırp, Gürcü, Ermeni, Peçenek, Kıpçak ve Uz gibi birçok milletten oluşan ücretli asker bulunmaktaydı.¹³⁶ Bu durum Bizans ordusunun savaşta ortak bir maneviyat ve samimiyetle hareket etmemesine neden olmaktaydı. Aynı zamanda Bizans ordusunda bulunan Türkmen askerler (Peçenek ve Uz'lar) kendi soydaşlarına karşı savaşmakta isteksiz davranabilmesinin yanında taraf değiştirip, Selçuklu ordusuna katılabiliyordu.¹³⁷ Şüphesiz Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu bu durum, Türkmenlerin Anadolu'ya yaptıkları akınlarda ve Anadolu'nun fethedilip Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Selçukluların lehine olmuştur.

¹³³ Mehmet Şeker, “Anadolu'nun Türk Vatani Haline Getirilmesi”, *Türkler C. VI.*, s. 270.

¹³⁴ Ek vergi.

¹³⁵ Şeker, “Anadolu'nun Türk Vatani Haline Gelmesi”, *Türkler CVI*, s. 270.

¹³⁶ Yusuf Ayönü, “ Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI.-XII. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Bahar 2009, s. 53 – 69.

¹³⁷ Bu durumun en güzel örneklerinden biri Malazgirt savaşında Bizans ordusunun sağ ve sol kolunda bulunan Peçenek ve Uz askerlerinin savaşın başlamasıyla Selçuklu tarafına geçmesidir.

1.1. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kontrolünde Anadolu'ya Yapılan Türkmen Akınları

Dandanakan zaferinin kazanılması ile birlikte İslam ülkeleri üzerinde Selçuklu hâkimiyetinin kurulması, Türkmenlerin bir asırdan beri çektikleri yer ve yurt sıkıntısını sona erdirmiş gibi gösterse de devamlı olarak artan nüfus ve yeni göçler ile toprakların Türkmenlere yetmemesi yeni yurt arayışını da beraberinde getirmiştir.¹³⁸ Bunun sonucu olarak da Türkmenlerin, İslam ülkelerine yağma hareketlerinde bulunması devlet merkezini zor durumda bırakmaktaydı.¹³⁹ Bütün bunların sonucu olarak Tuğrul Bey, idaresi altındaki Türk beylerine, “*Türkmenleri Anadolu'ya Bizans üzerine gazaya sevk etmeleri*” çağrısında bulunmuştur.¹⁴⁰ Çağrı Bey de beraberindeki Türk beylerle birlikte Türkmenlerin ve devletin içinde bulunduğu bu duruma çözüm arayışıyla Anadolu'ya keşif akınları düzenlemiş ve 1015 yılında Horasan bölgesindeki Türkmenlerin de katılımıyla Doğu Anadolu bölgesine girmiştir. Bu dönemi anlatan Ermeni kaynakları Türkmenler için; “*Ermeni askerleri, onlarla karşılaşınca onların acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler... Türkler de ok atışıyla birçok Ermeni'yi vurdular...*” demektedir.¹⁴¹ Türk kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayan Bizans kuvvetleri geri çekilmiş ve Van Gölü bölgesinin büyük bir bölümü Türkler tarafından kontrol altına alınmıştır.¹⁴² Fakat Çağrı Bey, yanındaki 5 – 6 bin atlıyla burada daha fazla kalamayacağı için geri dönmüştür. Döndüğü zaman Tuğrul Bey'e Anadolu'da kendisine karşı mukavemet edebilecek bir güç olmadığını ve Anadolu topraklarının fetih için uygun olduğunu belirtir. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu bölgesinde ciddi bir güçle karşılaşmamasının nedeni, bu bölgenin daha önce İslam orduları tarafından ve bu ordu içinde bulunan

¹³⁸ Turan, s. 41 – 42. Büyük Selçuklu Devleti'nin yeni yurt arayışı ve Anadolu'ya yönelmesi ile ilgili farklı yorumlarda mevcuttur. Salim Koca, İslam ülkelerinin hiçbirinin Türkmenlere uygun olmadığını, bu yüzden Anadolu fethinin zaruri olduğunu belirtir. Bkz. Koca, *Türkiye Selçuklular Tarihi*, s. 1; Mehmet Şeker, Selçuklu imparatorluğunun hem sınırlarını genişletmek ve hem de dinlerini yaymak düşüncesiyle Bizans'a karşı, özellikle Anadolu'ya arka arkaya akınların oluştuğunu söylemektedir. Bkz. Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara 1991, s.18; Ali Sevim ise Selçuklu Devleti'nin Maveraünnehir'de Karahanlı ve Gazneli devletlerinin şiddetli takip ve baskıları altında, çok güç şartların yarattığı ümitsizlik içinde hayatlarını sürdürmekte olduklarını ve bu yüzden yurt aramak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara 1988, s. 20.

¹³⁹ İbnü'l Esir, C. IX, s. 429; Gregory Abû'l- Farac, *Abû'l – Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 302.

¹⁴⁰ İbnü'l Esir, a.g.e. , s. 414-415.

¹⁴¹ *Urfalı Mateos*, s. 48-49.

¹⁴² Yinanç, s. 36.

Türkler tarafından devamlı surette akınlara maruz kalmasıdır. Ayrıca Oğuz ilinden kopmalar başladığı zaman saha arayışıyla Azerbaycan ve Anadolu sınırına kadar gelip burada yığılan Türkmenler de Doğu Anadolu bölgesine devamlı surette yağmalar yaptılar.¹⁴³ İşte bu akınlara karşı daha fazla dayanamayan küçük Ermeni prenslikler idarelerini Bizans'a bırakmışlardır. Bizans da burada bulunan Ermenileri Kapadokya bölgesine yerleştirerek bölgeyi boşaltmış ve doğu sınırlarına bölgeyi saldırılardan korumak için ücretli askerler (Peçenekler) yerleştirmiştir. Kaynaklarda sıkça bahsedilen, Anadolu nüfusunun azlığının nedeni şüphesiz, Bizans'ın askeri tedbir olarak uyguladığı bu iskân hareketidir. Urfalı Mateos, “*İktidarsız ve kadınlaşmış iğrenç Rûm milleti Ermenistan'ın en cesur evlâtlarını yurtlarından koparıp dağıttılar; milletimizi tahrip edip Türklerin istilalarını kolaylaştırdılar*”¹⁴⁴ cümlesiyle yapılan iskânı anlatmaktadır. Hatta Mateos, Türklerin bölgeye devamlı akınlar düzenlemesini bölgenin boşaltılmasından aldığı cesarete bağlar ki bizce de bu tespit kısmen doğrudur. Görüldüğü gibi bu uygulama sonucunda kendisine karşı koyacak bir güçle karşılaşmayan Türkler, rahatlıkla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine akınlarını devam ettirmişlerdir. Aynı zamanda sınırlara savunma amaçlı yerleştirilen Peçeneklerin bir kısmı soydaşlarıyla karşılaştıktan sonra onlara karşı savaşmak istememekte ya da taraf değiştirmektedir. Hatta zaman zaman bu Peçeneklerin de Bizans topraklarında yağma hareketlerinde bulunduğu görülmektedir.¹⁴⁵ Tuğrul Bey döneminde, bölgeye yapılan akınlar Türkmen beyleri tarafından gerçekleştirilirken, henüz sistemli bir hale gelmediğini görüyoruz. Türkmen güçleri, Anadolu içlerine kadar ilerliyor, yağma hareketlerinde bulunuyor fakat çok kalmadan geri dönüyorlardı. 1047 yılında Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ve Kutalmış'ı Türkmen kuvvetlerden oluşan muazzam bir orduyla Anadolu'ya göndermiştir.¹⁴⁶ Başka bir birliğin başında da Melik Hasan bulunmaktadır. Anadolu'ya giren kuvvetler, Van Gölü havzasında akınlarını devam ettirip Pasinler ovasına kadar ilerlemişlerdir. Bizans kaynaklarında 100 bin olduğu ifade edilen

¹⁴³ Koca, “ Sır Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, *Türkler*, C. IV, s. 542.

¹⁴⁴ Urfalı Mateos, s. 86.

¹⁴⁵ Bu yağma hareketinin sebebi ise Bizans'ın iç karışıklıklarla düzenin bozulması ve ücretli askerlerinin parasını karşılayamıyor olması gösterilmektedir. Ayönü, s. 58 – 62.

¹⁴⁶ İbnü'l Esir, C. IX, s. 415; Urfalı Mateos, s. 86; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 10.

Selçuklu ordusu¹⁴⁷, 1048 yılında “Pasinler Ovası”nda Bizans devletiyle yaptığı savaşta onu mağlup ederek bölgedeki Bizans direnişini ciddi ölçüde kırmıştır.¹⁴⁸ Daha sonra bölgeye 1054 yılında bizzat Tuğrul Bey sefer düzenlemiştir. Ordusunu üç kısma ayıran Tuğrul Bey; birincisini Kars istikametine, ikincisini Çoruh-Kelkit vadisi istikametine gönderdi. Kendisi de üçüncü kısmın başına geçerek Erzurum yaylasına kadar ilerledi. Bu şekilde Kuzey-Doğu Anadolu bölgesinde geniş bir akın hareketi yaptırmıştır. Daha sonraki akın 1057 yılında Dinar adında bir komutan tarafından gerçekleştirildi. Bu kuvvette Şebinkarahisar ve Kemaha ulaştıktan sonra, Erzincan üzerinden Malatya’ya indi.¹⁴⁹ 1059 yılında ise başlarında Sâlâr-ı Horasan (Yakutî) komutasında bir Türkmen birliği, Doğu Anadolu’dan Güneydoğu Anadolu bölgesine inerken; Samuh idaresinde başka bir akıncı birliği de Doğu Anadolu’dan Orta Anadolu bölgesine doğru ilerledi. Sâlâr-ı Horasan Urfa çevresini alırken, Samuh da Sivas ve çevresini ele geçirdi ve yağmaladı.¹⁵⁰

Tuğrul Bey zamanındaki bu akınlar Sivas ve Malatya’nın doğusundaki bütün araziye içine almıştır. Bizans mukavemetinin ciddi olarak kırılmış olmasına rağmen bu bölgelerde Yabgulu Türkmenlerinin¹⁵¹ dışında Türk topluluklarının yerleşim sağlamadığını görmekteyiz. Bu da Anadolu’nun henüz Türkmenler için güvenilir bir yer olmadığını göstermektedir.

Tuğrul Bey’den sonra başa geçen Alparslan’ın ilk fethini Anadolu üzerine yapması, bize onun için Anadolu fethinin taşıdığı önemi göstermektedir. Aynı zamanda Türkmenlerin yer sıkıntısı sebebiyle başlayan Anadolu akınlarının, bu dönemde İslam dinini yayma fikriyle devam ettiğini görmekteyiz. C. Cahen,

¹⁴⁷ Bu rakamın abartılı olma ihtimali yüksektir.

¹⁴⁸ Cahen, “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişleri”, *Belleken*, C. LI, Ankara 1987, s. 1384.

¹⁴⁹ Bu dönem de yapılan akınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Urfalı Mateos, s. 86 – 106; İbnü’l – Esir, C.IX, s. 454 – 455; Yinanç, s. 39 – 57; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 48 – 51.

¹⁵⁰ Abdullah Ekinci, “Urfa ve Çevresinde Türk Akınları (MÖ. VII – MS. IV. Yüzyıl)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV, S. 1, s. 263.

¹⁵¹ Yabgu (İran) Türkmenleri, her tarafı istilâ ve akınlara uğrattıyorlardı. Tuğrul Bey, bir elçi ile bu Türkmenleri itaate ve huzura çağırdığı zaman, bunlar: “Senden korktuğumuz için uzaklaştık ve buraya konduk. Gayemiz ya Horasan’a dönmek veya Rum’a göçmektir.” deyip bağlılığı reddettiler ve Anadolu’ya göçtüler. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2003, s. 67 – 69.

Alparslan'ın Anadolu üzerinde başarı sağlayarak Türkmenlere kendini kanıtlamak ve onlar üzerinde nüfuz sağlamak amacıyla olduğunu da söylemektedir.¹⁵²

1064 yılında Alparslan büyük bir orduyla Horasan'dan hareket ederek Azerbaycan'a geldi. Burada sürekli olarak Anadolu'ya akınlar düzenleyen Türkmen beyi Tuğtekin'i rehber olarak yanına alıp ve Anadolu üzerine hareket etti.¹⁵³ Alp Arslan burada ordularını ikiye ayırarak, bunlardan bir kısmını oğlu Melikşah ve Nizamü'l-Mülk'ün idaresinde Doğu Anadolu'daki sınır kaleleri üzerine gönderirken, kendisi de diğer kısmın başında Ani'nin kuzeyindeki dağlık bölgeden geçerek Gürcistan sınırlarına kadar müstahkem mevkiileri ele geçirdi.¹⁵⁴ Amacı, bölgedeki Gürcü ve Ermeni gücünü kırarak Anadolu'ya yapacağı gaza ve fetih faaliyetlerinde arkasını emniyet altına almaktı. Kısa sürede Ani şehrinin surlarına dayanan Alp Arslan'a, Sürmeli¹⁵⁵ ve Meryem-nişân gibi müstahkem kaleleri fetheden Melikşah da katıldı ve Ani şehri Selçuklu orduları tarafından ele geçirildi.¹⁵⁶ Ani şehrinin alınması ile birlikte Türk akınları fethedilerek yeni bir dönem başlamıştır. Daha önceki dönemlerde Yabgulu Türkmenlerin dışında Anadolu'da yerleşme görülmezken, Ani şehrinin alınması ile birlikte bölgede hâkimiyetin sağlanması için Alparslan tarafından kaleye komutan tayin edilmiş ve bölgeye yerleşme başlamıştır. Böylece Anadolu'ya yapılan fetihlerde, Türk kuvvetlerinin emniyeti sağlanmıştır. Kendini Bizans güçlerine karşı emniyette hissetmediği için sadece akın yapmakla yetinen Türkmenler bu tarihten itibaren Anadolu'ya kalıcı olarak göçlerini başlatacaklardır. Bölgedeki ilk yerleşimin en büyük delili de şüphesiz Alp Arslan tarafından yaptırılan camiidir.¹⁵⁷

¹⁵² Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 3.

¹⁵³ İbnü'l Esir, C. X, s. 49; el- Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Ankara 1999, s. 24. Tuğtekin, bir süreden beri Azerbaycan'da gaza ve akın faaliyetlerinde bulunan bir Türkmen beyi idi. Emrinde çok sayıda Türkmen savaşçısı vardı ve bölgeyi çok iyi tanıyordu. Tuğtekin, ordusu ile Azerbaycan'a gelen Sultanı karşılayarak, emrine girdi. Sultanı Anadolu üzerine sefer yapmaya teşvik edip, bu hususta kendisine rehberlik yapacağına dair söz verdi.

¹⁵⁴ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, C. III, Ankara 2001, s. 15.

¹⁵⁵ Iğdır'da bulunan kale, bugün "Karakale" olarak adlandırılır.

¹⁵⁶ İbnü'l Esir, C. X, s.51; Hüseyinî, s.26-28; Abû'l – Farac, C. I, s. 316 vd. ; Yinanç, s. 58 – 60.

¹⁵⁷ İbnü'l Esir, C. X, s. 52.

Müstahkem bir kale olan Ani'nin düştüğünü gören Kars kralı Gajik b. Abbas da tabiiyetini bildirerek istiladan kurtulmak istemiştir.¹⁵⁸ Alp Arslan'dan sonra bölgenin fethinin Selçuklu emirleri ve Türkmen beyleri tarafından devam ettirildiğini görmekteyiz. 1066 yılında, Gümüştekin, sultan Alp Arslan'ın emriyle Türkmen beylerinden Salar-ı Horasan, Afşin ve Ahmedşah ile birlikte Murat ve Dicle ırmakları havzalarından ilerleyerek Elcezire bölgesine inip, Ergani ve Nizip yörelerindeki birtakım kaleleri ele geçirdiler. Daha sonra da Fırat ırmağını geçerek Adıyaman yörelerine akınlarda bulundular.¹⁵⁹

Malazgirt zaferine kadar Alp Arslan zamanında gerçekleşen Anadolu fetihlerini kısaca tespit edersek şu netice ile karşılaşırız; 1064'de Kars ve Orta Anadolu'ya yayılan Türkmenler; 1067'de Kızıl Irmak vadisini takiple Kayseri'yi ve Niksar'ı; 1068'de Ammuriyye (Amoryum)¹⁶⁰ ve Konya'yı ele geçirdiler. Artık Türkmenler başlarında beyleri ile birlikte Anadolu'nun doğu bölgesinde istedikleri gibi hareket etmeye hatta bu hareketlerini Orta Anadolu bölgesine taşımaya başlamışlardı. Fakat buna rağmen Anadolu bölgesi hala Türkmenler için yeterince güvenli değildi. Çünkü bütün bu akınlara rağmen Bizans Devletinin, iç karışıklıklarının devam etmesi nedeniyle henüz ciddi bir karşılık veremediği görülmektedir. Bizans ordusunun, Türkmenlerin küçük gruplar halinde yaptığı bu fetih hareketlerini kıracak güçte olduğu bilindiğinden ve bu yüzden fetih hareketleri temkinli yapılmaktaydı.

Bizans Devleti'nin yeni imparatoru olan Roman Diogenes¹⁶¹, Devamlı olarak artan Türk akınlarını durdurmak ve Türkleri Anadolu'dan atmak gayesiyle, Uz, Peçenek, Frank ve Norman ücretli askerlerinin de katıldığı büyük bir ordu hazırlamış

¹⁵⁸ Köymen, C. III, s. 32-35.

¹⁵⁹ Koca, *Selçuklular Tarihi*, s. 15; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 42; Yinanç, s. 60 – 61.

¹⁶⁰ Emirdağ yakınlarında eski bir kale.

¹⁶¹ 1068-1071 tarihleri arasında hüküm süren Bizans imparatoru Romanos Diogenes Bizans devleti içinde çok iyi tanınmış ve yüksek siyasi gücü olan Kapodakyalı Diogenii ailesinin mensubudur ve babasının adı Konstantin Diogenesdir. Doğu Anadolu bölgesindeki Türkmen akınlarına karşı mücadele eden IV. Romanos, 1071 yılında Malazgirt meydan muharebesinde büyük bir yenilgi almış ve Alp Arslan orduları tarafından esir edilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti ile anlaşma yapan Romanos, İstanbul'a geri döndüğü zaman onun yokluğunda tahta geçen VII. Mihail tarafından gözlerine mil çektilerle Protı adasına sürgüne gönderilmiş ancak birkaç gün sonra burada hayatını kaybetmiştir.

ve 1068 yılı baharında Suriye istikametinden yola çıkmıştır.¹⁶² Türkmen beyleri ise bu büyük orduyla çarpışacak güce sahip olmadıkları için düzenli olarak geri çekilmeyi tercih etmişlerdir.¹⁶³ Bizans ordusunun hareketini öğrenen Alp Arslan, kısa sürede ordusunu hazırlayarak Anadolu'ya doğru hareket etti. Bizans ordusu, sayıca Selçuklu ordusundan çok fazla olmasına rağmen¹⁶⁴ Bizans ordusunun önemli bir kısmını ücretli askerler oluşturmaktaydı. Alp Arslan, Bizans karargâhına adet gereğince bir elçilik heyeti göndererek barış teklifinde bulunmuş fakat zaferinden emin olan İmparator bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Alp Arslan komutasındaki Selçuklu Türkmenleri 24 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt ile Ahlat arasındaki Rahva Ovası'nda Bizans ordusuyla karşı karşıya geldi. 26 Ağustos'ta yapılan savaşta Türk savaş taktiğini¹⁶⁵ büyük ustalıkla uygulayan Alp Arslan, Bizans ordusu karşısında büyük bir zafer kazanmıştır.¹⁶⁶ Bu savaşa katılan önemli Türkmen beyleri ise; Gevher Âyin¹⁶⁷, Sav Tekin¹⁶⁸, Ay Tekin¹⁶⁹, Afşin¹⁷⁰, Artuk Bey¹⁷¹,

¹⁶² Urfalı Mateos, s. 137-138.

¹⁶³ Koca, *Selçuklular Tarihi*, s. 15 – 17, Yinanç, s. 62 – 63.

¹⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer – Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara 1988, s. 1 vd.

¹⁶⁵ Askerî faaliyetler başlığı altında ayrıntılı anlatacağımız bu taktik “sahte ricat” yani sahte geri çekilmedir.

¹⁶⁶ Köymen, C.III, s. ; İbnü'l Esir, C. X. , s. 71-73; Claude Cahen, “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, Çev. Z. Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 1972, s. 77-100.

¹⁶⁷ Gevher-âyin Selçuklu Devleti'nin en büyük emirlerinden biri olup, Sa'düddeverler lakabını taşıyordu. Memlük menşeli (yani sarayda yetişmiş emirlerden) olduğu rivayet edilir. Selçuklulara Büveyhilerden intikal etmişti. İslam kaynaklarında onun kölelerinden birinin, Malazgirt savaşında Bizans İmparatorunu nasıl esir ettiği uzun uzun nakledilir.

¹⁶⁸ Lakabı İmadüddever ve Serheng (Serdar, kumandan, çeribaşı, çavuş) olan Sav Tegin, sultan Tuğrul Bey zamanında (1038-1063) Selçuklu sarayına has hadim (Hâdimü'l-hâss) olarak girdiği anlaşılmaktadır. Onun ilk önemli görevi, Selçuklu şehzadesi İbrahim Yınal'a elçilikle gönderilmesi olmuştur. Yine onun, Tuğrul bey zamanında devletin başına belâ olan Arslan Besâsiri'nin tenkilinde büyük hizmetleri geçmiştir.

¹⁶⁹ Ay Tegin Sultan Melikşah'ın dayısı olup, Alp Arslan'ın kardeşlerinden (Tuğrul Bey'in kendisine halef seçtiği) Süleyman'ın kumandanlarından olduğu için çok defa Süleymânî nisbesi ile anılır. Tuğrul Bey döneminde Bağdad şahneliğine getirilen Ay Tegin, şehrin idaresini düzene sokmuştur. Daha sonra da Alp Arslan tarafından aynı göreve getirilen Ay Tegin, Bağdad halifesinin Ay Tegin'in oğlundan şikayet etmesi üzerine bu görevden alınıp yerine Gevher Ayin getirilmiştir. 1075-76 yıllarında ise Atsız Bey tarafından kendisine gönderilen Kutalmış oğullarını İsfahan'a götürüp Sultan Melikşah'a tevdi etmiştir.

¹⁷⁰ Sultan Alp Arslan'ın Bizans hakimiyetindeki Anadolu'da gazalarda bulunan ünlü kumandanlarından biri olan Afşin, Ahmed-şah ile birlikte adı geçen ülkede gaza yapmakla görevlendirilen Gümüş-Tegin'in maiyetinde 1066-67 yılında, Murad ve Dicle nehirleri havzalarıyla, Nizip, Hısn-ı Manûr (Adıyaman) şehirleri yörelerine akınlarda bulunup buralardaki Bizans kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra hareket üssü haline gelen Ahlat'a dönmüştü. Afşin'in burada Gümüştekin ile arası açılmış ve onu öldürmüştür. Fakat o, bu kumandanı öldürdüğünden dolayı Sultan'dan son derece korkması sonucu olarak beraberindeki kuvvetlerle birlikte batı yönüne hareketle Fırat nehrini geçtikten sonra Bizans topraklarına akınlara başlamıştır.

Tutak¹⁷², Dimlac oğlu Muhammed¹⁷³, Arslan Taş¹⁷⁴, Saltuk¹⁷⁵, Danimend¹⁷⁶, Çavlı¹⁷⁷, Çavuldur¹⁷⁸, Çaka Mengücek¹⁷⁹,tir.¹⁸⁰

Malazgirt savaşının önemli hususlarından biri, savaş sırasında Bizans'ın sağ ve sol kanadında bulunan Peçenek ve Uzların¹⁸¹ kendileri gibi savaşan akrabalarını tanıyarak taraf değiştirmeleridir.¹⁸² Böylece Türkistan ve Horasan bölgesinden gelen Türkmenler tarafından Anadolu'nun fethine, daha önce bu topraklara gelmiş olan Peçenek ve Uz'lar da destek vermiştir. Savaşın sonucunda İmparator; Malazgirt,

¹⁷¹ Kayı boyuna mensup olan ve kahramanlığı ile Türkmenler üzerinde büyük bir nüfuz sahibi bulunan Artuk Bey'in Alp Arslan'ın yanında, 1064 yılında, Kafkasya ve Şarki Anadolu seferine katılmıştır. Anadolu'ya gelen Artuk Bey, süratle Sakarya vadilerine doğru ilerlemiştir. Alp Arslan'ın ölümü üzerine oğlu Melikşah ve kardeşi Kavurt arasında vukubulan taht mücadelesi ehemmiyet kazandığı zaman büyük vezir Nizâmü'l-Mülk, Artuk Bey'i Anadolu'dan çekmiştir. Artuk Bey, Melikşah'ın zafer kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

¹⁷² Malazgirt savaşını takiben Artuk Bey'den sonra Anadolu'da başlıca rol oynayan kumandanlardan birisi de Tutak Bey'dir. Nitekim Tutak 100 bin kişilik bir ordu ile Orta Anadolu'ya girince Ursel Bizans İmparatoru Alexis onunla ittifak yapmak lüzumunu duymuştur. Tutak Bey kendisi ile anlaşmak isteyen bu iki düşmandan Alexis'i tercih etmiştir.

¹⁷³ 1078 yılı başlarında Kilâb oğulları kabilesine karşı harekete geçen Ahmedşah'a yardım ettiği zaman ismine rastladığımız Dimlac oğlu Muhammed, Afşin, Ahmedşah, Sunduk gibi Türkmen beyleriyle birlikte, Sultan Melikşah tarafından 1077-78 yılında Suriye'ye tayin edilen Tutuş'un maiyetine verilmiştir. Dimlac oğlu Muhammed'in oğullarından Togan Arslan 1104 yılında Bitlis ve Erzen hakimi olup onun nesli uzun bir zaman bu bölgeyi idare etmiştir.

¹⁷⁴ Sultan Alp Arslan, 1067 yılında Aral gölü havalisini itaata alırken, kumandanlarından Gümüş Tekin, Afşin, Ahmedşah, Arslantaş, Dimlac oğlu Muhammed, Fırat ve Dicle bölgesinde, Doğu Anadolu'da ileri harekate başlamışlardır. Bir rivayete göre Tutuş'tan kaçarken Süleyman Şah'a (1079) sığınmıştır. Daha sonrasında 1092 yılında Melikşah onu, Batınilerin lideri Hasan-ı Sabbâh'ı tenkil etmek üzere göndermiştir.

¹⁷⁵ Erzurum ve havalisinden bir beylik kurduğu anlaşılmaktadır. Ancak kanaklarda bu bölgede kurulan Saltuklular ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır.

¹⁷⁶ Danişmend Gazinin Anadolu'ya gelişi ve Malazgirt savaşında bulunup bulunmadığı konusunda bilimsel tartışmalar kesin bir sonuca ulaşmamakla birlikte, Danişmend'in Anadolu'ya diğer Türkmen beyleri ile birlikte Alp Arslan döneminde geldiği yaygın olarak kabul edilmektedir.

¹⁷⁷ Emir Çavlı, 1067 yılında Sultan Alp Arslan'a isyan eden Kavurt üzerine gönderilmiş ve galip gelmiştir. Büyük Selçuklu Devleti ile ilgili olan pek çok olayda yer alan Çavlı Muhammed Tapar döneminde de sultanın emirlerini dinlemeyen Musul emiri Çökermiş üzerine Çavlı'ya gönderilmiş ve Musul'u ele geçirmiştir. Daha sonra bağımsız olmak isteyen Çavlı, Musul'u kaybetmiş ve askerleriyle Cizre bölgesine çekilmek zorunda kalmıştır.

¹⁷⁸ Oğuzların Çavuldur boyuna mensub olan Çavuldur Bey, Malazgirt savaşından sonra Anadolu'da Maraş ile Sarus bölgelerini fethetmiştir.

¹⁷⁹ Asıl adı Ahmed olan Mengücek Gazi, Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşından sonra, Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar (Kolonia, Kogonya) şehirlerini fethetmiştir.

¹⁸⁰ Sümer, "Malazgirt Savaşına Katılan Türkmen Beyleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. IV, Ankara 1975, s. 207.

¹⁸¹ Bizans ordusu içindeki sayılarının 15 bin kadar olduğundan bahsedilmektedir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 133.

¹⁸² Bu durum savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynamasının dışında, farklı zamanlarda farklı bölgelere göç etmiş uzun bir zaman hiç karşılaşmamış olan bu Türkmenlerin soydaşlarını gördükleri zaman tanıyabilecek kadar karakteristik özelliklere sahip oldukları ve birbirlerine karşı soy bağlılığını devam ettirdiklerini göstermesi bakımında da çok önemlidir.

Urfa, Menbiç, Antakya şehir ve kalelerini Selçuklu'ya bırakacaktı.¹⁸³ Ancak İmparatorun değişmesi sebebiyle anlaşma geçersiz olmuş ve bunun üzerine Alp Arslan, “*Bundan böyle Arslan yavruları olunuz, yeryüzünde gece gündüz kartal gibi uçunuz ve Rumlara merhamet etmeyiniz*”¹⁸⁴ diyerek Türkmen beylerini Anadolu'nun fethiyle görevlendirmiştir. Saltuk Erzurum şehri ve bölgesini; Mengüçük Erzican, Kemah, Köğonya (Şarkî Kara Hisar); Danişmend Kayseriye (Kayseri), Sivas, Develi, Tokat, Niksar, Amasya¹⁸⁵; Çavuldur Maraş, Sarus (Sarız), Artuk Beğ Mardin, Amid Mincigird (?), Malatya ve Harput şehirlerini zapt etmişlerdir.¹⁸⁶ Türkiye Selçukluları ise Toros dağları ile Marmara Denizi arasındaki saha içinde fetih hareketlerine devam etmişlerdir. Bu bölgeler aynı zamanda ilk Türkmen beyliklerinin kurulduğu yerlerdir. Görüldüğü üzere XI. yüzyılın sonuna gelindiği zaman Türkmenler Anadolu'nun içlerine kadar akınlar yapmışlar fakat henüz ciddi bir yerleşme sağlayamamışlardır. Türkmenlerin Anadolu'ya yerleşememe sebebi ise konunun içinde de bahsedildiği gibi Anadolu topraklarının henüz Türkmenlerin yaşam alanı olarak kullanılması için güvenli olmayışındır. Bu yüzyıl içinde daha çok Anadolu coğrafyasına tanınmış askeri keşifler yapılmış ve bölgeler yağmalanarak güçleri zayıflatılmıştır. Fakat Ani kalesinin fethi Anadolu akınlarına bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Ani, Anadolu'nun fethi için askeri bir üs olmuş ve bu bölgeye Türkmen yerleşimlerinin başlamasının miladı olmuştur. Malazgirt Savaşı'ndan sonra ise Türkmenler büyük kitleler halinde Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Fakat ne yazık ki bu dönemde Anadolu'ya gelen Türkmen nüfusu ile ilgili kayıt olmadığı için mevcut nüfus hakkında net bir bilgiye de sahip değiliz.

1.2. XII. Yüzyıl Boyunca Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'ya Türkmen Göçleri ve İskân Faaliyetleri

XII. yüzyılda yapılan Haçlı seferlerinin içinde yer alan seyyah ve rahiplerin yazdıkları eserlerin, Türkmenlerin yaşadığı bölgeleri ve kısmen nüfuslarını tespit etmede büyük önemi vardır. Çünkü dönemle ilgili ve haçlı güzergâhları hakkında bilgi veren kaynaklar, kısmen Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı şehirler ve onların

¹⁸³ İbnü'l Esir, C. X, s. 73; Abu'l Ferec, C. I, s. 323; Cahen, “Malazgirt”, s. 80 – 100.

¹⁸⁴ Mateos, s. 144; Köymen, C.III, s.

¹⁸⁵ M. H. Yinanç bu bölgenin Danişmendname kitabında belirtildiği gibi Danişmen tarafından değil Emir Artuk tarafından fethedildiğini belirtmektedir. Bkz. Yinanç, s. 87.

¹⁸⁶ Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s.22; Yinanç, s.86 – 91.

nüfusları hakkında fikir vermektedir. Bu bilgilere göre XI. Yüzyılda Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yerleşen Türkmen nüfusunun, Selçuklu Devletinin uyguladığı iskân faaliyetleri ile XII. yüzyılda Orta Anadolu ve Batı sınırlarına yerleştiğini görmekteyiz. Hatta bu bölgelerdeki nüfus öylesine artmıştır ki Bizans Devleti XII. Yüzyıl boyunca Türkmen akınları ve göçleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Anadolu'da sürekli toprak kaybetmeye ve sınırları gerilemeye devam edince de çareyi yardım istemekte bulmuştur. Tüm bu gelişmelerin sonunda Anadolu'ya giren Haçlı ordularının (1101) belirli bir müddet Türkmenleri Batı uçlardan Orta Anadolu'ya püskürtebildiğini görmekteyiz. Fakat Haçlı ordularına da ciddi kayıplar verdiren Türkmenler, tehdidin ortadan kalktığı her an Bizans topraklarındaki akınlarına ve yerleşmelerine devam etmiştir. Onların bu ilerleyişinde Doğu İslam bölgelerinden gelen Türkmen göçlerinin çok büyük önemi vardı. Bu şekilde Türkmenler daima yeni göçlerle beslenmiş ve nüfusu artarak Anadolu'da üstünlüğü ele almıştır. Anadolu'daki Müslüman Türk nüfusun, yerli Rum, Ermeni ve Süryani nüfus karşısında üstün duruma geçişinin en erken XII. yüzyıl ortalarında meydana geldiğini tahmin ediyoruz.

XII. yüzyıl içerisinde düzenli olarak Anadolu'ya gelen Türkmen göçlerinin içinde iki tanesi oldukça önemlidir. Bunlardan ilki; ilk Haçlı Seferlerinin hemen sonrasında 1110 yılında gerçekleşendir. Anna Komnena, bu muhacereti “...*Sultan Melikşah, aslında Asya'yı [Anadolu'yu] bir kez daha talandan geçirmeyi tasarlayarak, Horasan'dan ve Halep'ten, İmparatora karşı başarılı bir savaş yürütebilmek umuduyla, birlikler getirtti...*”¹⁸⁷ olarak yorumlasa da hakikat böyle değildir. Muhaceretin esas nedeni, Gürcü ve Kıpçaklar'ın tazyiki ile Kafkasya ve Azerbaycan'da oturan Türkmenlerin, yeni yurt bulmak için Anadolu'ya ilerlemesidir.¹⁸⁸ Bu göç esnasında Anadolu'ya ne kadar Türkmen'in geldiği ne yazık ki bilinmemektedir. Fakat kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla oldukça fazla sayıda Türkmen Anadolu'ya geçiş yapmış ve bunlar direk olarak Batı uç bölgelerine yönlendirilmiştir. Çünkü bu bölgeler Birinci Haçlı seferleriyle önemli ölçüde nüfus kaybetmiştir. İmparatorun bu göç hareketini kendi toprakları üzerine yapılacak istila

¹⁸⁷ Komnena, s. 479.

¹⁸⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 182.

hareketinin hazırlığı olarak görüp, 1116 yılında Anadolu'ya sefere çıkması¹⁸⁹ da bu fikri destekler niteliktedir.

XII. yüzyılda Anadolu bölgesine yapılan önemli diğer bir göç dalgası ise 1185 yılında Horasan ve Azerbaycan'dan gelen Türkmenlerdir. Türkmen beyleri ile Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın arası vergi meselesi yüzünden bozulunca, Horasan'da bulunan kalabalık Türkmen kütleleri topluca isyan ettikten sonra Selçuklu ile mücadeleye başlamış ve yapılan savaşın sonunda da Sancar'ı yenip, esir almışlardır (1153). Büyük Selçuklu sultanını üç yıl gibi uzun bir süre çadırlarında esir tuttular. Bu yüzden, Selçuklu ülkesinde otorite boşluğu ve bunun tabii sonucu olarak da büyük bir kargaşa meydana geldi. Sultan Sancar, Türkmenlerin elinden kaçıp kurtulduysa da, devleti derleyip toparlamaya ömrü yetmedi ve 1157 yılında vefat etti. Büyük Selçuklu Devleti de sultanın ölümünden sonra yıkılmış¹⁹⁰ ve yerini Harezmsah Devleti almıştır. Ancak Türkmenler, Harezmsahlara da itaat etmek istemediler. Bu yüzden Harezmsah hükümdarının baskısına ve tehdidine maruz kaldılar ve Horasan'ı terk ettiler.¹⁹¹ Bunların bir kısmı Dinar Bey yönetiminde İran'ın Kirman bölgesine inerken, diğer kısmı da Anadolu'ya giriş kapısı durumunda olan Azerbaycan'ın yolunu tuttular. Bu ikinci Türkmen grubunun başında "İldeniz" ve "alp" ünvanı taşıyan Rüstem adında bir bey bulunuyordu. Rüstem Bey'e bağlı olan Türkmenler, Azerbaycan bölgesinde de rahat edemeyince Anadolu'ya girdiler ve Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerine yerleştiler.¹⁹² Daha sonra ise bu Türkmenlerin önemli bir kısmı Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan'ın oğlu Sivas meliki Kutbud-din Melikşah'ın hizmetine girmiş ve bu bölgede Haçlı ordularına karşı mücadele etmiştir.¹⁹³

Horasan ve Azerbaycan bölgelerinden sürekli olarak Anadolu'ya gelen Türkmenlerin iskân edecekleri bölgeler ise bizzat Selçuklu Devleti tarafından belirlenmiştir. Selçuklu sultanları, soydaşları olan Türkmenlerin boy yapılarını ve askeri özelliklerini çok iyi bilmekteydi ve bu sebeple de ilk olarak hanedana karşı

¹⁸⁹ Komnena, s. 479.

¹⁹⁰ Türkmen isyanıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Köymen, C. V, s. 400 – 466.

¹⁹¹ Köymen, C.V, s. 467 – 475.

¹⁹² Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 204; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 240 – 241.

¹⁹³ Sümer, *Türkmenler*, s. 159.

herhangi bir isyanda bulunmamaları için onları dağıtarak farklı bölgelere yerleştirmişti.¹⁹⁴ Aynı zamanda, Bizans'a karşı Türkmenlerin askeri özelliğinden yararlanmak için onların büyük bir kısmını uç bölgelerine yerleştirmiştir. Bu şekilde Bizans toprakları, sürekli olarak akınlara maruz kalmaktadır ki bu durum, Bizans Devletini maddi manevi yıpratmaktadır. Selçuklu, Türkmenlerin Bizans topraklarında fethettikleri yerlere yerleşmelerine müsaade ediyor ve bölgeyi vergiyle kendine bağlıyordu. Bu şekilde savaşçı ve boy sistemine sahip olan Türkmenleri baskı altına almıyor, devletin buhranlı zamanlarında karışıklık çıkarmalarını önüyor, hem de sınırlarda mühim bir askerî güç bulunduruyordu.¹⁹⁵

Türkmenlerin yoğun olarak yerleşim sağladığı bölgeler incelendiğinde; Anadolu'nun güney ve kuzey kısmında batıdan doğuya doğru uzanan Toros ve Karadeniz Dağları'nın iç eteklerinde geniş bir bölgede yoğunlaştığı görülüyor. Yoğunlaşılacak bölgeler, kuzeyde daha çok dağ silsilelerinin iç kesimlerinde yer alan Bolu, Kastamonu, Çorum, Tosya, Tokat ovaları ile Ankara ve Eskişehir bölgesi idi. Güneyde, Orta Anadolu steplerinin güney sınırı boyu ile Çukurova, Toros Dağları'nın iç etekleri ve göller bölgesiydi. Batıda, özellikle Menderes ve Gediz ovalarının bulunduğu geniş bölgeydi.¹⁹⁶ İklim şartları ve coğrafi koşullar bakımından Horasan ve Azerbaycan'dan gelen Türkmenler, bu bölgelerde adaptasyon sorunu yaşamadan yerleşme imkânı bulmuşlardır. Batı Anadolu bölgesindeki nüfus yoğunluğunun Karadeniz ve Marmara bölgesine karşı daha fazla olmasının nedeni ise Ege bölgesinin hayvan otlatmağa ve yaylacılığa, sürüleri kışlığa çekerek az masrafla beslemek için daha uygun olmasıdır.¹⁹⁷ XII. yüzyılda Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler hakkında tam olarak bilgi sahibi olamasak da kaynakları ayrıntılı incelediğimiz zaman bazı Türkmen şehirlerini tespit etmek mümkündür.

Bu şehirlerden ilki XII. yüzyılın başından itibaren Türkmenlerin yoğun olarak yerleşim sağladıkları *Eskişehir* (Doryleon)'dir. 1101 yılında Haçlıların, Eskişehir'den

¹⁹⁴ Anadolu'da yer isimleri incelendiği zaman aynı boy isminin farklı bölgelerdeki yerlere verildiği görülmektedir. Bkz. Sümer, *Oğuzlar*, s. 405 – 427.

¹⁹⁵ Osman Çetin, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", *Türkler*, C. VI, s. 262.

¹⁹⁶ İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", *Türkler*, C. VI, s. 248.

¹⁹⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C.I, İstanbul 1999, s. 461 – 462.

uzak kalmasının sebebi olarak da bölgede Türkmenlerin yoğunlukta olması gösterilmektedir.¹⁹⁸ 1110 yılında, Bizans İmparatoru Alexis'in, Akrokos bölgesindeki¹⁹⁹ Karmeli Türkmenlerine yaptığı baskını²⁰⁰ haber alan Selçuklu emiri Mehmed Bey, bu saldırıya karşılık vermek için Eskişehir bölgesindeki Türkmenlerden yardım almıştır.²⁰¹ 1159 yılında İmparator Manuel'in Eskişehir bölgesindeki akınları durdurmak üzere harekete geçtiğini anlatan Bizans kaynakları Manuel'in bölge hâkimi Süleyman'a gönderdiği haberde "...*Sen Türklerin memleketini şimdi kimin yağma ettiğini öğrenmek istiyorsun...*"²⁰² dediğini belirtir ki bu da bölgenin tamamen Türkmen yerleşimi olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. 1175 yıllarında ise bölgedeki Türkmenlerin sayısının 100.000'i aştığı belirtilmektedir.²⁰³ Bu kalabalık Türkmen grubu doğal olarak kendilerine yeni yurt açmak için Eskişehir civarında sürekli olarak akınlara devam etmişlerdir.²⁰⁴ Bu akınlar Denizli, Kırkağaç (Khliara), Bergama ve Edremit'e kadar genişlemiştir. Hatta Türkmenler şimal bölgelerinden takriben 100.000 kişi esir alıp İslam ülkelerine satmışlardır.²⁰⁵ Nüfusun bu kadar yoğun olmasında muhtemelen Anadolu'nun sürekli olarak göç alması ve Anadolu'ya giren Türkmen nüfusun Batıya doğru kayması neden olmuştur.

XII. yüzyılın başından itibaren Türkmen yurdu olarak bilinen diğer bir bölge ise *Akşehir (Philomelion)* ve civarıdır. 1101 yılı Haçlı seferlerinde, Haçlı orduları Akşehir'e yaklaştıkları zaman Selçuklu topraklarına girdikleri için daha temkinli davranmaya başladıkları belirtilir.²⁰⁶ Ayrıca 1116 yılında da Alexios ordusuyla birlikte Selçuklu üzerine yürüdüğünde, Akşehir bölgesinin Türkmenlerle dolu olduğu kaydedilmektedir.²⁰⁷ Nitekim bölgeye girdikten sonra, sürekli olarak Türkmen saldırılarına uğrayan İmparator Alexios, ağır kayıplar verdiği için Konya üzerine

¹⁹⁸ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 36.

¹⁹⁹ Kütahya'ya yakınlarda bulunan Emet civarında bir bölge.

²⁰⁰ Emet civarında yaşayan ve muhtemelen sivil Türkmenler olan Karmeli Türkmenler, Alexios tarafından katil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kesik, s. 23 – 24.

²⁰¹ Komnena, s. 361 – 362; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 182.

²⁰² Kinnamos, s. 144.

²⁰³ Çay, s. 62; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 231; Koca, *Türkiye Selçukluları*, s. 174.

²⁰⁴ Çay, s. 68-70.

²⁰⁵ Süryani Mihail, s. 246.

²⁰⁶ Demirkent, s. 44.

²⁰⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 184.

gitmeye cesaret edememiştir. Yine, İkinci Haçlı Seferleri esnasında (1147) Alman ordusu Eskişehir – Akşehir yolunda ilerlemeyi tercih etmiş ve bu güzergâh üzerinde Türkmenler tarafından yapılan saldırılarla büyük kayıplar vermişlerdir.²⁰⁸ Görüldüğü gibi Eskişehir ve Akşehir arası Türkmenlerin en yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

Denizli bölgesi (Laodikea), ise XIII. yüzyıla kadar resmen Selçuklu toprağı olmamasına rağmen Türkmenler, bu bölgeye devamlı surette akınlar düzenlemiş ve bu akınlar sonucunda bölgeye önemli ölçüde Türkmen yerleşimi gerçekleşmiştir. Bizans Devleti neredeyse XII. yüzyıl boyunca Denizli bölgesinden Türkmenleri çıkarmaya çalışmışsa da, kaynaklarda verilen bilgilere bakılırsa bunda başarılı olamamış ve bölgedeki Türkmen nüfusu sürekli artmıştır. 1118 yılında Bizans İmparator Aleksios Komnenos'n ölümünden faydalanarak Batı'ya doğru yayılan Türkmenler, Denizli ve civarını da ele geçirmişlerdir. Fakat yeni İmparator Ioannes Komnenos'un Türkmenlere karşı harekete geçmesi üzerine geri çekilen²⁰⁹ Türkmenler, fırsat buldukça akınlara devam etmiş ve 1144 yılında bu bölgeyi yeniden fethetmişlerdir.²¹⁰ 1159 yılında Bizans İmparatoru Manuel Türkmen akınlarını durdurmak adına Eskişehir'e kadar ilerleyerek intikam almak istemiştir. Ancak sürpriz baskınlara karşı daima hazırlıklı olan Türkmenlerin hızla İç Anadolu bölgelerine çekilmesi sonucu İmparator hiçbir netice elde edemedi İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Onun bölgeden çıkışının hemen sonrasında Türkmenler, Denizli ve Isparta bölgelerini içine alan geniş bir havzaya akın ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır.²¹¹ 1172 veya 1173 yılında bahsedilen diğer bir yağma hareketi ise Türkmenlerin yine bölgeden püskürttüklerini göstermektedir.²¹² 1176 yılında, Türkiye Selçukluları ile savaşmak için (Miryakefalon) Denizli bölgesinden Çivril'e gelen Bizans ordusuna bu bölgede 50.000 kişilik büyük bir Türkmen kitlesinin baskın yaparak, İmparatorun ağırlıklarını yağmaladığı ve çok miktarda ganimet aldığı bilinmektedir.²¹³ 1180 yılına gelindiğinde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin resmi sınırı Denizli'ye kadar ulaşmıştır. 1186 yılında ise Anadolu'dan

²⁰⁸ Kinnamos, s. 65 – 66.

²⁰⁹ Khoniates, s. 8; Kinnamos, s. 6; Kesik, s. 50 – 51.

²¹⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 206.

²¹¹ Kinnamos, s. 144 – 145; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.162 – 163.

²¹² Khoniates, s. 84.

²¹³ Süryani Mihail, s. 249; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 179.

geçen Haçlı orduları Denizli'den itibaren sık sık Türkmen obaları görmüşlerdir.²¹⁴ Nitekim Denizli ve Isparta arasında bulunan bölgelerin içinde Acıgöl civarının Selçuklu toprağı olmamasına rağmen yoğun bir Türkmen yerleşim bölgesi olduğu bilinmektedir.²¹⁵ Bu tarihten sonra bölgeye yapılan akınları durdurmak artık mümkün olmamıştır. Şehir 1192'de Honoz ve Denizli bölgesi Selçuklu kuvvetleri tarafından yeniden fethedilmiştir. Devamlı surette Türkmen yerleşimi olarak görünmese de kaynaklarda geçen bilgilere göre Denizli dağlarında ve civarında yani Menderes Havzası'nda 20.000 çadır halkı yaşamaktaydı.²¹⁶ Başka bir kayda göre ise Denizli ve Isparta bölgesinde XII. yüzyılda 100.000 civarında Türkmen çadırı bulunmaktaydı.²¹⁷ Tüm bu rakamlar ve bölgeye yapılan akınlar göz önünde bulundurulduğu zaman resmen Türkiye Selçuklu toprakları içinde olmasa da Denizli bölgesi ve civarının Batı Anadolu'da önemli bir Türkmen yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu bölgesindeki diğer bir yerleşim bölgesi *Sandıklı (Pentapolis)* ovasıdır. Niketas "İmparator birkaç defa, büyük kitleler halinde Bizans arazisine yayılan Türkleri zorla ülkeden çıkardı. Ve onların elindeki Pentapolis'e saldırdı..."²¹⁸ demektedir. Niketas'ın bu kaydına göre 1172-73 yıllarında bölge Türkmenlerin elindedir. Yine Myriokefalon savaşı için Sandıklı bölgesinden geçmek isteyen Bizans İmparatoru burada büyük bir Türkmen kitlesiyle karşılaşmıştır. Bu bölgede ki Türkmenler 5 – 10.000 kişilik gruplar halinde II. Kılıç Arslan'ın isteği üzerine Bizans ordusuna devamlı surette baskınlar düzenlemişlerdir.²¹⁹ Baskın yapan bu grupların sayısı tam olarak belli olmasa da, bu rakam bize bölgede yaşayan Türkmen yoğunluğu hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Türkmenlerin yoğun olarak yerleşim sağladığı diğer bir bölge, Süleymanşah'ın kendisiyle birlikte Horasan'dan gelen Türkmenlerle ilk yerleştiği Orta Anadolu bozkırlarıdır.²²⁰ Süleymanşah'ın Anadolu'yu fethetme geldiği zaman yanında 120.000

²¹⁴ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 208.

²¹⁵ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev*, s. 14.

²¹⁶ Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, s. 68.

²¹⁷ İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", s. 248.

²¹⁸ Khoniates, s. 85.

²¹⁹ Süryani Mihail, s. 249; Çay, s. 92 – 93; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 234.

²²⁰ Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972, s.85.

Türkmen bulunduğu belirtilmektedir.²²¹ Faruk Sümer de, XII. yüzyıl için “*Horasan’da Diyar-ı Rûm (Anadolu) denilince akla Ankara – Konya arasında yaşayan Türkmenler geliyordu.*” diyerek bölgede yaşayan Türkmenlerin, bu yüzyıl içerisindeki etkinliklerine dikkat çekmektedir.²²² Ayrıca Ankara metropoliti Mihael’in, 1173 yılında Hıristiyan halk kalmadığı ve geçim sıkıntısı çektiği için, buradan alınması ve daha küçük bir mevki olan Amasra’ya tayini maksadıyla İstanbul Synode meclisine müracaat etmesi²²³ de Ankara’nın önemli bir Türk yerleşim yeri olduğunu gösterir. Sultan I. Mesud ise, Konya ve Kayseri arasındaki sahayı kışlak ve yaylak mntıklarına taksim ederek²²⁴ kısa zamanda göçmen Türkmenler bu topraklara yerleştirmiştir. Kapadokya bölgesinde ise daha XI. yüzyılın sonunda 100.000 Türkmen’in yerleştiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.²²⁵ Bu bölgede ki Türkmenlerin sayısının da sürekli göçlerle arttığını tahmin etmekle beraber bu bölgeyle ilgili de herhangi bir nüfus kaydı bulunmamaktadır.

Kuzey uç bölgelerinin hâkimiyeti çoğunlukla Danişmendli Türkmenlerinin elinde bulunmaktaydı. Bu bölgelerden de bilinen Türkmen yerleşim yerlerinden önceliği Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Zamantı, Develi, Elbistan, Gümenek, Turhal, Zile ve Çorum bölgeleri almaktadır.²²⁶ 1101 yılında Ankara’dan Amasya’ya gitmek isteyen Haçlı ordusu Yahşihan, Kırıkkale ve Çorum güzergâhını Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler olduğu için tercih etmemiştir.²²⁷ XII. yüzyılda bu bölgelerdeki Türkmen nüfusu ile ilgili bir kayda rastlamasak da XVI. yüzyılda Danişmendli Türkmenlerinin 2673 hane yani 13365 tahmini nüfusu olduğu tespit edilmektedir. XVII. yüzyıl ortalarında ise Aksaray ile Kırşehir arasında buldukları esnada yapılan tahrirlerde ise 2229 hâne yani tahmini 11145 kişi oldukları bilinmektedir.²²⁸

Kaynaklarda Kastamonu bölgesinin Türk yurdu olması ile ilgili, iskân faaliyetinin nasıl yürütüldüğünü de anlamamıza yardımcı olabilecek önemli bir olay

²²¹ Yinanç, s. 174.

²²² Sümer, *Türkmenler*, s. 158.

²²³ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 2003.

²²⁴ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 194.

²²⁵ Yinanç, s. 174.

²²⁶ Sefer Solmaz, *Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2001, s. 62-63.

²²⁷ Demirkent, s. 37.

²²⁸ Tufan Gündüz, *Danişmendli Türkmenler*, İstanbul 2005, s. 129.

anlatılmaktadır. Ankara Meliki Muhiddin Mes'ud, 1197'de, Kastamonu vilayetine tâbi Dadybra (Zâlifre) şehrini fethedince, vergi ödemek sûretiyle, kalmak isteyen halkın teklifini reddetti. Onların aile ve mallarını da yanlarına alarak gitmelerine müsaade eden emîr, bu bölgeye Türkmenleri iskân ettirmiştir.²²⁹ Bu iskân hareketi şüphesiz ki uç bölgelerde Türkmenleri bulundurarak siyasi ve askeri önlemlerden kaynaklanmaktadır.

Güneydoğu bölgesi ve Doğu Anadolu bölgesi Türkmenlerin Anadolu'ya ilk girişlerinden itibaren önemli Türkmen yerleşim bölgelerinden olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde kalabalık bir Türkmen nüfusu vardır. Bu bölgede yaşayan Türkmenler ve onlarla birlikte yaşayan Kürtler üzerinde Artuk ailesinin büyük bir nüfuzu ve etkisi vardı. Artuklu beylerinden Sökmen ve kardeşi İlgazi, Belek, Çubuk, Porsuk, Timurtaş kumandasındaki bu Türkmenler, Haçlılara karşı büyük başarılar kazanmışlardır.²³⁰ Urfa Haçlı Kontluğu'nun doğuya ve güneye doğru yayılmasının önlenmesinde, Artuklu beyleri ve bölgedeki Türkmenlerin rolü büyüktür. II. Kılıç Arslan da Selahaddin Eyyübî ile birlikte (1174-1193) Halep Türkmenlerini Kilikya'ya yerleştirmek üzere birçok teşebbüste bulunmuş ve buraya pek çok Türkmen yerleştirilmiştir.²³¹ Kilikya bölgesine 1185 yılında ise Horasan ve Azerbaycan'dan gelen kalabalık bir Türkmen kitlenin de bu bölgelere yerleşmesiyle Türkmen nüfusunun oldukça arttığını tahmin etmek güç değildir. Fakat diğer bölgelerde olduğu gibi bu bölge için de Türkmen nüfusunu bilmek ne yazık ki mümkün değildir. Ancak ilk olarak, Bizans'ın XI. yüzyılda boşalttığı bu bölgelere yerleşmeye başlayan Türkmenlerin en yoğun yerleşim sağladığı bölgelerden olduğunu tahmin etmek zor değildir.

XII. yüzyılda Anadolu'ya ne kadar göç geldiği ve bu dönemde toplam nüfusun ne kadar olduğu hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Süryani Mihail 1176 yılı için “...çekirge gibi sayısız miktarda olan Türkmenler...”²³² tasviriyle Anadolu'daki Türkmen nüfusunun çokluğuna vurgu yapmakta ancak herhangi bir rakam

²²⁹Turan, *Mefkûre*, s. 378.

²³⁰Ramazan Şeşen, “Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasî ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı”, *Uluslar arası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, s. 41.

²³¹Çetin, s. 262.

²³²Süryani Mihail, s. 429.

vermemektedir. Yinanç, Anadolu nüfusunun 1.000.000’u geçtiğini tahmin etmektedir.²³³ Parça parça verilen rakamlara bakılırsa bu uzak bir ihtimal değildir. Nitekim biz sadece Eskişehir bölgesinin nüfusunun 100.000’i geçtiğini belirtmiştik. Denizli dağlarında 20.000 çadır halkı bulunmaktadır ki her çadır için 4 kişi hesap edilse bu bölgedeki nüfus da aşağı yukarı bu kadardır. Denizli Burdur arasında da yaklaşık 100.000 çadır Türkmen bulunduğu belirtilir. Bunlardan 100.000 kadarı Denizli bölgesindeki nüfus olsa 300.000 kadar nüfus etmektedir. Bu rakamların gerçeğin çok üstünde olduğunu düşünsek bile Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki nüfusu da düşünürsek, Anadolu’nun nüfusunun rahatlıkla 1.000.000’u bulduğu söylenebilir. Ayrıca Anadolu bölgesine XII. yüzyılda Türkiye denilmeye başlanması da²³⁴ bize, Türkmen nüfusunun, yerli ahalinin üzerine çıktığını göstermektedir.

2. Türkmenlerin Askeri Faaliyetleri

Anadolu’nun fethinde ve Türkleşmesinde önemli bir role sahip olan Türkmenler, XI. ve XII. Türkiye Selçuklu Devleti’nin temel askeri gücünü oluşturmaktadır. Türkiye Selçukluları, iyi ata binen ve çok iyi silah kullanan soydaşlarını uç bölgelere yerleştirerek, devletin kuruluş aşamasında olduğu gibi gelişmesinde de onların savaşçı gücünden yararlanmışlardır. Bu şekilde devletin batı, kuzey ve güney sınırlarını daimî askerî koruma altına aldığı gibi, sınırlarında sürekli olarak genişlemesini sağlamıştır. Türkmenler yüksek savaş kabiliyetleri sayesinde çok rahat bir şekilde Bizans sınırlarında yağmalar yapmış bölgelere akınlar düzenlemiş ve Bizans topraklarını fethetmiştir. El-Cahız, IX. yüzyılda yazdığı *Manâkib Cund el- Hilâfa ve Fazâ’il el Etrâk* kitabında, Türkmenlerin savaşma nedenlerini açıklarken dikkat çekici tespitlerde bulunmuştur: “ *Biz, Türkler’i memleketlerinde muharebe ederken din, mezhep, hâkimiyet, haraç, asabiyet (ırkçılık), haremine kıskançlık, şeref, intikam, vatan uğrunda veya evini malını müdafaa etmek için değil, sadece ganimet elde etmek maksadı ile muharebe*

²³³ Yinanç, s. 175 – 176.

²³⁴ Cahen, *Anadolu’da Türkler*, s. 150 – 151.

ettiklerini gördük. Harpte seçim hakkı Türk'ün elindedir. Kaçarsa bir ceza göreceğinden korkmaz. Yararlılık gösterirse mükâfat beklemez. Türkler memleketlerinde yağmalarında, savaşlarında hep böyledirler. Tâkip olunmazlar, başkalarını takip ederler. Bununla beraber, Türk'e karşı hiçbir şey duramaz, hiçbir kimse onu yutulacak bir lokma olarak kabul edemez... ”²³⁵

Cahız'ın Türkmenlerle ilgili bu tespiti yaklaşık üç asır içinde, Türkmenlerin savaş kabiliyetleri ve tekniklerinde değişme yaşanmazken savaşıma nedenlerinin nasıl farklılaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Biz daha önceki bölümde, Türkmenlerin XI. yüzyılda Anadolu'ya kendilerine yurt bulma amacıyla akınlar düzenlediğini ve XII. yüzyılda da Anadolu topraklarını hızla fethederek bu bölgelere yerleştiklerinden bahsettik. Bütün bunları yaparken de, Türkmenlerin sadece yağmalar yapıp geri çekilmediğini, bu bölgelere yerleşerek XII. yüzyılda Anadolu'nun Türkleşmesindeki en önemli askerî rolü üstlendiklerini görmekteyiz. Hatta bu dönem kaynaklarını dikkatle incelediğimiz zaman yağma olarak başlayan hareketlerin aslında Türkmenlerin bölgeyi fethetmesi için zemin hazırlama hareketinden başka bir şey olmadığını göze çarpmaktadır. Bir bölgeye yapılan akınların hemen akabinde bölgeye yerleşilmesi ve kısa bir zaman içinde de bölgenin kesin fethinin gerçekleştirilmesi bize bu fikrin doğruluğunu göstermektedir. Bizans'ın yağmacı olarak belirttiği Türkmenleri, bölgeden çıkarmak için en iyi komutanlarını ve en iyi askerlerini seçmek zorunda kalması da, yağmacı olarak tasvir edilen Türkmenlerin askerî gücünü anlamamız açısından önemli bir ipucu vermektedir.²³⁶

Türkmenlerin İslamiyet'i kabul etmesi, savaş teknikleri açısından bir değişim yaratmamış olmasına rağmen, onların maneviyatlarını güçlendirmiştir. El-Cahız'ın söylediği gibi daha önceleri mücadelelerinde dini bir amaç gütmeyen Türkmenlerin, XII. yüzyılda Bizans ve Haçlı orduları karşısında dinî duygularla hareket ettiklerini görmekteyiz. Türkmenler bu yüzyılda Hıristiyan orduları karşısında oldukça etkin bir rol üstlenmiştir. Tarihin şahit olduğu en büyük ordular olan Haçlı orduları, Anadolu sınırları içinde Türkmenler tarafından büyük darbe almıştır. Türkmenler konunun

²³⁵El-Cahız, s. 70.

²³⁶Khoniates, s. 86.

içinde ayrıntılı şekilde anlatılacak olan kendilerine has atları, silahları, savaş teknikleri ve uyguladıkları taktiklerle Hıristiyan ordularını adeta şaşkına çevirmişlerdir.

Tarihsel süreçte bütün Türk topluluklarında olduğu gibi, Türkmenler için de askerliğin ayrı bir meslek sayılması düşünülemez. Zira topluluğun sosyal karakteri icabı her birey aynı zamanda iyi bir savaş terbiyesi almış ve her an savaşa hazır durumdadır. Türkmenler, çocuklarını 3 – 4 yaşlarından itibaren kuzuya, koyuna bindirerek ve ok ile tarla faresi ve sincap avlatarak, biniciliğe ve vuruculuğa alıştırmaktadır.²³⁷ Bunların sonucu olarak Türkmenlerin savaşçı özelliklerinden bahseden pek çok kayıt bulmak mümkündür. Cahız “...*Türk’ün ikisi yüzünde, ikisi kafasının arkasında olmak üzere dört gözü vardır...*”²³⁸ diyerek, onların askeri kabiliyetlerine dikkat çekmektedir. Türkmen süvarileri, yüksek hareket kabiliyeti ve dayanıklı atları ile yaptıkları baskınlarda büyük başarılar elde etmişler ve bu sayede Bizans ve Haçlı ordularının korkulu rüyası haline gelmişlerdir. Ayrıca Türkmen kadınlarının da oldukça iyi bir savaşçı olduğu anlaşılmaktadır. Fransız bir seyyah, Dulkadiroğullarına mensup olan 30.000 savaşçı kadından bahsetmektedir.²³⁹ XV. yüzyılda yazılmış bir seyahatnamede bile Türkmen kadınlarının hala bu özelliklerini yitirmediğini görmekteyiz. Kınamos’un “...*Hiç de az olmayan bir kısım ise karargâhlarına geri çekildi ve kaçmayı şerefsizlik sayıp eşleri ve çocukları ile tehlikeye karşı koymayı tercih ettiler.*”²⁴⁰ kaydı, Türkmen ailelerinin savaşçı özelliği hakkında bilgi sahibi olmamız açısından önemlidir.

Türkmenler, kullandıkları silahları genellikle kendileri imal etmekteydi.²⁴¹ Onların temel silahı ise “ok” ve “yay”dır. Türk yaylarının en önemli özelliği, onların son derece sert, sağlam ve dirençli olmalarıdır. Bir yay ne kadar sert ve dirençli olursa, ok da o kadar uzak mesafeye gidebilmektedir.²⁴² Bir Türk savaşçısının

²³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2003, s.241.

²³⁸ Cahız, s. 67.

²³⁹ Bertrandon, s. 162 – 163.

²⁴⁰ Kınamos, s. 8.

²⁴¹ Koca, *Selçuklular’da Ordu* s. 138.

²⁴² Koca, *Selçuklular’da Ordu*, s. 139.

yanında taşıyabileceği ok sayısı ise 30 ile 50 arasında değişmektedir.²⁴³ Ayrıca savaşçının yanında, ihtiyat olarak, iki, üç tane yay ve bir o kadar da yay kirişi bulunmaktadır.²⁴⁴ Türkmenler Anadolu'ya girdiği zaman (1016-21) Ermeniler'in, Türkmen okları karşısında duyduğu şaşkınlık ve korkuyu ayrıntılı bir şekilde anlatan Urfalı Mateos, Ermeni generalinin “...geri dönmeyi ve düşmanın elinde gördükleri silâhlara mukavemet edebilmek için, oklara karşı başka elbiseler (zırhlar) giymeyi”²⁴⁵ teklif ettiğini söylemektedir. Bu bilgiye dayanarak, Türkmenlerin temel silahı olan “ok”un Anadolu'ya girişinin de Türkmenlerle olduğunu anlamaktayız. Nitekim daha önce Ermenilerin korkulu rüyası olan Türkmen okçularının, XII. yüzyılda da Hıristiyan ordularını çaresiz bıraktığını görmekteyiz. Çünkü Türkmenlerin okları, kalkan ve zırhları delecek güçtedir. Bizans kaynaklarında bununla ilgili pek çok bilgi yer almaktadır. “... Oklarının her biri öldürücüdür; çünkü bunlar kalkan ve zırhları deliyorlardı, müthiş bir bela idiler...”²⁴⁶ Aynı zamanda kaynaklar Türkmenlerin oku nişan alma konusunda da ne kadar usta olduklarını hayranlıkla anlatmaktadırlar. Cahız, “...Hücum anında onlardan bin süvari, bin düşman atısına ok atsalar onların hepsini yere sererler...”²⁴⁷ derken; Mesûdî, “...bir Türk önüne doğru ok attığı gibi arkasına doğrudan ok atar. Adetâ ensesi yüzü, yüzü ensesi olur...”²⁴⁸ demektedir. Bizans kroniklerindeki 1146 yılında Konya kuşatması öncesinde İmparator Manuel'in yaraladığı bir Türkmen'in, atından düşerken attığı oku imparatorun topuğuna isabet ettirdiği ile ilgili olay, Türkmenlerin ne kadar usta bir nişancı olduğunu göstermektedir.²⁴⁹ Anna Komnena, Türkmenlerin diğer bir silahı olan mızrağın, bu dönemde hiç kullanılmadığını belirtir.²⁵⁰ Diğer kaynaklarda da Türkmenlerle olan mücadeleler anlatılırken mızraktan hiç bahsedilmemektedir.

²⁴³ Göst. Yer.

²⁴⁴ Cahız, s. 67.

²⁴⁵ Urfalı Mateos, s. 48.

²⁴⁶ Khoniates, s. 136.

²⁴⁷ Cahız, s. 66 – 67.

²⁴⁸ Mes'ûdî, Murûc el – zeheb'ten naklen, Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1998, s. 55.

²⁴⁹ Kinnamos, s. 50; Khoniates, s. 36.

²⁵⁰ Komnena, s. 487-88.

Türkmenlerin silahlarının en önemli özelliği ise hafif ve kolay taşınabilir olmasıydı. Bu şekilde saldırı esnasında daha hızlı ve rahat hareket edebilen Türkmenler, baskınlarda ağır silahlı ve zırhlı Hıristiyan ordusuna karşı avantaj elde ediyorlardı.²⁵¹ Ayrıca hafif silahlar sayesinde sessiz olabiliyorlardı ki, yaptıkları baskınlarda bu onlar için çok önemliydi. Çünkü Türkmenlerin en çok kullandığı savaş tekniklerinden birisi de gece baskınlarıdır. Sayıca kendilerinden üstün olan düşman kuvvetlerine ansızın düzenledikleri baskınlarla önemli kayıplar verdirebilmektedirler. Bertrandon'un kitabında Türkmenlerin bu özelliği ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “...bir Hıristiyan ordugâhındaki birliklerden yüz silahlı adam, on bin Türk'ten daha fazla gürültü çıkardığı için davul çaldırırmiş ve bu davul sesi duyulunca harekete geçmesi gerekenler yürüyüşe başlar, geri kalanlar düzgün sıralar halinde aynı yönde yürümek üzere hazır beklerlermiş. Yine söylendiğine göre ellerinde bu işe uygun iyi atlar varmış. Hafif silahlar kuşanırlar ve böylece, üç günde ya da daha fazla zamanda gidilecek yolu bir gecede katedermiş...”²⁵²

Türkmenlerin askerî başarılarında önemli rol alan diğer bir unsurda “at”larıdır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin at cinsleri içinde en meşhurunun Türkmen atları olduğunu söylemek mümkündür.²⁵³ Her Türkmen kendi atını kendisi eğitebilmektedir. Binit ve savaş aracı olarak kullanılacak atın seçimi ise daha bir yaşında iken yapılmaktadır. Hayvanları çok iyi tanıyan Türkler, seçilecek atlarda bazı özellikler aramaktaydılar. Mesela, bu taylardan dâhil oldukları sürüden ayrı otlaması, sürü hareket halinde iken, sürünün başında, sağında veya solunda yürümesi, yürüyüş sırasında daima başını yukarıda tutması lazım geliyordu. Ayrıca semiz ve ayağının çabuk (yüğrük, çalak) olması şarttı.²⁵⁴ Oldukça hızlı hareket edebilen Türkmen atları çok değerliydi. 1172 ve 1173 yıllarında Türkmenlerin yaptığı yağma hareketlerinden dolayı Bizans Devletiyle arası bozulan Selçuklu Devleti, ilişkileri yeniden düzeltmek için gönderdiği elçiyle birlikte “yörük atları”²⁵⁵

²⁵¹ Kinnamos, s. 42 – 43.

²⁵² Bertrandon, s. 267.

²⁵³ Marco Polo Seyahatnamesi, C. I, Yay. Hz. Filiz Dokuman, İstanbul, s. 20.

²⁵⁴ Koca, Selçuklularda Ordu, s. 133.

²⁵⁵ Araştırmalara göre Osmanlı döneminde kullanımı yaygınlaşan “Yörük” kavramının bu dönemde olup olmadığı net değildir. Bu tabir çevirmenin kanaatine göre mi konulmuştur, yoksa “Yörük” kelimesi Bizans kaynaklarında gerçekten var mıdır bilemiyoruz.

hediye etmesi de²⁵⁶, bize Türkmen atlarının ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda da sık sık Türkmenlerin atlarının hızından ve gücünden bahsedildiğini görmekteyiz. Miryakefalon²⁵⁷ savaşı öncesinde de Türk savaşçıları çok iyi tanıyan tecrübeli komutanların, İmparatoru; “...*Türk savaş gücünün ne kadar kuvvetli ve ne kadar iyi atlara sahip olduğunu...*” söyleyerek vazgeçirmeye çalıştıklarını görmekteyiz.²⁵⁸ Çünkü Türkmenlerin atları çok hızlı ve çok dayanıklıdır. Dağlarda da hareket kabiliyeti yüksek olan bu atlar her türlü koşula uyum sağlayabilmektedirler. El-Cahız, Türk süvarisi için “*Başkalarını takip etsin veya başkaları tarafından takip edilsin Türk, atının sırtında gafil avlanmaz.*”²⁵⁹ diyerek, Türkmenler için atın önemini vurgulamıştır.

Türkmenlerin girdikleri mücadelelerde düşman güçlerinin zaafalarını ve özelliklerini çabuk çözümlerle ona göre strateji geliştirdiğini de görmekteyiz. Anna Komnena, Türkmen ve Bizans ordusu arasındaki farkları anlatırken, Türkmenlerin savaş teknikleri ile ilgili çok önemli bilgiler vermiştir: “*Türklerin savaşma düzeni diğer uluslarınkine benzemez. Onlar kalkana karşı kalkan, tolgaya karşı tolga, savaşçıya karşı savaşçı ilkesine göre dizilmezdi. Onlarda sağ kanat, sol kanat ve merkez birbirinden uzakta durur ve deyiş yerinde ise, sımsıkı bitişik phalanx dizilişi yoktur; saf aralıklıdır; böylece onların sağ kanadına ya da sol kanadına saldırıldığında, gerek merkez, gerek arkada duran, ordunun geri kalanı, sizin üzerinize çullanır; öyle ki burgaçlı bir kasırga gibi, düşmanı darmadağın ederler. Savaş donanımı konusuna gelince; Kelt denemelerine tersine, mızrağı hiç mi hiç kullanmazlar, ama düşmanı tam bir çember içine alıp ona ok atarlar ve kendilerini uzakta savunurlar. Bir Türk kovalamaya geçmişse, düşmanını ok atmakla haklar; kendisi kovalanıyorsa okları sayesinde üstün gelir: bir ok fırlatır ve ok, uçarak, ya at'a ya atlıya saplanır; ok, [yayın] çok güçlü bir elle [gerilmesinden sonra] atılmışsa, gövdeyi bir yandan ötekine delip geçer; onlar [Türkler] gerçekten çok usta okçulardır.*”²⁶⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi Türkmenler daima Bizans ve Haçlı

²⁵⁶ Khoniates, s. 85.

²⁵⁷ Bu savaşa Karamıkbeli savaşı da denilmektedir.

²⁵⁸ Khoniates, s.124.

²⁵⁹ El -Cahız, s. 75.

²⁶⁰ Komnena, s. 487 – 488.

kuvvetleriyle meydan savaşı yapmaktan kaçınmışlardır. Çünkü Türkmenler sayıca kendilerinden çok üstün olan düşman kuvvetleri ile meydan savaşı yapmanın kendilerine hiçbir kazanç sağlamayacağını çok iyi bilmekteydiler. Bu yüzden de “gerilla” denilen, vur kaç taktiğini uygulamaktaydılar. Yani ordunun belli bir bölümüne az sayıda kuvvetle bir anda saldırıya geçiyor ve kısa bir zaman içinde de hızla uzaklaşıyorlardı. Bu tarz savaş düzenine alışık olmayan Hıristiyan orduları, kendilerinden sayıca çok az olan bu kuvvet karşısında ne yapacaklarını şaşırılmış ve çoğunlukla onların tuzağına düşmüşlerdir. Bu savaş tekniğini özellikle Haçlı kuvvetlerine uygulayan Türkmenler, bu şekilde orduya büyük zayıflar verdimişler ve ordunun manevi olarak çökmesini sağlamışlardır. Aynı zamanda Haçlı ordularıyla bire bir meydan savaşı yapmaktan kaçınan Türkmenler, devamlı surette geri çekilirken, onların geçeceği yol üzerindeki tarlaları ve su kaynaklarını tahrip etmekteydiler. Böylece gücü tükenen ordular, Türkmen baskınlarıyla daha çok yıpranmaktaydı. Niketas, 1139 yılında Bizans İmparatorunun, ülkesine yapılan yağma ve akınları durdurmak için çıktığı seferde Türkmenlerle yapılan mücadeleleri anlatırken buna çok güzel bir örnek vermektedir. “...*Bunlar (Türkmenler) bir eşkıya çetesi gibi durmadan Bizanslıları baskına uğrattıyor ve yağmalıyorlardı. Sık sık iş açık savaşa dökülüyor ve her seferinde bunlar Bizanslıları bozuyorlardı. Türkler atlarının süratine güvenerek yoğun bir bulut gibi ansızın Bizanslıların üzerine çöküyor ve Bizanslılar daha mızraklarını kullanamadan rüzgâr gibi ortadan kayboluyorlardı...*”²⁶¹ Türkmenlerin uyguladığı bu tekniğe diğer bir örnek ise II. Kılıç Arslan’ın Miryakefalon savaşında Türkmenlerden 5 – 10 bin kişilik kuvvetler oluşturup Bizans’a baskın yapmak üzere görevlendirmesidir.²⁶² Bu kuvvetler etkin baskınları ile Bizans ordusunun savaş meydanına gelene kadar cesaretlerini kırmış ve önemli zayıflar vermiştir.

Ayrıca konar-göçer bir hayat süren ve dağlarda da çok rahat hareket edebilen Türkmenler, bu özelliklerini savaşlarda kullanarak önemli bir avantaj elde etmekteydiler. Türkmenler, dağlarda pusuya yatarak düşman kuvvetlerini izler ve ok

²⁶¹ Khoniates, s. 122.

²⁶² Koca, *Türkiye Selçukluları Devleti*, s. 178.

yağmuruna tutarak büyük zayıt verdirirlerdi.²⁶³ Bunun yanında bozgunundan kaçarken ya da Haçlı ordularının önünden çekilirken de dağları sığınak olarak kullanırlardı. Bazen de dar bir vadi geçidi ya da düşman kuvvetlerinin bir nehirden geçişi sırasında öncü ve ardçı kuvvetlerinin aralarında meydana gelen kopukluktan faydalanarak sayı üstünlüğü avantajını kaybeden kalabalık düşman ordusunu perişan ederlerdi.²⁶⁴ Nitekim buna en güzel örnek Miryakefalon savaşıdır.²⁶⁵

Türkmenlerin kullandığı önemli askeri taktiklerden biri de “*sahte ricat*”tır. Sahte ricat, bir kısım kuvvetlerin düz ve geniş bir ovanın etrafındaki yüksek tepelere gizlenmesi, düşmana az sayıdaki birliklerle saldırıp bozguna uğranmış havası verilerek aniden geri dönüp kaçmak suretiyle, kendini takip eden düşmanı merkezinden ve ağırlıklarından uzaklaştırarak ya hızla geri dönüp saldırmaması, ya da gizlenmiş olan kuvvetleri yanına çekerek pusuya düşürüp çember içine alarak yok etmesidir. Niketas’ın Miryakefalon savaşı öncesinde anlattığı bir olay sahte ricat’ın nasıl uygulandığına dair güzel örneklerden biridir: “... *Türkler Dorylaion*²⁶⁶ *ovasını terk etmek zorunda kalmalarına kızıyorlardı. Çünkü yaz aylarında koyun ve sığır sürüleri buranın verimli otlaklarında dolaşırlardı. Burada bir şehir kurulup içine Bizans garnizonu yerleştirilmesi de onları kızdırmıştı. Bunlar büyük gruplar halinde Dorylaion civarına gelip Bizanslıların yiyecek veya yakacak odun sağlamak için şehirden çıkmalarını beklediler ve ellerine düşen herkesi kılıçtan geçirdiler. Kaleden çıkan askere Türklerin baskın yaptıkları haber verildi. İmparator derhal kaleden çıktı. Türkler sıkı bir savaş düzeninde durmaktaydılar; fakat imparatoru görür görmez dağılarak kaçmaya başladılar. Ancak bu kaçış görünüşteydi. Çünkü bir Türk şöyle yapar: Atını, uçar gibi koşmasını sağlamak için şiddetle mahmuzlar, kendisi iki eliyle yayını kavrayarak geriye doğru ok atar. Arkasından onu geçmek üzere gelen ise onu geçer ama, sadece ölmekte. Onu yakalamak isteyen kendisi yakalanır ve birden bire izleyen izlenen olur.*”²⁶⁷

²⁶³ Süryani Mihail, s. 249; Göksu, s. 218.

²⁶⁴ Kesik, “Türkiye Selçukluları’nda Savaş Geleneği Hile ve Taktikleri”, *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular*, Edt. Feridun Emecen, İstanbul 2008, s. 253.

²⁶⁵ Khoniates, s. 122 – 125; Çay, s. 76 – 83.

²⁶⁶ Eskişehir.

²⁶⁷ Khoniates, s. 122.

El-Cahız'ın eserinde geçen bilgi de Türkmenlerin her dönem sahte ricat uygulamasını büyük bir ustalıklarla yaptığının kanıtı niteliğindedir. *“Türk, Horasanlı gibi geri çekilmez. Geri döndüğü taktirde öldürücü bir zehir, insanın işini bitiren bir ölümdür. Zira, arkasındaki insana önündeki insan gibi okunu isabet ettirir. Bu kadar hızlı gitmesine rağmen kemend atmasından, kemendli ile düşmanın atını yere yıkmasından ve süvariye atının üzerinden kapıp almasından emin olunamaz...”*²⁶⁸

Türkmenlerin zor durumları kendi lehine çevirmek için uyguladığı pek çok savaş taktiği ve hilelerden biri de ateş yakarak sayılarını düşman kuvvetlerine çok gibi göstermektir. Eski Manyas yakınlarında yağma ve akınlarda bulunan Türkmen kuvvetler Bizans İmparatoru Alexios'un ordusunun üzerlerine doğru geldiğini öğrenince hemen pek çok sayıda ateş yakarak düşmana kalabalık bir ordu izlenimini vermeye çalışmışlardır. Anna Komnena, *“neredeyse göğü tutuşturmakta olan bu ateş, imparatoru kaygılandırmadı”*²⁶⁹ dese de, Bizans imparatorunun Türkmenlere karşı harekette bulunmaması ve sabahı beklemesi onun Türkmenlere saldırmaya cesaret edemediğini göstermektedir. Ayrıca Türkmenler, savaş ve saldırı esnasında naralar atarak da sayılarının çok olduğu izlenimini vermektedir. Niketas, İmparator Manuel'in seçme bir ordu ve yetenekli komutanlardan Andronikos, Manuel Kantakuzenos'u ve bazı soyluları da görevlendirdiği bir orduyu Türkmenler üzerine gönderdiğini, fakat bu ordunun biraz hayvan yağmalamaktan başka önemli bir başarı elde edemediğini belirtir. Bir gece karanlığında Türkmen askerleriyle karşılaşan Andronikos, Türkmenlerin çıkardıkları nara seslerinden çok korkmuştur. Çünkü o, daha bu Türklerin kaç kişi olduklarını ve güçlerinin durumunu anlamaya çalışmadan idaresi altındaki birlikleri terk ederek atını dört nala geri sürmüş ve ardına bile bakmadan kaçmıştır. Komutanlarının kaçıışı orduda kargaşaya neden olmuş ve düzen tamamen bozulmuştur. Herkes ganimetleri de arkada bırakarak kaçmaya başlamıştır. Niketas, *“Manuel Kantakuzenos, kılıcını çekip karşılarına çıkmamış ve kılıcının tersiyle kaçanların sırtına vurmamış olsaydı, herhalde birbirlerine düşecek ve kendi aralarında döğüşmeye başlayacaklardı. Çünkü daha henüz geceydi, gün ışınamamıştı. Kantakuzenos: Durun! Nereye kaçıyorsunuz, kimsenin saldırdığı yok! Diye*

²⁶⁸ El-Cahız, s. 67.

²⁶⁹ Komnena, s. 480.

*bağırmişti. Böylece askerler yavaş yavaş kendilerine geldiler ve öyle düşüncesizce, akıllarını yitirmişçesine, üzerinde buldukları tepeden aşağıya doğru koşmaktan vazgeçtiler.”*²⁷⁰ demektedir ki bu da ordunun yaşadığı korku ve karmaşanın ne derecede olduğunu anlamamız açısından çok önemlidir. Niketas’ın anlattıklarından Türkmenlerin özellikle gece karanlığında nara atmalarının temel nedeninin Bizanslıların bu sestten çok ürkütüklerini bilerek, karanlıkta sayılarını çok gösterebilmek ve düşmanın maneviyatını bozmak için bu taktiğe başvurdukları anlaşılıyor.

Selçuklu ordusunda savaş narası olarak “ Allahuekber” sözünün kullanıldığını bilmekteyiz. Çünkü Birinci Haçlı Seferi sırasında Kilikya’da Türklerin elindeki Tarsus, Adana ve Misis kalelerini ele geçiren Haçlı kontu Tancred’in Doğu’daki faaliyetlerini anlatan bir eser kaleme alan Haçlı müellifi Radulphus Cadomensis, Tancred ile savaşan Türklerin “Allachibar” (Allahuekber) diyerek hücum ettiklerini yazmıştır. Bu durumda Selçuklularda, daha XI. yüzyılın sonundan beri bu savaş narasının kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.²⁷¹

Türkmenlerin, Türkiye Selçuklu Devleti’ne önemli askeri hizmetlerinden biri de, casusluk yapmalarıdır. Askeri teşkilatın en önemli unsurlarından biri olan istihbaratın Bizans Devleti ile ilgili olan kısmının Türkmenler tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla daha önce Anadolu’ya gelmiş olup, Bizans devletinde ücretli asker olarak çalışan Peçenek ve Uzlar (Oğuz) soydaşlarıyla karşılaştıktan sonra taraf değiştirmeye başlamışlardır. İşte bu Türkmenlerden bazılarının Bizans ordusunda kalarak, Selçuklu Devletine önemli bilgiler verdiği görülmektedir. I. Kılıç Arslan döneminde 1101 yılındaki Haçlı ordularının yola çıktığı haberini Selçuklu Devleti casusları sayesinde önceden öğrenmiş ve ona göre tedbirini almıştır.²⁷² Mesud, döneminde de (1116) İmparator Aleksios Kamytzes idaresindeki bir birliği Polybotos (Bolvadin)’a ve Kedrea’ya²⁷³; Stypeiotes adlı bir kumandanını da Amorion’daki²⁷⁴ Türklerin

²⁷⁰ Khoniates, s. 135 – 136.

²⁷¹ Kesik, “Savaş Geleneği”, s. 257.

²⁷² Demirkent, s. 36.

²⁷³ Afyon’un kuzeydoğusundan 44. Km ileride bulunan Bayat kasabasının 3 km kadar batısında, şimdi Asar Kümbet Kale isimli kalenin bulunduğu yer.

üzerine göndermiştir. Ancak Bizans ordusu içinde yer alan iki İskit (paralı asker) gizlice Türk beyi Poukheas'ın²⁷⁵ yanına kaçıp, ona Kamytzes'in yapacağı saldırıyı ve İmparatorun gelmekte olduğu haberini vermişlerdir.²⁷⁶ Böyle kritik durumları önceden haber alan Selçuklu ordusu da hemen gerekli savunma tedbirlerini alarak, hem halkının hem de devletin zarar görmesini büyük ölçüde önlüyordu. Bu bakımdan Türkmenlerin Türkiye Selçuklu Devleti ordusunda yer almasının yanında, Bizans devletinden topladığı istihbaratları zamanında haber vermesinin de büyük önemi vardır.

3. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kurulması ve Yükselmesinde Türkmenlerin Katkıları

Her türlü ihtiyacın insan gücüyle karşılandığı bu yüzyılda nüfus, bir devletin varlığını korumak ve devam ettirmek için en önemli ihtiyacıydı. Nitekim devletlerin, hücum ettikleri bir bölgeden topluca halkını alıp, kendi ülkesine yerleştirdiği olaylara sık rastlanmaktadır. II. Kılıç Arslan döneminde Danişmendli Yağıbasan Kayseri bölgesine (Lykandos) hücum ederek 70.000 kişilik bir Hıristiyan halkı, hürriyetlerine dokunmaksızın, kendi memleketine nakletti. Bunun arkasından da 1157 yılında Kılıç Arslan bu halkı tekrar toplayarak eski yerlerine yerleştirdi.²⁷⁷ Ayrıca Sultan Mesud ve oğlu II. Kılıç Arslan'ın Malatya bölgesinden 120.000 kişiyi kendi topraklarına getirdikleri bilinmektedir.²⁷⁸ Nüfusun devletler için bu kadar önemli olduğu bir yüzyılda, sürekli olarak Anadolu'ya giren Türkmenlerin Selçuklu Devleti için önemini tahmin etmek zor değildir.

Kafesoğlu da, Türk devletlerinin kuruluşunda milletin önemini ve rolünü anlatırken çok önemli tespitlerde bulunmaktadır: *“Bozkır Türk devleti, herhangi bir ailenin kılıç zoru ile meydana getirdiği bir yığınlar topluluğu değil, fakat idarecilerle işbirliği yapan geniş halk kütlelerinin gayretleri, katkısı ile gerçekleşen bir siyâsî teşekküldü. Hattâ vesikalara göre, devleti kuran ve devlet başkanını başarılı kılan da*

²⁷⁴ Afyonkarahisar ilinin sınırları içinde, Emridağ ilçe merkezine 13 km. uzaklıkta bir antik kenttir. Amarium, Ammuriye, Amuriye olarakta bilinmektedir.

²⁷⁵ Türkçe'deki tam karşılığı bilinmeyen bu isim Anna Komnena tarafından bu şekilde zikredilmektedir. Komnena, s. 489.

²⁷⁶ Komnena, s. 489; Kesik, *I. Mesud*, s. 28.

²⁷⁷ DİA, “II. Kılıç Arslan”, *DİA*, C. XXV, s.

²⁷⁸ Turan, *Meşkûre*, s. 377.

millet idi."²⁷⁹ Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasında ve XII. yüzyılın tüm zorluklarına rağmen Anadolu'da tutunup, büyük bir devlet haline gelmesinde de, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu kendine yurt edinen soydaşlarının rolü yadsınmaz. Türkmenlerin göçleri sonrasında Anadolu'daki nüfus dengeleri öylesine değişmiştir ki XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya artık Türkiye denilmeye başlanmıştır.²⁸⁰ Bu da Anadolu'nun artık kesin olarak bir Türk vatanı haline geldiğinin kanıtıdır.

Türkmenlerin en önemli özelliği olan savaşçılığının dışında, gittikleri tüm topraklara beraberlerinde götürdükleri canlı bir kültürleri vardır. Onlar, sadece hayvancılıkla uğraşan bir topluluk olmayıp çeşitli alanlarda da bilgi sahibiydiler. Anadolu'ya gelirken de sahip oldukları tüm özelliklerini bu topraklara taşımışlardır. Yani çadırlarını, orta boylu fakat uzun yola dayanıklı ve süratli atlarını, koyunlarını, develerini, kağnılarını, silahlarını, kıyafetlerini, destan, hikâye, masal gibi edebî ürünlerini, törelerini, kısaca göçmen ve yerleşik hayata ait maddi ve manevî kültür değerlerinin hepsini Anadolu'ya getirdiler. Harabeye dönmüş şehirlere yerleşerek ya da verimli ovalarda yeni köyler ve şehirler kurarak sosyal hayatın yeniden canlanmasına yardımcı oldular.²⁸¹ Türkiye Selçuklu Devleti'nden önce Anadolu'da yaşanan savaşlar esnasında adeta yok olan zirai hayatın da yeniden canlanmasına yardımcı olmuşlardır.²⁸² F. Sümer, Türkmenlerin gerekli olan tüm unsurlara sahip olduğunu ve nüfusu fazla olmayan yerli halktan herhangi bir nesne almak lüzum ve ihtiyacı olmadığını belirtir.²⁸³ el – Cahız, "*Türk hem çoban, hem seyis, hem canbaz, hem baytar, hem süvaridir. Hülâsa bir Türk başlı başına bir millettir*"²⁸⁴ sözüyle de Türkmenlerin devletleşme sürecinde ne kadar çok hizmetlerinin olabileceğini anlatmaktadır.

²⁷⁹ Kafesoğlu, s. 245 – 246.

²⁸⁰ Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 150-151.

²⁸¹ Sümer, *Türkmenler*, s. 158. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mikail Bayram, "Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilatı" *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu Bildirileri (Konya 7-8 Ekim 2008)*, Konya 2009, s. 51-58.

²⁸² Kafalı, s. 185.

²⁸³ Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *ADTCFD*, C. XX, S. 3.4, Ankara 1962, s.218.

²⁸⁴ El- Cahız, s. 68.

3.1 Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki Türkmen Beyleri:

Türkmenler, ayrıldıkları boylara göre bir Türkmen beyinin etrafında toplanır ve ona itaat ederlerdi. Türkmen beyleri de idaresindeki Türkmenlerle birlikte, buldukları topraklardaki sultan veya emirin hizmetine girerlerdi. Ancak Türkmenler hanedandan olmayan bir kişinin etrafında toplanmaz ve siyasî mücadelelerinde ona destek olmazlardı.²⁸⁵ Bu düzenin temeli ise onların “kut” anlayışından ileri gelmekteydi. Selçuklu hanedanından olan Kutalmışoğulları da Anadolu'ya girdiği zaman soydaşlarını etrafında toplamış ve onlarla birlikte burada yeni bir devletin temellerini atmıştır. Türkmen beyleri, hanedan üyesi olan Süleymanşah ve kardeşlerinin itaatini kabul etmiş ve hizmetlerine girmişlerdir. O. Turan, kendisine yurt aramak maksadıyla Anadolu'ya gelen Türkmenler için, arkada bir daha yurt bulma imkânı olmadığını, bu ülkede vatan kuracaklarını ya da bu yeni vatanları için öleceklerini²⁸⁶ söylemektedir ki bu sözün haklılığını “Anadolu'ya Göçler” başlığı altında ayrıntılı anlatmıştık. Türklerin Anadolu'yu vatanlaştırması sonucu başlayan Haçlı seferleri ise henüz kurulmuş olan Türkiye Selçuklu Devleti için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu yüzden, XII. yüzyıl Türkiye Selçukluları için Haçlı ve Bizans ordularına karşı varlığını koruma mücadelesiyle geçen bir yüzyıl olmuştur ve şüphesiz bu mücadelede en önemli paye Türkmenlerindir. Bu dönemde Türkmen beyleri, uç bölgelerde akınlar ve yerleşme sağlayarak hem devletin sınırlarını genişletmesine hem de kendine bağlı olan Türkmenleri bu bölgelere yerleştirerek bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına hizmet etmektedir. Selçuklu Devleti Türkmenleri uç bölgelere yerleştirerek aynı zamanda devleti, her türlü düşman saldırısına karşı koruma altına almış oluyordu. Türkmenler, savaş anında da orduda kendilerine verilen görevi en iyi şekilde uygulamaktaydılar.²⁸⁷ Bu sebeple de onların, Türkiye Selçuklu Devletine hizmetlerinde, Türkmen beyleri önemli bir yer tutmaktadır. Fakat bu yüzyıla ilgili kaynaklarda dönemdeki Türkmen beylerinin isimleri ve görevleri ile ilgili yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. XII. yüzyılın en önemli kaynakları olan Bizans kronikleri zaman zaman bu Türkmen beylerinin

²⁸⁵ Bayram, , s. 35.

²⁸⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.71.

²⁸⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi “Türkmenlerin Askeri Faaliyetleri” başlığı altında verildiği için burada teferruata girmeyeceğiz.

isimlerini verse de isimlerin telaffuz hatalarından dolayı net bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ayrıca Türkmen beylerinin isimleri sadece olayların içinde zikredildiği için, isimlerini tespit edebildiklerimizin Anadolu'ya ne zaman geldikleri ve ne zaman öldükleri hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. İsimlerini tespit edebildiğimiz Türkmen Beyleri şunlardır:

Emîr Buldacı (Poltacı)²⁸⁸: Emir Buldacı'nın Anadolu'ya tam olarak ne zaman girdiği hakkında kesin bir bilgimiz olmamakla birlikte 1085 yılında Ceyhan bölgesi, Elbistan, Gökün ve Ra'bân (Çahan bölgesi) bölgelerini fethettiği bilinmektedir.²⁸⁹ Muhtemelen Malazgirt savaşının hemen sonrasında Anadolu'ya gelen Türkmen beylerinden birisidir. 1101 yılına kadar başka bir kaydı bulunmayan Buldacı'nın Elbistan ve Maraş bölgelerinin²⁹⁰ fethiyle meşgul olduğunu düşünmekteyiz. 1101 yılında Haçlı ordularına karşı I. Kılıç Arslan ile birlikte mücadele eden Buldacı'nın, kesin olmamakla birlikte I. Kılıç Arslan'nın Haçlılara karşı zor durumda kalması sonucunda Büyük Selçuklu'dan yardım istediğine dair geçen rivayette elçi heyetinin başında bulunduğu belirtilmektedir.²⁹¹ I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra da pek çok Türkmen beyi gibi onun da fetihlerinin durduğu ve gücünü kaybettiği tahmin edilmektedir.²⁹² Nitekim Kılıç Arslan döneminden sonra ismine rastlanmamaktadır.

Hasan Bey: Hasan Bey'in de Anadolu'ya tam olarak ne zaman girdiği bilinmemektedir. Ancak onun da Anadolu'nun Türkmenler tarafından ilk fethedilmeye başladığı andan itibaren Anadolu'da olduğu tahmin edilmektedir. Kayseri bölgesinin hâkimidir²⁹³ ve Haçlı ordularına karşı I. Kılıç Arslan'ın yanında yer almış ve kahramanlıklarıyla adeta destanlaşmış bir kişidir. 1097 yılında Haçlı orduları Anadolu topraklarına girince, I. Kılıç Arslan tarafından yardıma çağırılan Hasan Bey, Haçlı ordularının sayıca üstünlüğü ve gücü karşısında zor durumda kalan

²⁸⁸ Urfalı Mateos Emir Buldacı'yı bu isimle kaydetmiştir. Bkz. Mateos, s. 164.

²⁸⁹ Urfalı Mateos, s. 164; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 99; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 44.

²⁹⁰ Demirkent, s. 15.

²⁹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 133.

²⁹² Bu dönemden sonra pek çok bölgedeki Türkmen Beylerinin sukutu, Bizans Devletini yeniden umutlandırmış ve Anadolu'da kaybettiği toprakları almak için yeniden fetihlere başlamışlardır. Bu durum bize Türkmen beylerinin Selçuklu Sultanlarının tam itaatini kabul ettiğini ve onların yokluğunda çıkan boşlukta güçlerini kaybettiklerini göstermesi bakımından da önemlidir.

²⁹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96; Demirkent, s. 15.

ordusu ile birlikte geri çekilmiştir. Bu esnada Haçlı ordularının hâkimi olduğu topraklara girdiğini öğrenmiş ve hızla Ereğli'ye doğru hareket etmiştir. Bu bölgede Haçlı ordularına karşı kahramanca savaştığı ancak Haçlı ilerleyişini durduramadığı için geri çekilmek zorunda kaldığı ve bugün Hasan Dağı olarak bilinen dağın eteklerinde çok sayıda şehit verdiği belirtilir.²⁹⁴ Kaynaklar, buraya Hasan Dağı denilmesinin nedeninin, Hasan Bey'in kuvvetleriyle birlikte burada kahramanca savaşması olduğunu belirtmektedir.²⁹⁵ Hatta Turan, Hasan Bey'in, Ebû'l – Kasım'ın²⁹⁶ kardeşi Kapodakya bölgesine vali tayin edilen Ebû'l Gazi olduğunu ve Haçlılarla savaşları dolayısıyla bu ismi aldığını belirtir.²⁹⁷ Hasan bey'in oğlunun isminin de “Gazi”²⁹⁸ olması böyle bir ihtimalin olabileceğini göstermektedir.

I. Demirkent, Hasan Bey'in de Hasan Dağı'nda şehit olduğunu belirtmesine²⁹⁹ rağmen biz onu, 1107 yılında Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, Bizans kuvvetlerine karşı soydaşlarını korurken görmekteyiz. Kılıç Arslan'ın ölümüyle Anadolu'da çıkan boşluktan yararlanmak isteyen Bizans kuvvetleri, Türkmenler üzerine harekete geçmiş ve büyük katliamlar yapmışlardır. Bu dönemde Bizans kuvvetleri, Türkmenleri geri püskürtüp bölgeden çıkartmakla kalmayıp adeta yok etmek istemişlerdir.³⁰⁰ Uğradıkları saldırılardan sonra soydaşlarından yardım isteyen Türkmenlere, Hasan Bey 24 bin kişilik bir kuvvetle cevap vermiştir. Hızla Alaşehir üzerinde karargâh kurmuş olan Bizans Devleti üzerine hareket eden Hasan Bey, Bizans ordusunun Alaşehir Kalesi'ne saklanması üzerine kuvvetlerini üç kısma ayırarak birinci kısmı Menderes havzası; ikinci kısmı Kırkağaç ve Bergama'ya göndermiş; üçüncü kısmın başına da kendisi geçerek Kemalpaşa ve İzmir üzerine

²⁹⁴ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 82; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96; Demirkent, s. 29 – 32.

²⁹⁵ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 82; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96.

²⁹⁶ Ebû'l-Kasım, Süleymanşah'ın Antakya seferine çıkarken İznik'i emanet ettiği kişidir. Süleymanşah'ın ölümü üzerine de burada kendisini sultan ilan etmiş, ancak Melikşah'ın emriyle Emîr Bozan tarafından öldürülmüştür.

²⁹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96.

²⁹⁸ Şahinşah tarafından babası Hasan Bey'in öldürülmesi üzerine, sultanın pusuya düşürülüp tahttan indirilmesine yardım ederek intikam almak istemiş hatta Sultan'ı öldürmek için bir hamle yapmış ancak Şahinşah'ın çevik bir hareketle mızrağı elinden almasıyla bu isteğinde başarılı olamamıştır. Bkz. Komnena, s. 499 – 500.

²⁹⁹ Demirkent, s. 32.

³⁰⁰ Komnena bile bu dönemde yapılan katliamları anlatırken çok gaddarca bulduğunu dile getirmiştir. Bkz. Komnena, s. 440 – 441.

yürümüştür. Ancak ordusunu bölmesi kendi aleyhinde olmuştur. Çünkü parça parça olan orduları Bizans kuvvetlerinin pususuna düşmüş ve ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁰¹ Hasan Bey'in 1110 yılında tahta geçen Şahinşah tarafından İç Anadolu bölgesinde hâkimiyetini sağlamak için öldürülmüş olması³⁰² geçen 3 yıl içerisinde pek çok Türkmen beyi gücünü yitirirken, Hasan Bey'in İç Anadolu bölgesinde önemli ölçüde hâkimiyet sağladığını ve azımsanamayacak ölçüde güç elde ettiğini göstermektedir.

Emîr Muhammed: I. Kılıç Arslan'ın başkumandanıdır. Muhtemelen Emîr Muhammed de Malazgirt savaşını müteakiben Anadolu'ya gelen Türkmen beylerinin içinde yer almaktadır. 1096 yılında İznik civarındaki Kserigordon Kalesinin Haçlı birliklerinden geri alınması için I. Kılıç Arslan tarafından görevlendirilmiştir. Bu bölgede Haçlılarla mücadele eden Emîr Muhammed, onların ordusunun büyük bir kısmını yok etmiş ve bir kısmını da esir almıştır.³⁰³ 1113 yılında Bizans'ın kaybettiği toprakları geri almak için Selçuklu Devletiyle başlattığı mücadelelerde Emir Muhammed, Emîr Monolog ile birlikte Bursa (Prusa), Ulubat bölge sahillerinde Bizans'ın mukavemetini kırarak Çanakkale boğazına doğru ilerlemiştir.³⁰⁴ Emîr Muhammed daha sonra idaresindeki birliklerle Lentiana³⁰⁵ yoluyla Poimenon'a³⁰⁶ kadar ilerlemiş ve buradan bol miktarda ganimet ve çok sayıda esir ele geçirmiştir.³⁰⁷ Emîr Muhammed idaresindeki Türk kuvvetler Aorata³⁰⁸ yakınında Bizans kumandanı Kamytzes'in saldırısına uğramıştır. Önce bu kuvvetleri İmparatorun idaresindeki Bizans ordusu zannedip kaçmaya başlamış fakat Bizans ordusundaki paralı askerlerden (Peçenek veya Uz'lardan) birinin Selçuklu kuvvetleri tarafından esir alınarak kendilerine saldırıan ordunun 500 kişilik Kamytzes'in ordusu olduğu haberini alınca derhal toparlanıp karşı saldırıya geçmiştir. Bu olayın en dikkat çeken yönü, Bizans kuvvetlerini neredeyse imha eden Türkmenler, bir avuç askerle karşı

³⁰¹ Komnena, s. 441 – 442; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 177.

³⁰² Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 108.

³⁰³ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 6.

³⁰⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 181.

³⁰⁵ Manyas dolaylarında bir bölge ve bir kentçik.

³⁰⁶ Manyas.

³⁰⁷ Komnena, s. 459.

³⁰⁸ Tam olarak bugünkü yeri belli değildir. Ancak kaynaklarda geçen bilgiler ışığında Manyas civarında olduğunu tahmin etmekteyiz.

koymaya çalışan Kamiytzes'in etrafını sardığı zaman Kamiytzes, kaçışının olmadığını anlamış ve çaresizlikle kılıcını kendine doğrulttuğu zaman onu, daha önceden tanıyan Emîr Muhammed, Kamiytzes'e engel olup; "*Ölmeyi yaşamaya tercih etme! Elini uzat bana ver, kurtulacaksın*"³⁰⁹ diyerek onu bağışlamış olmasıdır. Bu olay kendi soydaşlarına karşı son derece acımasız olmasına karşın bir Türkmen beyinin, karşısındaki düşmanına ne kadar merhametli olabildiğinin kanıtıdır. Emîr Muhammed'in ismi 1113 yılında Bizans'a karşı yaptığı mücadelelerden sonra bir daha anılmamaktadır. Bu yüzden bundan sonra hangi bölgeye gittiği ya da nerede ve nasıl öldüğü hakkında bilgiye sahip değiliz.

Alp Kara (Pikharas³¹⁰, Alpikharas³¹¹): Alp Kara'nın ismine yalnız Bizans kroniklerinde rastlamaktayız. Anadolu'ya girişi hakkında bilgimiz olmayan Alp Kara'nın, 1119 yılında Bizans İmparatoru İoannes'in Denizli'yi fethetmek için harekete geçtiğinde buranın savunmasında olduğunu görüyoruz.³¹² Kaynaklarda kendisinden, katıldığı pek çok savaşta ün kazanmış tecrübeli bir komutan olarak bahsedilmektedir. Yukarıda Denizli'de çok sayıda Türkmen olduğunu ve bu bölgenin önemli bir Türkmen yerleşim yeri olduğundan bahsetmiştik. Şüphesiz ki böyle bir bölgede komutanlık yapacak bir Türkmen beyi de son derece yetenekli olmalıdır. Ne yazık ki tarihi kayıtlarda kendisiyle ilgili bundan başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Süleyman (Solymas): Süleyman'ın da Anadolu'ya giriş tarihi belli olmamakla birlikte, Türkler arasında son derece güçlü ve birçok savaşta ün kazanmış oldukça yetenekli bir komutan olarak kaydeden Bizans kaynakları, kendisinden ilk olarak 1146 yılında Afyon civarında yapılan savaşta bahsetmektedirler.³¹³ Konya'yı kuşatmak üzere yola çıkan Manuel'in ordularını durdurmak üzere I. Mesud tarafından bölgeye gönderilen Süleyman, burada Bizans kuvvetleri karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak Konya'ya sultanın yanına dönmüştür. Daha sonra Konya'yı

³⁰⁹ Komnena, s.460.

³¹⁰ Kinnamos, s. 6.

³¹¹ Khoniates, s. 8.

³¹² Kinnamos, s. 6; Khoniates, s. 8; Kesik, *I. Mesud*, s. 51.

³¹³ Kinnamos, s. 37.

kuşatan Manuel'den barış talebinde bulunan Mesud, barış elçisinin başında da Süleyman'ı görevlendirmiştir.³¹⁴

Süleyman ile ilgili başka bir kayıta ise onun Dorylaion (Eskişehir) bölgesinin idaresinde bulunduğunu görmekteyiz. Eskişehir'in ne kadar önemli bir Türkmen yerleşim yeri olduğundan bahsetmiştik. Bölgede çok sayıda Türkmen bulunup, bu bölgeden Bizans sınırlarına sürekli olarak akınlar düzenlendiğini ve savaşlarda bu bölgenin askeri gücünün önemini bilmekteyiz. İşte 1159 yılında bu akınlardan usanan Manuel, Eskişehir üzerine harekete geçmiştir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Türkmenlerin Manuel'in bu hareketinden haberi olmadığı için Süleyman, Bizans kuvvetlerinin bölgeye gerçekten gelip gelmediğini anlamak için yeğeni görevlendirir. Bizans kaynakları İmparator'un, Süleyman'ın yeğeni ile geçen konuşmasını şu şekilde aktarır: *“Süleyman'a şunu bildir! Sen, Türklerin memleketini şimdi kimin yağma ettiğini öğrenmek istiyorsun; ama önce, yangın evini sardığında bunu nasıl söndüreceğini değil, bunun nasıl başladığını ve kimin başlattığını dikkatle araştırmalısın. Korkaklığın adiliğini, sözüm ona cehalet göstererek bir pelerin gibi örtmeye çalışma. Zira cehalet numarası mantıksız olunca, bunu kullananı suçluluktan kurtarmaz. Kumandanlık ilmi özellikle şunu bilmektir: Vatanı için tehlikelere göğüs geren kişi durumun dengesini değiştirir. Eğer kişi bunu kavramazsa, her şeyini kaybeder. Bunun mazereti olmaz. İşte tanydın! Türkleri kırbaçlayanı gördün! Ona karşı çıkmak istiyorsan, böyle yapmaman için mazeret yok.”*³¹⁵ Bu ifadeler Süleyman'ın Bizans sınırına sürekli akınlar düzenleyen Türkmenlerin komutanı olduğunu göstermektedir. Buna cevaben imparatorun dönüşünün hemen arkasından Türkmenler, Denizli (Laodikeia) bölgesine bir akın düzenlemiş; çok sayıda ganimet ve esir almışlardır.

Emîr Süleyman'ın ismine son kez 1172-73 yıllarında rastlamaktayız. Kendisinden, II. Kılıç Arslan Döneminde de, sultanın en kudretli ve nüfuzlu adamı olarak bahsedilmektedir. Bu sefer de II. Kılıç Arslan adına İmparator Manuel ile

³¹⁴ Kinnamos, s. 54.

³¹⁵ Kinnamos, s. 144.

görüşmeye giden Süleyman³¹⁶, İmparatora kendi ahırlarından “Yörük atları” hediye etmiştir.³¹⁷

Tüm bu anlatılanlar Süleyman’ın yetenekli bir komutan olmasının dışında, Selçuklu Devleti içinde son derece etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Bizans Devleti ile yapılan görüşmelerde elçi heyetinin başında görevlendirilmesinden, Selçuklu sarayına yakınlığını ve iyi bir bürokrat olduğunu da anlamaktayız.

Rüstem Bey: Rüstem Bey’in, Horasandan Azerbaycan’a gelen ve burada rahat edemeyince Anadolu’ya göç eden kalabalık grubun başında bulunduğunu daha önce belirtmiştik. “İldeniz” (Yalguz) ve “Alp” unvanlarını taşıyan Rüstem Bey, idaresindeki Türkmenlerle birlikte Doğu Anadolu ve Güney doğu Anadolu bölgesine yerleşmiştir.³¹⁸ Rüstem Bey’e ithafen de bu Türkmenlere, “Rüstemli Türkmenleri” denilmiştir.³¹⁹ Bu Türkmenlerin bir kısmı yaylağa çıktıklarında Gürcistan bölgesine akınlar düzenlemişlerdir. Kaynaklarda Rüstem Beyin faaliyetleriyle ilgili direk bilgi bulunmamakla birlikte bu dönemden sonra bölgede başlayan Kürtler ve Türkmenler arasındaki çatışmada yer almamış olması düşünülemez.³²⁰

4. Türkmenlerin Selçuklu İdaresi ile İlişkileri

Türkmenler, diğer topluluklardan farklı bir siyasi yapılanmaya sahip olduğu için tarih boyunca belki de en dikkat çeken kitle olmuşlardır. Onlar, kendi içlerinde çeşitli boylara ayrılır ve her boy, bir beye bağlı olarak onun idaresi altında hareket

³¹⁶ Sultan Kılıç Arslan, Bizans ile Selçuklu devleti arasında yapılan sulhun bozulmasını istememekle birlikte Türkmen akınlarını durdurmuyordu. Bu durum Bizans devletini rahatsız etmekte ve gerginliğin artmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple de 12 yıldır devam eden sulha uyulduğunu belirtmek adına bir elçilik heyeti göndermiştir.

³¹⁷ Khoniates, s. 85.

³¹⁸ Koca, *Türkiye Selçukluları Devleti*, s. 204; Çay, s. 107.

³¹⁹ Sümer, *Türkmenler*, s. 159.

³²⁰ Kaynaklara göre Türkmenlerle Kürtler arasındaki çatışmanın başlama sebebi, yaylak ve kışlak arasında gidip gelen Türkmenlerin, mallarının yağmalanıp çobanlarının Kürtler tarafından öldürülmesidir. Bunun intikamını almak isteyen Türkmenler, Kürtlere saldırdığı zaman iki taraf arasında uzun süreli bir çatışma başladı. Bölgede ekonominin ve sosyal düzenin bozulmasından sonra Selçuklu Beyleri araya girmiş ve iki tarafı sakinleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s. 205 – 206; Abû’l Ferec, C. II, s. 439 – 440.

ederdi. Bu beyler ise hangi topraklarda yaşıyorlarsa o bölgenin sultanına ya da emîrine bağlı olmakla birlikte, iç işlerinde serbest oldukları feodal bir düzen içinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bertrandon, “ *Bir başları vardır ona itaat ederler. Hangi sultan ve emirin topraklarına girerlerse ona hizmet ederler ve bu emir savaş yaptığında onun ordusuna katılırlar. Bu onlar için tabidir. Çünkü gelenekleri öyleydi*”³²¹ sözleriyle, Türkmenlerin siyasi yapısını çok güzel tanımlamaktadır. Ayrıca bu durum bize Türkmenlerin kendi içlerindeki siyasi düzenin XV. yüzyılda da aynen devam ettiğini göstermektedir. Onlar, devlete vergilerini verdikleri ve askerlik hizmetlerini yerine getirdikleri sürece, üzerlerine düşen vazifeyi tam olarak yerine getirdiklerini düşünmektedirler. Bunun karşılığında ise çoğunlukla hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Türkmenlerin, bağlı oldukları sultandan beklentileri ise geçimlerini sağlayabilecekleri araziye sağlamasıydı. Fakat Orta Asya bölgesinden gelen göçlerle sürekli olarak artan nüfusları onların bu isteklerini yerine getirmede devletleri daima zor durumda bırakmış ve bunun sonucunda da devlet merkezi ile Türkmenleri karşı karşıya getirmiştir. Feodal düzen içinde müstakil bir şekilde hareket eden bu topluluk, bağlı oldukları sultan ihtiyaçlarını karşılamadığı anda, kendi geçimlerini sağlamak ve oturacak bir yurt bulmak ihtiyacı ile civar beldeleri yağmalamaktaydılar. el-Cahız Türkmenlerle ilgili bilgi verirken onların yağma için savaştıklarını ve bunun sonucunda cezalandırılmak gibi bir endişe taşımadıklarını dile getirmektedir.³²² Doğal olarak da onların bu kadar özgür davranması ve ellerinde bulundurdukları askeri güç, toprak sahipleri için Türkmenlerin kendilerine karşı bir tehdit oluşturabileceği korkusunu da beraberinde getirmiştir. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti’nin idaresi altında bulunan Türkmenler, artan nüfusları ve topraklara sığmadıkları gerekçesiyle sürekli olarak Müslüman beldeleri yağmalayıp istila etmiş ve bu sebeple de Tuğrul Bey’i zor durumda bırakmışlardır. Abbasi Halifesinin, emri altında bulunan Türkmenleri kontrol etmesi isteğine karşı Tuğrul Bey, “*Doğru hareket etmek için elimden geleni yapıyorum. Eğer milletimden (Türkmenler’den) aç kalanlar kötülük yapıyorsa, buna karşı ben ne yapabilirim*”³²³ diyerek, Türkmenler karşısında devlet idaresinin neredeyse mümkün

³²¹ Bertrandon, s. 20.

³²² El-Cahız, s. 70.

³²³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 47.

olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda bu örnekte açıkça görüyoruz ki Türkmenlerin yaptıkları yağmalar toprak kazanmak için değil sadece geçimlerini sağlayabilmek adına gerçekleştirilmektedir.

Türkmenler, devleti sadece dışarıda zor durumda bırakmakla kalmayıp, içeride de her fırsatta karışıklık çıkarıp, isyan etmektedirler. Tarih boyunca Göktürkler, Uygurlar ve Büyük Selçuklu Devleti idaresinde bulunan Türkmenler, sürekli olarak devlet merkeziyle karşı karşıya gelmişlerdir. Hatta bazı zamanlar bu mücadeleler öyle bir boyuta gelmektedir ki devlet, yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bunun en güzel örneklerinden olan Sancar dönemi, Türkmenlerin devlet adamlarıyla mücadeleye girdikleri zaman ne denli tehlikeli olabileceklerini göstermektedir.³²⁴ Öyle ki Türkmenler, Sancar'ı esir alıp 3 yıl çadırlarında tutarak, Büyük Selçuklu Devleti'ni başsız bırakıp, yıkılışa sürüklemişlerdir.³²⁵ Onların Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı bu kadar kin tutmalarının başlıca nedeni olarak ise devletin kuruluşunda önemli bir rol oynamalarına rağmen, devlet kurulduktan sonra yönetimden uzaklaştırılmış olmaları gösterilmektedir. Ebülğazi Bahadır Han, Türkmenlerin soy kütüğünü anlattığı kitabında XVII. yüzyılda dahi onların, bu noktadaki kızgınlığını şöyle dile getirmektedir: *“Selçukiler Türkmen olup, kardeşiz diyip, il'e ve halka faydası dokunmadı. Padişah olunca, Türkmen'in Kınık uruğundanız dediler. Ve padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp, orda büyüyüp kalmıştır, biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz, diyip, atalarını sayıp, otuz beş göbekte Efrasiyab'a erıştirdiler.”*³²⁶ Buradan Türkmenlerin, devlet yönetiminde İran asıllı kişilerin rol almasından duydukları huzursuzluğu da anlamaktayız. Büyük Selçuklu'ya karşı duydukları bu öfkeyle de, hanedan üyesi olan Kutalmış ve oğullarına taht mücadelesine destek vermiş ve her fırsatta yönetime karşı isyan etmişlerdir. Bu durumda da Türkmenleri, kendilerine tehdit oluşturabilecek bir unsur olarak gören devlet adamlarının ne kadar haklı olabileceğini görmekteyiz.

³²⁴ İbnü'l – Esir, C. XI, s. 154 – 158; Dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Köymen, C.V, s. 399 – 445.

³²⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Köymen, C. V, s. 399 – 414.

³²⁶ Ebulgazi Bahadır Han, s. 82.

Tüm bu anlatılanlardan sonra XII. yüzyılda Anadolu coğrafyasındaki Türkmenlerin siyasi durumunu incelediğimizde birtakım benzerliklerin dışında karşımıza oldukça farklı bir tablo çıkmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti kendi soydaşlarını çok iyi tanımakta ve siyasetini de buna göre oluşturmaktadır. Onlar, Anadolu'ya göç eden Türkmen boylarını, herhangi bir siyasi karışıklıkta kendilerine karşı birleşmemesi ve iç işlerine müdahale edememesi için parçalayarak farklı bölgelere yerleştirmiştir.³²⁷ Aynı zamanda soydaşlarının sosyal ve siyasi yaşantısını çok iyi bilen Selçuklu, onların feodal düzenlerine direk müdahale etmeden bundan faydalanma yoluna giderek, onları devletin uç bölgelerine yerleştirmiştir. Türkmen beyleri de tebaalarıyla birlikte Selçuklu devletinin kendilerine gösterdikleri bölgelere gelerek, Bizans sınırlarında yağmalar yapıyor ve sınırların genişlemesinde devlete hizmet ediyordu. Bu şekilde savaşçı bir toplum olan ve daha önce idaresi altında buldukları devletler içinde sürekli yağma hareketi yaparak sorun yaratan Türkmenleri, uç bölgelerinde düşman kuvvetlerine karşı kullanılmaktaydı. Aslında Büyük Selçuklu Devleti'nin usta bir siyasetçi olan veziri Nizamü'l-Mülk'ün de Türkmenleri kontrol altına almak için buna benzer bir siyaset geliştirdiğini görmekteyiz. Nizamü'l-Mülk, 1000 genç Türkmen'in seçilerek hassa birliğine alınmasını, sonra onların insanlara alışmaları ve eski yabancılıklarını unutmaları için yavaş yavaş saray hizmetinin öğretilmesini tavsiye etmektedir. Bu şekilde gerektiğinde devletin çıkarlarını korumak için 5000 veya 10000 gulam donatılabileceğini ve hükümdar ün kazanırken, onların da hayatlarından hoşnut olacaklarını³²⁸ düşünmesine rağmen, kendisinin neden bu uygulamaya başvurmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Türkmenlerin nüfusunun göçlerle sürekli olarak artması, Türkiye Selçuklu Devleti için bir sorun olmak yerine, tam tersi topraklarının genişlemesi ve Bizans'a karşı güçlenmesi bakımından faydalı olmaktaydı. Türkiye Selçuklu yönetiminin Türkmen beyleri ile işbirliği içinde hareket etmesi ve onları toprakları fethetmede ve fethedilen topraklara yerleşmede serbest bırakması yani iç işlerine müdahale etmemesi göz önüne alındığında, bu beylerin devlet ile uyum içinde varlıklarını

³²⁷ Sümer, *Türkmenler*, s. 405 – 427; Çetin, s. 261.

³²⁸ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Çev. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999, s.73.

sürdüğü sonucuna ulaşılabilir. Çünkü II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Türkmen beylerini karşısına alana kadar, içeride devlet karşıtı herhangi bir Türkmen hareketine rastlamıyoruz. Bu döneme kadar Türkmen beyleri daima yönetime karşı sadık kalmışlar ve devlete hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak bazı tarihçiler tarafından Türkmenlerin bu müstakil yapısı tam olarak anlaşılamamış ve onların 1176 yılına kadar devlet tarafından desteklenirken bu tarihten sonra dışlandıklarını ve bunun sonucu olarak da mahalli muhtariyete kavuşup, Bizans İmparatorluğu ile mücadeleye girdiklerini söylemişlerdir.³²⁹

Türkmenlerin, idaresi altında bulunduğu devletlere yaşattığı en temel sorunun, sürekli olarak civar bölgelere yağma hareketlerinde bulunmaları olduğunu söylemiştik. Büyük Selçuklu Devleti, Türkmenlerin bu akınlarından büyük rahatsızlık duymuş ve zaman zaman da bunu önlemeye çalışmıştır. Cahen, Türkmenlerin bu akınlarına Tuğrul Bey'in her zaman izin vermeme nedeni olarak “...işî alışkanlık haline getirirlerse gitgide daha bağımsız olur, hatta kaçak asilere bile kucak açabilirlerdi...”³³⁰ şeklinde açıklamaktadır ki Büyük Selçuklu Devleti ve Türkmenleri bünyesinde barındıran diğer devletlerin, akınlarla Türkmenlerin güçlerini arttıracak korkusunu taşıdığını bilmekteyiz. Dönem kaynaklarında Türkmenlerin, Anadolu'da Bizans topraklarına sürekli olarak yağma hareketlerinden bahsedilir ki bu yüzyılda Anadolu coğrafyasında gerçekleşen bu hareketleri diğerlerinden ayıran önemli bir fark vardır. Türkmenler, daha önce topraklara sığmadıkları ve geçimlerini sağlayamadıkları gerekçesiyle civar bölgelere yağmalar düzenlemekte ve toprakları istila etmekteydi. Fakat Anadolu'daki Türkmen hareketlerinin Bizans topraklarını fethedip devlet sınırlarını genişletme adına yapıldığını görmekteyiz. Anadolu'daki Türkmen nüfusunun devamlı surette uç bölgelere yönlendirilmesinin asıl sebebi de budur.³³¹ Bizans kroniklerinde bahsedilen istila hareketlerinin asıl amacı, yağma yapıp ganimet toplamak değil, bölgeye yerleşmektir. Bölgeye giren Türkmenlerin, Bizans kuvvetleri tarafından sürekli olarak geri çıkartılmalarına rağmen fetih gerçekleşene kadar akınlarına devam etmelerinin sebebi budur. Bizans Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti'ni daima

³²⁹ Abdülkerim Özaydın, “II. Kılıçarslan”, *DİA*, C.XXV, s.402.

³³⁰ Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 2.

³³¹ Şahin, s. 247.

tebaasını kontrol etmesi yönünde uyarılmış, hatta onlar ile yaptığı anlaşmalara Türkmen akınlarının durdurulmasını şart koşan maddeler eklemeye başlamıştır.³³² II. Kılıç Arslan'ın Türkmenlerin söz dinlemeyen bir millet olduğu ve onların yağmalarına engel olunamadığını savunması ise sadece göstermelik bir politikadan ibarettir. Bunun en büyük kanıtı, daha önce Türkmen komutanların içinde ismini zikrettiğimiz Eskişehir bölgesinin idaresini elinde bulunduran ve önemli Türkmen beylerinden olan Süleyman Bey'in Selçuklu sarayındaki durumudur. I. Mesud ve II. Kılıç Arslan zamanlarında Türkmenlerin başında olan bu komutanı, hem Bizans'a en çok akın düzenlenen bölgenin başında, hem de Selçuklu Devleti'nin bürokrasisinin içinde görmekteyiz.³³³ Resmi bir elçilik heyetinin başında Bizans ile görüşmeye gidebilecek kadar saraya yakın bir Türkmen beyinin, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kontrolü ve isteği dışında Bizans topraklarına akınlar düzenlemesi düşünülemez. İlginç olan ise, İmparator Manuel'in Eskişehir bölgesindeki Türkmenlerin yağmalarını durdurmak için harekete geçtiği zaman Süleyman Bey'e bu akınlardan vazgeçmesini söylerken, yine Türkmen akınlarıyla ilgili II. Kılıç Arslan'ın bir ilgisinin olmadığını belirtmek üzere Manuel ile görüşmeye aynı kişinin gitmiş olmasıdır.³³⁴

Selçuklu Devleti, Türkmenlerin feodal düzenine direk müdahale etmese de onları dış ilişkilerinde tamamen özgür bırakmamış, ileride devlet için problem oluşturma ihtimaline karşı önlemler almaya devam etmiştir. Bir araya gelerek siyasi bir güç oluşturmamaları için göç hareketleri ve yerleşim bölgeleriyle bizzat ilgilenen Selçuklu beyleri, Türkmenlerin önemli bir kısmını da çiftçiliğe alıştırarak³³⁵, onların yerleşik hayata geçmelerini sağlamıştır. Böylece elinde sadece yeterli olacak kadar savaşçı-göçebe bir güç bırakıp diğerlerini yerleşik hayata geçirerek, sosyal yapılarının yeniden şekillendirilmesini sağlamıştır. Belki de bu yüzden biz

³³² Kinnamos, s. 146; Khoniates, s.86.

³³³ Süleyman Bey'in Bizans Devleti ile olan bu görüşmelerini daha önce ayrıntılı bir şekilde anlattığımız için burada yeniden bahsetmeyeceğiz. I. Mesud dönemindeki görüşme için bkz. Kinnamos, s. 54; II. Kılıç Arslan dönemindeki görüşme için bkz. Khoniates, s. 85.

³³⁴ Khoniates, s. 85.

³³⁵ Türkmenlerin devlet kontrolüyle nasıl çiftçiliğe başladıkları hakkında ayrıntılı bilgi "Çiftçilik" başlığı altında verilecektir.

Anadolu'da, zaman içerisinde otlak sıkıntısı sebebi ile yer değiştiren büyük Türkmen kitleleri görmemekteyiz.

Türkiye Selçuklu Devleti, uyguladığı bu politikalar ile Türkmenleri devletin her alanına almış bulunuyordu. Daha önce sadece askerî özellikleriyle ön planda olan Türkmenler, bir yüzyıl sonra çiftçi, tüccar, esnaf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bartold, “*Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması sayesinde Oğuz veya Türkmenler, İslam dünyasında Ortaçağda diğer Türk halklarından hiçbirinin sahip olmadığı kadar önemli hale geldiler*”³³⁶ sözüyle de bu durumu özetlemektedir. Tarihi süreç içerisinde belki de en iyi ilişkilerini Türkiye Selçuklu Devleti ile kuran Türkmenlerin, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendilerine karşı bir siyaset izlemesine kadar, devletin aleyhinde ciddi bir hareketlerini görmemekteyiz. II. Kılıç Arslan'ın Selçuklu topraklarını 11 oğlu arasında paylaştırdıktan sonra, kardeşler arası taht kavgalarına şahit olmaktayız. Hatta onların bizzat kendisine karşı isyanları da söz konusu olmuştur. 1188 yılında sultanın veziri İhtiyâreddin Hasan ile Sivas'da hüküm süren oğlu Melikşah arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır.³³⁷ Vezirin, sultanı oğlu aleyhine kışkırtması üzerine iki tarafın orduları karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşmada Melikşah'ın ordusunda 4000 Türkmen askeri olduğu belirtilmektedir. Ancak onlar, sultanın ihtiyarlığına saygı göstererek savaş alanını terk edince, Melikşah da Sivas'a çekildi.³³⁸ Bu örnek bize Türkmenlerin Selçuklu sultanlarına duydukları saygıyı göstermesi bakımından önemlidir. Onlar, Selçuklu merkezine karşı direk bir müdahale yapmaktan kaçınmışlardır. Nitekim XIII. yüzyılda Türkmen beyleri o kadar geri planda kalmaktadır ki adeta feodal yapılarının eski özelliğini kaybettiğini düşündürmektedir. Ancak İlhanlı nüfuzunun Anadolu'ya girmesiyle birlikte bir anda tekrar baskın bir güç olarak ortaya çıkan bu yapı, bize Türkiye Selçuklu Devleti ile Türkmenler arasında çok iyi bir siyasi dengenin kurulduğunun kanıtı niteliğindedir.

³³⁶ Bartold, s. 281.

³³⁷ Kaynaklarda bu anlaşmazlığın tam olarak nedeni belirtilmemektedir. Ancak Kapadokya bölgesindeki bir karışıklığın neden olduğu düşünülmektedir.

³³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 250.

III. BÖLÜM

TÜRKMENLERİN SOSYO – EKONOMİK YAPISI

1. Türkmenlerin Konar-Göçer ve Yerleşik Hayatları

Orta Asya'dan göç eden Türkmenler, alışkanlıklarını, adetlerini, gelenek ve göreneklerini büyük ölçüde koruyarak Anadolu'ya taşımışlardır. Bizler X. ve XI. yüzyıl kaynaklarında Oğuzlar için yazılanlar ile XII. yüzyıl ve daha sonrası için verilen bilgiler arasında pek bir farklılık görmemekteyiz. Bunun en önemli sebebi, onların konar-göçer hayatı benimsemeleri ve bu yaşam biçimlerini muhafaza edebilmeleridir. Türkmenler, Orta Asya'dan Horasan'a indikleri andan itibaren daima idaresi altına girdikleri devletler tarafından yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmışlarsa da, özgürlüklerinin kısıtlanacağı inancıyla buna karşı direnç göstermişlerdir. Bahaeddin Ögel, göçmen Türkmenlerin bu durumunu “...*Atlı Türkler yerle ancak atlarının ayakları ile bağlıydılar. Onlar kendilerini, yağız yer ile masmavi gök arasında asılmış ve boşlukta yürür gibi düşünürlerdiler. Türk'ün başı gökteydi. Onun zihnini yoran ve kalbini dolduran tek şey, üzerini kaplayan sonsuz mavilikti...*”³³⁹ sözleriyle izah etmektedir.

Türkmenler, yerleşik hayatı tercih eden yurttaşlarını küçük görerek onlar için tembel anlamına gelen “yatuk”, “tahtalı”, “catak” gibi lakaplar kullanıyorlardı.³⁴⁰ “Çiftçi karda dinlenir, çoban mezarda.”³⁴¹, “Çobana uykusu haramdır.”³⁴² atasözlerinde de Türkmenlerin bu anlayışının yansımaları görmektediriz. Kaynaklarda yerleşik hayata geçen Oğuz gruplarının at ve devesini kaybederek iflas edenler olduğu belirtilmektedir.³⁴³ Türkmenlerin yerleşik hayatı küçümsemelerinde bu durumun da şüphesiz önemli bir etkisi olmalıdır. Ancak esas sebep onların özgürlüklerini ve benliklerini kaybetme korkusudur. Selçuknâme yazarının kaydı bu

³³⁹ Ögel, s. 698.

³⁴⁰ Kaşgarlı, C.III, s. 14.

³⁴¹ Sapar Kürenov – Muhittin Gümüş, *Türkmen Atasözleri*, Ankara 1995, s. 42.

³⁴² Kürenov – Gümüş, s. 43.

³⁴³ Rudenko, S. *Oçerki istorii kazaxov basseyna rek Uila Sagıza*, V. Sb. “Kazaki”, L. 1927'den naklen Agacanov, s. 142.

durum için önemli bir delildir. “*Dayım daima bize öğütte bulunur ve derdiki, sakın ola şehirlerde oturmayınız, yerleşmeyiniz. Çünkü şehirde oturanların ili ve boyu belirginliğini yitirir. Soyluluk ve onuru ortadan kalkar. Beylik ve soyluluk ancak göçebelikte ve Türkmenliktedir.*”³⁴⁴ Yerleşik hayata geçen Türkmenlerin durumuna baktığımız zaman aslında bu tespitin çokta haksız olmadığını görmekteyiz. Çünkü yerleşik düzen içinde zamanla bazı alışkanlıklar ve adetler değişmekte ve insanlar yaşadıkları hayatın düzenine ayak uydurmaktadırlar. Günümüze baktığımızda insanların, kırsal kesimdeki günlük yaşamları, gelenek ve görenekleri şehir hayatı içerisinde törpülenmekte ve giderek asgari düzeye inmektedir.

Türkmenler konar-göçer olarak sürdürdükleri hayatlarında yazın serin olan yaylalara çıkarken, kışın daha sıcak olan bölgelere göç etmekteydiler. Onların bu göçleri her zaman Anadolu içinde gerçekleşmemektedir. Güneydoğu bölgesindeki Türkmenler, Anadolu ve Suriye arasında göç hareketlerini sürdürmektedirler. Nitekim Süryani Mihail “*Çadırlarda ikamet eden büyük Türkmen halkı, kışın, kar yağmayan, buz tutmayan ve otlak yerleri bulunan Suriye'nin cenubundaki çöle iniyorlardı. Onlar, ilkbaharda da, hayvanları için otlaklar bulunan şimal mantakasına çıkıyorlardı*”³⁴⁵ sözleriyle onların göçlerini çok net bir şekilde anlatmaktadır. Biz Türkmenlerin yaylak-kışlak arasında geçen hayatlarının çadır dışına çıkmış halini sultanlarda görmekteyiz. Selçuklu sultanları da yazı Konya’da bulunan Kılıç Arslan Sarayı’nda³⁴⁶ kışı ise Beyşehir’de bulunan Kubâdâbâd Sarayı’nda³⁴⁷ geçirerek bir nevi eski geleneklerini sürdürdüklerini görmekteyiz.

Türkmenler, bu göçleri rastgele ve başına buyruk olarak değil, büyük bir düzen içinde gerçekleşmekteydi. Obanın başında bulunan bey, iş bölümü yaparak göç düzenini oluşturmaktadır. Obanın en yaşlı nineleri ise hazırlığı yönetmekle görevliydi. Onlar bu toparlanma işini kendi geleneklerine göre yapmaktaydılar.

³⁴⁴ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1995, s. 14.

³⁴⁵ Mihail, s. 275.

³⁴⁶ Alâeddin Keykubad Köşkü olarakta bilinen saray II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192) yaptırılmıştır. Sarayın tam olarak ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir.

³⁴⁷ I. Alâeddin Keykubâd tarafından 1226-1236 yılları arasında yaptırılmıştır. İbn Bibi Keykubâd’ın Sadettin Köpek’e buraya bir saray yapılmasını emrettiği zaman sarayın tüm planını kendisinin çizdiğini belirtir. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 362 – 363.

Onların izni ve haberi olmadan çuvallara hiçbir şey yerleştirilemezdi. Genç kızların en yeni elbiseleriyle göçün başında yer almaları bize Türkmenlerin yaylaya çıkışlarının bir şenlik havasında kutlandığı göstermektedir. Ali Rıza Yalman, bu genç kızlar için pek çok mani söylendiğini belirtmektedir. Daha sonraki dönemlerde söylenen manilerden birisi şöyledir:

“Buğday benizli, zülfü dolaşık,

Göç giderken, bir güzele rastladım.”³⁴⁸

Boylar küçük obalar halinde yaylalara dağılmaktaydılar. Bunun sebebi ise, yaylaların hayvancılıkla uğraşan Türkmenlerin çok kalabalık nüfus halinde bir bölgede yerleşmeye müsait olmaması idi. Çünkü kalabalık nüfus demek çok sayıda hayvanın aynı bölgede otlaması demektir ki bu da bölge meralarının kısa sürede tükenmesine ve ihtiyacı karşılayamamasına neden olacağı için küçük obalar halinde yaylalara çıkmayı tercih ettikleri görülmektedir. Ancak her türlü tehdidi göz önünde bulunduran Türkmenler, birbirilerinden fazla uzaklaşmamaktaydı. Konar- göçer Türkmenler, şehir hayatını tercih etmeseler de şehirlere yakın bölgelere yerleşiyorlardı. Bunun nedeni, şehirlerin başlıca gıdaları olan et ve süt ürünlerine olan ihtiyacı karşılamak için göçmen Türkmenlere, Türkmenlerin de ziraî ihtiyaçlarını karşılamak için şehirlere ihtiyacı vardı. Biz bugün dahi Yörüklerin yaylalarının yerleşim bölgelerine yakın olduğunu görmekteyiz.

Göçmen hayatın en önemli simgesi “çadır” idi. Kutadgu Bilig’de Türkmen çadırları ile ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Türkmenler çadır’a; “keregü”³⁴⁹, “alaçu”³⁵⁰, “çaçır”³⁵¹ da demektedirler. “Keregü” dedikleri çadırlarını kısım kullandıklarını görmekteyiz.³⁵² Türkmenlerin çadır için kullandıkları kumaş ise çoğunlukla keçedir. Kaşgarlı’nın eserinde “kidiz” olarak geçen bu tarz çadırdan sık sık bahsedilmektedir.³⁵³ Çadırlar hava şartlarına göre ya etrafına farklı örtüler

³⁴⁸ Ali Rıza Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, C.I, Ankara 1993, s. 180 vd.

³⁴⁹ Kaşgarlı, C. I, s. 404, 447, 448.

³⁵⁰ Kaşgarlı, C. I, s. 134.

³⁵¹ Kaşgarlı, C. I, s. 406.

³⁵² Kaşgarlı, C. I, s. 404, 447, 448.

³⁵³ Kaşgarlı, C. I, s. 316, 366, 508; C.II, s. 96, 304; C. III, s. 262, 329.

sarılarak ya da üstü örtülerek korunmaya çalışılmıştır. Yünden dokudukları bel kuşağına benzeyen bir kumaşla çadırlarını sarar ve buna da “kurşag” derlerdi.³⁵⁴ Ayrıca “yiz” isminde kamıştan daha ince ve yumuşak olan bir otu çadır örtüsü olarak kullandıkları bilinmektedir.³⁵⁵ Çadırın eteği ise “sapıq” olarak adlandırılmaktaydı.³⁵⁶ Çadırın üst bölümündeki köşelere ise “uq” denilmekteydi.³⁵⁷ Çadırı ayakta tutan direklere bugünkü gibi “sırık” denilirdi.³⁵⁸ Kaşgarlı, Orta Asya’da hanın çadırı için “kurvı çuvaç” denildiğini belirtir.³⁵⁹ XII. yüzyılda ve sonrasında hanların yerini sultanlar almıştır ve onların savaşlarda, şenliklerde kurulan çadırlarına ise “otağ” denilmiştir. Bu çadırlar ipekten olup son derece gösterişli olurlardı. XIV. yüzyıl seyyahlarından olan İbn Battuta, Birgi bölgesinde konaklamak için kendilerine gönderilen çadırı ayrıntılı olarak anlatmaktadır: “*Kubbe şeklinde, müctemi’ ağaç parçalarından mürekkebe olarak üzerine keçe konulur ve ışık ile rüzgârın girebilmesi için de tepesine baca tarzında, gerektiğinde kapatılabilen delikler açılırdı.*”³⁶⁰

Anadolu’da göçmen Türkmenler daha çok uç bölgelerine, Toros dağlarının eteklerine yerleşmişlerdi. Daha önce ayrıntılı bir şekilde anlattığımız Selçuklu Devleti’nin iskân politikası sonucunda, göçmen Türkmen grubu belirli bir yaylak ve kışlak alanı arasında yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. Bunun en büyük delili ise kışlık bölgelerde ahır yapımının olmasıdır. Bu dönemlerde ahırlara “ağıl” veya “ağul” denilmekteydi.³⁶¹ Yazı yaylaklarda geçiren Türkmenler kış gelince yeterli miktarda saman ve yiyeceği depolayıp kışı bu ahırlarda geçirmekteydiler.³⁶² Bu da bize Türkmenlerin Anadolu’da yarı göçmen hayata geçtiğini göstermektedir. Ancak bu durumun Anadolu’da başladığını söylemek büyük hata olur. Nitekim biz Kaşgarlı’nın eserinde “akur”³⁶³, “aran”³⁶⁴, “otlug”³⁶⁵ gibi çeşitli şekillerde ahır

³⁵⁴ Kaşgarlı, C. I, s. 464.

³⁵⁵ Kaşgarlı, C. III, s. 143. Bu otun karşılığı olarak Kaşgarlı, sele otu, çiğ otu, sele sazı, Artemisia abrotonon’u göstermektedir.

³⁵⁶ Kaşgarlı, C. I, s. 374.

³⁵⁷ Kaşgarlı, C. I, s. 48.

³⁵⁸ Kaşgarlı, C. I, s. 374.

³⁵⁹ Kaşgarlı, C. I, 195.

³⁶⁰ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyhanâmesi*, M. Şerif tercümesi, s. 331’den naklen Mehmet Şeker, *İbn Battuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî hayatı ile Ahilik*, Ankara 2001, s. 65.

³⁶¹ Kaşgarlı koyun ahırlarına “ağıl” derken, develer için yapılan ahır demektedir. C. I, s. 433.

³⁶² Agacanov, s. 138-139.

³⁶³ Kaşgarlı, C. I, s. 7.

kelimelerine rastlamaktayız. Bu da bize Orta Asya’da da Türkmenlerin bir kısmının yarı göçmen bir hayat sürdüğünü göstermektedir. Hatta biz Türkmenlerin ahır kelimesini farklı kullanmalarından, onların farklı bölgelerde bulunduğunu da düşünebiliriz.

Ağul ya da ağıl kelimesi daha sonralarda farklı bir anlam kazanarak köylere denilmeye başlanmıştır. Bu durumda ahır yapımı öncelikle yarı göçebeliliği simgelerken zamanla yerleşik hayatı simgelemeye başlamıştır. Çünkü Türkmenlerin yerleşik hayata geçişleri ağıl olarak adlandırılan köy hayatıyla başlamaktadır. Nitekim XIII. yüzyılda, sonuna ağıl eklenen pek çok köy ismine rastlamaktayız. Ağça-ağıl, Ağılkoç, Aran-ağılı, Baran-ağılı, Kâb-ağılı, Kum-ağılı diğer adı ile Serkis ağılı, Kuz-ağıl, Taş-ağıl, Yağıbasan ağılı gibi.³⁶⁶ Türkmenlerin önemli bir kısmının XII. yüzyılda yerleşik düzene geçmeye başladığının önemli bir kanıtı da bu dönemde kurulan köy isimlerinde gizlidir. Bu dönemde köy isimlerinin boyun ya da boy beyinin ismiyle adlandırıldığını göstermektedir.³⁶⁷ Ayrıca Türkmenlerin çeşitli yerleşim yerlerinin eski isimlerini değiştirmedikleri görülürken bazı bölgelere de kendileri yeni bir isim vermişlerdir. Niksar yöresindeki muhtemelen mezra olan “Cerhad”, aynı zamanda “Kocaoğlan” diye anılması buna örnek teşkil etmektedir.³⁶⁸

Türkmenlerin önemli bir kısmı yerleşik hayata bu şekilde geçmiş olsa da bir kısmının zaten şehirlerde yaşadığını ve ziraat, ticaret gibi mesleklerle geçimlerini sağladıklarını bilmekteyiz. Nitekim İbn Hurdâzbih (300/902)³⁶⁹ Oğuzların 16 tane şehri olduğunu söylemektedir.³⁷⁰ Kaşgarlı da eserinde Türkmenlerin oturduğu şehir olarak Ordu şehrini göstermektedir. Bu şehri tarif ederken de Balasagun şehrinin

³⁶⁴ Kaşgarlı, C. I, s. 76.

³⁶⁵ Kaşgarlı, C. I, s. 98.

³⁶⁶ Tuncer Baykara, *Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 151-152.

³⁶⁷ Ayrıntılı isim listesi için bkz. Sümer, *Oğuzlar*, s. 405 – 427.

³⁶⁸ 560/1140 tarihli Danişmend Gazi vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, nu: 581, s. 349’dan naklen Baykara, *Sosyal ve Ekonomik Yapı*, s. 156.

³⁶⁹ Bağdatlı bir âlim olan İbn Hurdazbih, İslam dünyasında Dünya’yı ilk olarak tarif eden ve bu konu üzerinde eser veren kişidir. Bu nedenle kimi kaynaklarda “İslam coğrafyacılarının babası” olarak nitelendirilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Ağarı, “İrak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya’kubî ve İstahrî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Erzurum 2007, s. 169 – 191.

³⁷⁰ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve’l Memâlik*, nşr. De Goeje, Leyden 1967 (İkinci baskı) s. 30’dan naklen Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 184.

yakınlarında olduğunu söylemektedir. Balasagun şehrine ise “Koz Ordu” denilmektedir.³⁷¹ Bu da Balasagun şehrinin de Ordu şehrine bağlı olduğunu göstermektedir. Türkmenlerin yerleşik hayata geçişlerinin başlıca sebebi olarak onların Müslümanlığı kabul etmesi gösterilir.³⁷² Biz bunu, Türkmenlerin daha fazla şehir hayatına geçme nedeni olarak gösterebiliriz. Çünkü Oğuzların var olan şehir hayatlarını göz ardı etmemiz mümkün değildir. Nitekim Sır Derya boylarında yapılan kazılarda X. ve XI. yüzyıllara ait çok sayıda yerleşik ve yarı yerleşik Oğuz gruplarının yaşadığı tespit edilmiştir.³⁷³ Aynı zamanda Türkmenlerin Anadolu’ya gelinceye kadar büyük ölçüde göçmen hayata devam ettiği de açıktır.

Anadolu’ya gelen Türkmenlerin bazılarının şehirlere yerleştirildikten sonra, bu hayata bu kadar rahat adapte olabilmelerinin sebebi de muhtemelen bu ayrıntıda gizlidir. Selçuklu Devleti’nin Türkmenleri yerleşik hayata geçirme süreçlerinde yeni kurulan ya da eski şehirlere yerleştirdiği Türkmenleri, şehir hayatını bilen Türkmenlerden seçtiğini düşünebiliriz. Konar-göçer olan Türkmenleri ise ilk önce köy yaşantısıyla ziraata alıştırarak, onlarında yavaş yavaş yerleşik düzene geçmelerini sağlamış olmalıdırlar. Fakat yerleşik düzene geçen Türkmenlere Türk denilmeye başlanmasıyla birlikte, onları şehirlerdeki diğer gruplardan ayırmak ve yaşantılarını takip etmek ne yazık ki mümkün olamamaktadır. Şehirlere yerleşen Türkmenlerin, ziraat ve ticaretle uğraştığını bilmekteyiz. Selçuklu Devleti’nin en önemli ticarî ürünlerinden olan deri ticaretinin (debbağlık) şehirlerde büyük ölçüde Türkmenlerin elinin altında olduğu düşünebilir. İleride üzerinde duracağımız debbağlık, Orta Asya’da da Türkmenler tarafından yapılmaktaydı.

Yerleşik Türkmenlerin gündelik yaşamlarında da kaçınılmaz değişimlerin olmasının yanında şüphesiz eski geleneklerini ve alışkanlıklarının bir kısmını devam ettirmişlerdir. Bunun delili ise bugün dahi Türklerin eski geleneklerini ve alışkanlıklarını yaşatmaya devam etmeleridir.

³⁷¹ Kaşgarlı, C. I, s. 124. Bu şehirler güneyde Müslüman ülkelerinin sınırında olarak gösterilmektedir. Nitekim biz de daha önce Türkmenlerin Oğuz ilinin güney sınırında olduğunu anlatmıştık.

³⁷² Sümer, *Oğuzlar*, s. 71.

³⁷³ Agacanov, s. 129.

2. Türkmenlerin Gündelik Yaşamları

XII. yüzyılda Türkmenlerin gündelik yaşamlarını tespit etmek oldukça zordur. Daha önce de anlatıldığı gibi bu yüzyıl Bizans ve Haçlılar ile mücadele halinde geçmiştir. Sınırlı olan bu dönem kaynakları çoğunlukla Türkmenlerin savaşlarından bahsetmektedir. Bizler Türkmenlerin sosyal yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiyi ancak XI. yüzyılda yazılmış olan kaynaklarda bulabilmekteyiz. Kültür ve yaşam biçimi bir anda terk edilecek ve değişecek bir durum olmadığı için de bu dönem kaynakları bize Türkmenlerin günlük hayatları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca bu kaynaklarda geçen bilgiler, daha sonraki yüzyıllarda hatta kısım kısım günümüzde bile geçerliliğini korumaktadır. Biz de bu durumdan yola çıkarak Türkmenlerin gündelik yaşamı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Türkmenlerin günlük yaşamlarını incelediğimiz zaman karşımıza pek çok batılı yazarın iddia ettiği gibi asi, kuralları olmayan, çapulcu ve barbar göçmenlerin aksine; belirli hukuki düzenleri, kültürleri ve son derece canlı hayatları olan bir grup çıkmaktadır. Kaynaklarda geçen bilgilerde onların kişiliklerine dair ne kadar dürüst, cesur ve merhametli bir topluluk olduğunu görmekteyiz. Nitekim Türkmenlerin yaşadığı bölgelerden biri olan Balasagun'da (Kuz-Ordu) doğmuş olan Yusuf Has Hâcib'in eseri Kutadgu Bilig (1069-70), şüphesiz hem Türk Tarih açısından hem de bizim konumuz gereği çok önemlidir.³⁷⁴ Yusuf has Hâcib, göçmenlerin hayatından bahsederken “...*Bunlar doğru dürüst insanlardır, hiçbir gizli kapaklı tarafları yoktur ve kimseye de yük olmazlar. Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler. Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını temin eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir. Bu zümreye dâhil kimseler hep bunlardan gelir. Bu zümreye dâhil kimseler çok faydalı insanlardır; ey yavrum, bunlar ile de iyi münasebette bulunmalısın. Onlara katıl, onları yedir, içir ve hayatını doğruluk içinde geçir. Ne isterlerse ver; ne lazım olursa al; hile bilmeyen bu zümrenin daima doğru hareket ettiğini gördüm. Bunlardan görgü veya bilgi*

³⁷⁴ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için, “Kutadgu Bilig”, *DİA*, C. XXVI, s. 478 – 480.

*arama, tavır ve hareketleri de serbest olur; ey temiz kalpli insan*³⁷⁵ sözleriyle Türkmenlerin kişilik özellikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bizans kaynaklarında geçen bilgilerde de Türkmenlerin kişilik özellikleri hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Anna Komnena'nın 1113 yılında Bizans kuvvetleri ile Türkmenler arasında geçen bir mücadele de verdiği bilgi bu bakımdan son derece önemlidir. Bizans kumandanı Kamytzes, Türkmen Beyi Emîr Muhammed'in kuvvetlerine saldırdığı zaman bu kuvvetin Bizans ordusu olduğunu zannederek başta geri çekilen Türkmen güçleri karşısındakinin sadece 500 kişilik bir kuvvet olduğunu anlayınca geri dönmüş ve Bizans güçlerini neredeyse yok etmiştir. Kamytzes bir avuç kalan ordusuyla mücadeleye devam ederken etrafı Türkmen askerleriyle sarılınca kılıcını kendine doğrultup intihar etmek istediği zaman onu, daha önceden tanıyan Emîr Muhammed, Kamytzes'e engel olup: *"Ölmeyi yaşamaya tercih etme! Elini bana ver, kurtulacaksın"*³⁷⁶ diyerek onu bağışlamıştır. Bu olay bize Türkmen beylerinin karşısındaki düşmanları kendilerine karşı ne kadar acımasız olursa olsun, onların merhamet duygularının ne kadar yüksek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Türkmenlerin barbar bir kavim olduğunu iddia eden kaynaklara tarihin kaydettiği güzel bir cevap niteliği taşımaktadır.

Bertrandon, XV. yüzyılda Anadolu topraklarından geçerken seyahatinin önemli bir kısmını Türkmenlerle birlikte gerçekleştirmiş ve onların çadırlarında misafir olmuştur. Bu şekilde Türkmenleri yakından tanıma şansına sahip olan Bertrandon'un Türkmenlerle bir müddet vakit geçirdikten sonra onlar için *"...bu insanlara günden güne daha fazla yakınlık duymaya başlamıştım, daha önce böyle duygularım yoktu. Birbirine saygı duyan, iyi niyetli insanlardı. Yemek yerken çoğu zaman görmüşümdür, yanlarından bir fakir geçiyorsa onu kendileriyle birlikte yemek yemeğe çağırıyorlardı; bu, bizim hiç yapmadığımız bir şeydi"*³⁷⁷ diyerek, Türkmenlerin birbirlerine karşı olan insanî duygularına duyduğu hayranlığı dile getirmektedir. Ayrıca Türkmenlerin yaşantısına dair verdiği bilgiler de, onların

³⁷⁵ Yusuf Has Hâcib, C. II, s. 321-322.

³⁷⁶ Komnena, s. 459.

³⁷⁷ Bertrandon, s. 174.

günlük hayatlarını anlamamız açısından son derece önemlidir. “...*Bunlar dikkatli, çalışkan, gayretli insanlar, sabahları erkenden kalkarlar; kırlara çıktıkları zaman masrafları çok az olur, pek az şeyle hayatlarını sürdürebilirler; mesela yarım yamalak pişmiş biraz ekmek, güneşte şöyle böyle kurutulmuş azıcık çiğ et veya süt ya da bal yahut peynir veya üzüm ya da bir takım bitkiler yerler ya da bir gün boyunca yemek üzere bir avuç unla çorbamsı bir yemek yaparlar...*”³⁷⁸

Görüldüğü gibi Türkmenler ile ilgili verilen bilgiler XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar önemli bir değişikliğe uğramamıştır. Türkmenler, bu 5 asır boyunca dürüst, merhametli, çalışkan ve azla yetinebilen kendi üretimini kendi yapan bir toplum olarak tanıtılmıştır. Türkmen atasözlerinde de toplum içinde bu vasıfların övüldüğünü görmekteyiz; “*Bir mesleği olan horlanmaz.*”³⁷⁹ sözüyle çalışkanlık, “*Cimri zenginlere gideceğine, cömert dağlara git*”³⁸⁰ sözüyle de cömertlik tavsiye edilmektedir.

Yemek Adetleri: Çoğunlukla hayvancılıkla uğraşan Türkmenlerin başlıca yemeği şüphesiz ki “*et*”tir. Bizler gerek XI. yüzyıl gerekse XV. yüzyıl seyahatnamelerinde Türkmen ve Oğuzların başlıca besin kaynağı olarak et tükettiklerini görmekteyiz. Ebu Dülef, Tahtah dediği bir şehirde çeşitli etler tükettiklerini söylemektedir.³⁸¹ Burada kastedilen çeşitli etler ise koyun, keçi ve deve etidir. Türkmenlerin at etini tüketmediği tüketiyorsa da bu durumun çok nadiren gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bu durum Türkmenlerin İslamiyet’e girmeleriyle alakalı olduğu düşünülebileceği gibi Türkmenler için atın kutsal sayılan bir hayvan olması ile de ilgisi olmalıdır. Çünkü göçmen Türkmenler hayatlarının neredeyse tamamını at üstünde geçirmektedirler. Biz bu dönemle ilgili kaynaklarda Türkmenlerin at eti tükettiğine dair kayıtlara rastlamamaktayız. Nitekim Ebû Dülef Oğuzların koyun ve keçi eti tükettiğini belirtmektedir.³⁸² İbn Fazlan da Oğuz yurtlarında gelen konuklarına yemeleri için koyun verdiklerini söylemektedir. Hatta

³⁷⁸ Bertrandon, s. 265.

³⁷⁹ Kürenov – Gümüş, s. 35.

³⁸⁰ Kürenov – Gümüş, s. 40.

³⁸¹ Tahtah isimli şehrin tam yeri belirlenememiş olmakla birlikte bu şehre Türkmenlerin yaşadığı bölge olan Ordu şehri olarak tahmin edilen el-Hargâh şehriden hemen sonra gittiğini söylemektedir. Ebû Dülef, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, s. 87.

³⁸² Ebû Dülef, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, s. 91.

o, henüz İslâmiyet'e girmemiş olan Oğuzlar için bu durumla ilgili ilginç bir detayı da belirtmektedir. *“Müslüman, bu şekilde Türk arkadaşının yanına gelince, arkadaşının için kubbeli bir çadır kurar, imkânı elverdiği nisbette ona koyun takdim eder. Müslüman bunları keser. Zira Türkler hayvanları kesmezler. Koyunları başlarına vurmak suretiyle öldürürler”*³⁸³ Bu durum sadece Oğuz elinde tüketilen yiyeceği değil aynı zamanda onların misafirperverliğini ve konuklarının inancına karşı olan saygısını göstermesi bakımından önemlidir. Bertrandon'da eserinde Türkmenlerin sürekli olarak pişmiş ve kuru et tükettiklerini kaydetmektedir. Hatta zaman zaman bu kadar çok et tüketilmesine alışık olmadığını ve bundan rahatsızlık duyduğunu da dile getirmektedir.³⁸⁴ Bu durumda Türklerin bugünkü beslenme şekillerine bakıldığı zaman, ete olan düşkünlüğün nereden geldiği de gayet açıktır.

Türkmenlerin bu tarz bir beslenmeye alışık olduğu için et tüketimi düştüğü zaman ağrıların arttığı ve bundan kurtulmak için de çeşitli bitkiler ile yerleşiklerden aldıkları zirai ürünleri tüketerek ve hatta bir iddiaya göre kan içerek bu ağrılarından kurtulmaya çalıştıkları belirtilir. S. Polat, kan içmenin Moğollara ait bir beslenme biçimi olduğunu ve Avrasya'da çok fazla tüketilmediğini ancak uzun süre süt ve süt ürünleri ile beslenme, göçmenin sağlığını bozduğu için halsizlik ve karın ağrısına neden olduğunu belirtir. Bu sebeple de göçmenlerin arasında İslami yasağa rağmen kan içme alışkanlığının devam ettiğini söyler.³⁸⁵ Ayrıca hava koşullarına bağlı yiyecek tüketimi sınırlı olduğu zamanlar hayvanların kemiklerini toz haline getirip tükettikleri de belirtilmektedir.³⁸⁶ Fakat ne dönem kaynaklarında ne de Türkmenlerin İslamiyet'e girmeden önceki hayatlarının anlatan kaynaklarda bu bilgilere rastlamadık.

Türkmenler hayvanların sadece etinden değil aynı zamanda sütünden de yararlanmaktaydılar. Onlar, bu sütle yağ, peynir, yoğurt üretmekteydiler. Kaşgarlı peynir gibi süt ve yoğurttan yapılan “ikdük” adında bir yiyecekte de bahsetmektedir.³⁸⁷ Yoğurdun, Türkmenler tarafından bilinen bir yiyecek olduğunu

³⁸³ İbn Fazlan, s. 37.

³⁸⁴ Bertrandon, s. 265.

³⁸⁵ Polat, s. 223.

³⁸⁶ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, TTK, Ankara 1995, s. 99.

³⁸⁷ Kaşgarlı, C. I, s. 105.

anlamaktayız. Bertrandon eserinde yoğurdu anlatırken “*sütten yaptıkları bir yiyecek*” şeklinde bahsetmekteydi. Ayrıca Bertrandon onların ekmeğin yanında biraz bal, üzüm veya bir takım bitkiler yiyerek bütün günü geçirebildiklerini söylemektedir.³⁸⁸

Türkmenler mevsimlik çiftçilik yaparak bazı ziraî ürünlerini kendileri üretebildikleri gibi yerleşik olanlardan alışveriş yaparak ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Ebû Dülef, Türkmenlerin arpa, buğday, fasulye ve çeşitli sebzeler tükettiklerini söyler.³⁸⁹ Ayrıca bunların yanında Türkmenlerin karabiberi tanıdıklarını ve bunu kullandıklarını İbn Fazlan’ın “...*bir miktar karabiber, darı, kuru üzüm ve ceviz hediye götürmeden onların ülkesinden geçilmez*”³⁹⁰ ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Türkmenlerin tüm kaynaklarda geçen yiyeceklerinin belki de en temeli “ekmek”leriydi. Kaşgarlı’nın eserinde bu kelime “etmek” olarak geçmektedir.³⁹¹ Burhan Oğuz, kelimenin aslının etmek olduğunu Osmanlıcada da böyle yazılıp ekmek olarak telaffuz edilen bu besin kaynağının bu ismi Anadolu’da aldığını belirtir.³⁹² Diğer tüm yiyecekleri ekmeklerin yanında tüketmektedirler. Belki de bu yüzden Kaşgarlı’nın eserinde pek çok çeşitte pişen ekmek tarifleri bulmaktayız. Bunların en başında bugünde özellikle dağ köylerinde en çok tüketilen ekmek çeşidi olan “yufka”yı görmekteyiz.³⁹³ Bertrandon, ilk defa yediği yufkayı ince bir ekmek olarak tanımlarken yapılışını merak etmiş ve Türkmen kadınlarını yufka yaparken izlemiştir. Yufkanın yapılışını tüm ayrıntısıyla anlatırken Türkmen kadınlarının yufkayı açarkenki hızlarına duyduğu hayranlığı “*Fransa’nın usta pastacıları bile hamuru bu kadar çabuk açamaz*”³⁹⁴ diyerek ifade etmiştir. “Püşkel” isminde yufkaya benzer ince bir ekmek çeşidi de bulunmaktadır.³⁹⁵ Somunla yufka arasında bir çeşit

³⁸⁸ Bertrandon, s. 265.

³⁸⁹ Ebû Dülef, s. 87 – 91.

³⁹⁰ İbn Fazlan, s. 36-37.

³⁹¹ Kaşgarlı, C.I, s. 102, 166, 197, 202, 211, 247, 262, 329, 391; C. II, s. 28, 30, 98, 112, 138, 197, 235; C. III, s. 93, 223, 280, 287, 304, 352, 426, 428.

³⁹² Oğuz, C. I, İstanbul 1976, s. 352.

³⁹³ Kaşgarlı’nın eserinde yufkanın “yupka”, “yuwga” gibi farklı kelimelerle anlatıldığını görmekteyiz. Bkz. Kaşgarlı, C. II, s. 6, 294, 350; C. III, s. 34, 80, 156, 204, 302. Ayrıca Kaşgarlı “yalaçı” isimli ekmeğide bir çeşit ince katmerli, yufka olarak tanıtır. II, s. 25, 35; III, s. 27, 34, 35.

³⁹⁴ Bertrandon, s. 170.

³⁹⁵ Kaşgarlı, C. I, s. 481.

olarak tarif edilen ekmeğe ise “sinçü” denilmektedir.³⁹⁶ Ayrıca buğday ve arpa ununun karıştırılarak yapıldığı ekmeğe de “awzuri” denilmektedir.³⁹⁷ Türkmenler için buğday ekmeğinin önemini onların “*Buğday ekmeğin yok ise, buğday sözünde mi yok?*”³⁹⁸ atasözlerinde görmek mümkündür. Kaşgarlı ekmeklerin pişme teknikleri ile ilgili de bilgi vermektedir. Çömlekte su buğusunda pişirilen ekmeğe “çukmın”³⁹⁹, külde pişen ekmeğe “esberi”⁴⁰⁰ denilmektedir. Fakat bu tarz ekmekleri her zaman pişirmediklerini düşünmekteyiz. Bertrandon’un “*yarım yamalak pişmiş ekmek*” dediği ekmekler belki de bu tarz pişen ekmeklerdir.⁴⁰¹ Çünkü Türkmenlerin ekmek pişirmek için bir fırınları bulunmaktaydı. Kaşgarlı isminin “awran” olduğunu belirttiği bu fırınları demirci ocağına benzetmektedir.⁴⁰² Diğer pişirme tekniklerine savaş esnasında ya da göç esnasında başvuruyor olmalıydılar.

Türkmenlerin yaptıkları yemeklerinden kaynaklarda bulabildiğimiz tutmaç, bulamaç ve akıtmaçtır. Ayrıca tutmaca benzer olmakla birlikte ondan daha sulu olan şehriye çorbası da yapılmaktadır.⁴⁰³ Kaşgarlı, *tutmaç* yemeği için “*herkesçe bilinen bir Türk yemeği*”dir demektedir.⁴⁰⁴ Yemeğin ortaya çıkışı ile ilgili ise; Zülkarneyn, karanlıktan çıktıktan sonra azıkları azalmış; Zülkarneyn’e⁴⁰⁵ açlıktan yakınmışlardır; ona bizi aç tutma anlamına gelen “bizni tutma aç” diyerek yolumuzu aç, biz yurtlarımıza gidelim gibi sözler söylemişlerdir. Zülkarneyn, bilginlerle konuşmuş, bu yemeği çıkarmışlar, iş bu yemek, bedeni kuvvetlendirir, yüze kırmızılık verir, kolaylıkla sindirilemez. Tutmaç yenildikten sonra suyundan da içilir. Türkler bu yemeği gördükten sonra “tutmaç” demişler. Aslı “tutma aç”tır.⁴⁰⁶ Tutmaç çorbasının malzemelerinden olan doğranmış yufka parçalarına ise “tutma çöpi”

³⁹⁶ Kaşgarlı, C. I, s. 417.

³⁹⁷ Kaşgarlı, C. I, s. 145.

³⁹⁸ Kürenov – Gümüş, s. 38.

³⁹⁹ Kaşgarlı, C. I, s. 144.

⁴⁰⁰ Kaşgarlı, C. I, s. 141.

⁴⁰¹ Bertrandon, s. 265.

⁴⁰² Kaşgarlı, C. I, s. 109.

⁴⁰³ Kaşgarlı’nın eserinde bu çorbanın ismi “ügre” olarak verilmektedir. Bkz. C. I, s. 127; C.III, s. 173.

⁴⁰⁴ Kaşgarlı, C. I, s. 452.

⁴⁰⁵ Zülkarneyn, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Türklerin mitolojik kahramanıdır. Biz Zülkarneyn ismini Türkmen ve Uygur adını verirken gördüğümüz gibi çeşitli tarihlerde Türk hakanlarıyla olan hikayeleriyle karşılaşmaktayız. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, s. 53 – 55.

⁴⁰⁶ Kaşgarlı, C. I, s. 452 – 453; Mehmet Eröz, “Türk Yemek Adetleri”, *Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İstanbul 1983, s. 108 – 109.

denilmektedir.⁴⁰⁷ Türkmenlerin tutmaç yemeğinin daha lezzetli olması için çeşitli yöntemler denediği görülmektedir. Mesela “tagna yawa” isimli bir bitkiyi yoğurtla karıştırarak hem tutmaca renk vermesini sağlamış hem de bunun yiyen kişiye deva getireceğini düşünmüşlerdir.⁴⁰⁸ “Yava” isminde hint ayvası olarak bilinen bir bitkide tutmacın suyuna renk vermesi için kullanılmaktadır.⁴⁰⁹ İbnü’l-Esir, Tuğrul Bey’in Horasanda yediği badem helvası için “*iyi tutmaçmış, lakin sarımsağı eksik*” dediğini belirtmektedir.⁴¹⁰

Tutmaç yemeği günümüzde de Anadolu'nun pek çok bölgesinde yapılmaya devam etmektedir.⁴¹¹ Yumurtalı hamurdan yapılmış yufka veya kare kesilmiş erişte, et suyu ve tereyağ ile yapılan bir yemektir. Tutmaç çöpü denilen yufkaların pişirildikten sonra süzgeçle süzülmesinden bahsedildiğine⁴¹² göre de bol su ile pişirildikten sonra süzülüp malzemelerin karıştırıldığını anlamaktayız. Bugün de hamuru tuzlu bol suda haşladıktan sonra süzüp, hamurları yoğurtlu karışımın içine karıştırılmaktadır.⁴¹³ Eröz, “*Bulgar dağlarındaki bütün Yörükler ve Konya Ereğlisi’nde oturan Bekdik oymakları, halen biliyor ve yapıyorlar*” demektedir.⁴¹⁴ Fakat bugün tutmaç yemeğinin yapıldığı bölgeler sadece bununla sınır kalmamakta neredeyse Türkiye’nin dört bir yanında bu yemek bilinmektedir. Ayrıca bu yemeğin ismiyle ne kadar ilgisi vardır onu bilemiyoruz ama Sivas’ta Tutmaç isimli bir köy de bulunmaktadır.

Türkmenlerin bilinen diğer bir yemeği ise “bulamaç”tır. Un, yoğurt ve yağ ile yapılan çorbadan biraz daha koyu kıvamlı olan bir yemektir.⁴¹⁵ Kaşgarlı yemeğin malzemelerinin içinde sirkeyi de saymaktadır.⁴¹⁶ Bertrandon “...bir avuç unla

⁴⁰⁷ Kaşgarlı, C. I, s. 318.

⁴⁰⁸ Kaşgarlı, C. I, s. 382.

⁴⁰⁹ Kaşgarlı, C. I, s. 84; C.II, s. 26-27.

⁴¹⁰ İbnü’l Esir, C. IX, s. 370.

⁴¹¹ Anadolu’da Afyon, Aksaraya, Amasya, Artvin, Aydın, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı, Çorum, Denizli, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Isparta, Kahramanmaraş, Karabük, Kastamonu, Konya, Kütahya, Manisa, Odru, Samsun, Sivas, Tokat, Trabzon ve Van şehirlerinin geleneksel çorbaları içinde tutmaç da gösterilmektedir. Bkz. Kâmil Toygar, *Türk mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1999, s. 201 – 215.

⁴¹² Türkmenler bu süzgece “çowlı” demektedir. Bkz. Kaşgarlı, C. III, s. 442.

⁴¹³ Nevin Halıcı, *Geleneksel Konya Yemekleri*, Ankara 1979, s. 30 – 31.

⁴¹⁴ Eröz, s. 109.

⁴¹⁵ Eröz, s. 108.

⁴¹⁶ Kaşgarlı, C. I, 382.

*çorbamsı bir yemek yaparlar*⁴¹⁷ derken bulamaç yemeğinden bahsetmektedir. Kaşgarlı bulamaç yemeğine koyulan her malzeme için “katık” tabirini kullanmaktadır. Türkmenlerin yaşam koşullarına göre de bulamaç yemeğinin içine koyulan katık değişiklik göstermektedir. Nitekim Kaşgarlı, eserinde pişmiş buğday ve badem içi üzerine bal ve süt ile yapılmış bulamacın dökülerek meydana getirildiği “buxsı” adında bir yemekten bahsetmektedir.⁴¹⁸ Buna benzer şekilde pekmeze de yapılan bulamaca bugün “tatlı bulamaç” denilmektedir.⁴¹⁹ Kaşgarlı, yağsız ve tatsız bulamaca ise “bulgama” denildiğini belirtmektedir.⁴²⁰ Bulamaçta tıpkı tutmaç gibi bugün hala bilinen ve çeşitli bölgelerde yapılmaya devam eden muhallebi kıvamında bir yiyecektir.

Türkmenlerin diğer bir yiyeceği ise saç üzerinde pişirdikleri “akıtmaç”tır. Eröz bu yemeğin koyun veya devenin doğumdan sonraki ağız denilen ilk sütünden yapıldığını belirtmektedir.⁴²¹ Ancak bu yemek un, yumurta ve süt ile hazırlanan bir hamur ile hala yapılmaya devam edilmektedir. Tuzlu baharatlarla hazırlanan hamur saçta pişirilerek tüketilirken, yağda kızartılarak üzerine şerbet dökülen tatlısı da yapılmaktadır.

Kullandıkları Araç ve Gereçler: Türkmenlerin kullandıkları araçlardan en çok mutfakla ilgili olanları hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Kaşgarlı'nın eserinde bilgilerden onların hangi malzemeleri kullandıklarını anlamak mümkündür. Türkmenler toprak çömleklerin yanında demir tencerelerle de yemek yapmaktadırlar.⁴²² Türkmenler toprak kapları yemek yapmanın yanında su kapları olarak da kullanmaktaydılar. Bizler kaynaklarda geçen bilgilerden bu testilerin farklı ebatlarda olduğunu ve her birinin farklı şekillerde anıldığını görmekteyiz. Büyük ebatlarda kullanılan testilere “bukaç”⁴²³ denilirken, küçük ebatlardaki testilere

⁴¹⁷ Bertrandon, s. 265.

⁴¹⁸ Kaşgarlı, C. I, s. 423.

⁴¹⁹ Halıcı, s. 68 – 69.

⁴²⁰ Kaşgarlı, C. I, s. 491.

⁴²¹ Eröz, s. 108.

⁴²² Kaşgarlı'nın eserinde Türkmenlerin bu tarz kaplara “esiç” dediği belirtilmektedir. bkz. C. I, s. 52, 166, 223, 248, 258, 313,323, 327, 357, 409, 411, 514, 518; C. II, s. 12, 72, 78, 178, 201, 253, 302, 333, 356, 357; C. III, s. 142, 191, 206, 249, 280, 409, 430.

⁴²³ Kaşgarlı, C. I, s. 411.

“butık” denilmektedir.⁴²⁴ Anadolu’da bugün şehirlerde kullanımı oldukça azalmış olan ve suyun soğukluğunu muhafaza edebilen bu su kabı, köylerde hâlâ kullanılmaya devam edilmektedir. Türkmenlerin hayatında “sac”ın da önemli bir yeri vardır. Çünkü onlar yemeklerini ağızlıkla bu saçlar üzerinde pişirmektedirler. Günümüzde de gerek yufka yapımı gerekse çeşitli et yemekleri ya da hamur yemeklerinin pişirilmesinde saç kullanılmaya devam etmektedir. Burada önemli olan ayrıntı ise saç kelimesinin XI. yüzyıldan beri değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam ediyor olmasıdır.⁴²⁵ Türkmenlerin gerek yufka açılmasında gerek tutmacın ana malzemesi olan eriştenin açılmasında kullandıkları bugünkü gibi oklavaları olduğunu da bilmekteyiz.⁴²⁶

Türkmenlerin diğer bir üretim malzemeleri ise kemiktir. Uzun yıllar dayanabilen ve çok kullanışlı olan bu malzemedan Türkmenler pek çok mutfak araç-gereci üretmişlerdir. Zaten onların hayvancılıkla uğraştıkları göz önüne alındığı zaman üretim malzemelerinin içinde kemiği sıkça kullanmış olmaları şaşılacak bir durum olmamalıdır. Türkmenlerin kadehlerine “ayak” demelerinin sebebinde, onların kadehlerini yaptıkları malzemenin, devenin ayak topuk kısmı olması gösterilmektedir. Türkmenler devenin ayağının topuk kısmını oyarak bu kısımdan kadeh üretimi yapmaktadırlar. Öküzün sak (baldır, incik) kemiğinden de, yine içine kırmızı koymak için sürahiler yapmışlardır.⁴²⁷ Farsça’da da kadehe “eyag” denilmesinin sebebi muhtemelen onların Türkmenlerden etkilendiklerinin göstergesidir. Türkmenlerin kemikten ürettikleri diğer bir malzeme ise bıçaklarıdır. Onlar özellikle dişi dağ keçisinin boynuzundan bıçak üretimi yapmaktadırlar⁴²⁸

Türkmenler, XI. yüzyıldan beri kaynaklarda hünerli kilim dokuyucuları olarak tanıtılmaktadır. Hatta Türkmenlerin önemli ticari ürünlerinden birisi de kadınların dokudukları kilimlerdir. Bugün “Istar” olarak bilinen kilim dokuma tezgâhına, o dönemde ne söylendiğiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Kaşgarlı, Türkmen

⁴²⁴ Kaşgarlı, C. I, s. 377.

⁴²⁵ Kaşgarlı, C. III, s. 347.

⁴²⁶ Türkmenler oklavaya “çançu” demektedirler. Kaşgarlı, C. I, s. 417.

⁴²⁷ Gökalp, s. 290-291.

⁴²⁸ Kaşgarlı, C. I, s. 117, 214, 421.

kilimlerinden ve hatta bu kilimlerde kullanılan iplerin isimlerinden dahi bahsederken tezgâhın ismi veya özellikleri hakkında bilgi vermemektedir.

Giyim – Kuşam: Türkmenlerin giyimiyle ilgili tam olarak bilgi sahibi olamasak da kaynaklarda geçen bir takım bilgilerin ışığında fikir sahibi olmaktadır. Hayvancılıkla uğraşan Türkmenlerin giyim malzemeleri de doğal olarak yün, keçe ve deriden oluşmaktaydı. Şüphesiz elbiselerinde önceliği yün almaktaydı. Türkmenler yün elbiseye sahip olmaya veya yün elbise giymeye “çükreklenmek” adı veriliyordu.⁴²⁹ Koyun veya deve yününden yapılan elbiselere “kars” denilmekteydi.⁴³⁰ Bunun yanında keçeyi de kullanan Türkmenler keçe yapmak için hazırlanan yüne “kidizlik yüng” demektedirler.⁴³¹ Kaynaklarda geçen bilgilerden keçe nakış işlendiğini öğrenmekteyiz.⁴³² Bu kumaşların yanında ipeği de tanıyan Türkmenlerde bu kumaşı beyler ve zenginler kullanmaktaydı. Türkmenler ipek kumaşa “barçın” demektedirler.⁴³³ Kafesoğlu, Bozkır Türklerinin giyecek için kendiri yetiştirdiklerini ve keten giysisinin ilk Türkler tarafından giyildiğini belirtmektedir.⁴³⁴

Erkekler gömlekleri üzerine yekek giymekteydiler. Şüphesiz en önemli aksesuarları, okları ve yaylarıydı. Yeleksiz okları bulunanlara “ulunluğ er” denilmekteydi.⁴³⁵ Bu durumda pantolon üzerine gömlek ceket veya yekek giymektedirler. Başka türlü atın üzerinde rahat etme imkânları da görülmemektedir. Erkeklerin koyu renkli elbiseler giydiğini düşünmekle birlikte, Dede Korkut Hikâyelerinde güveylelerin düğünlerde kırmızı kaftan giydiği, hatta bu kaftanın gelin tarafından gönderildiği söylenmektedir. Diğer erkeklerin de ak kaftan giydiği belirtilir.⁴³⁶ Dede Korkut Hikâyelerinden anladığımız kadarıyla düğünlerde kaftan giymek adettendir. Aynı zamanda biz Türklerin, Selçuklu döneminde ve sonrasında önden açılıp kapanan üst giysilerini giydiklerini bilmekteyiz. Bunların uzunları, orta uzunları, kalçaya kadar olanları ve kalça üstünde bitenleri vardı. Bazı türleri, eskiden

⁴²⁹ Kaşgarlı, C. II, s.277.

⁴³⁰ Kaşgarlı, C. I, s. 348.

⁴³¹ Kaşgarlı, C. I, s. 507.

⁴³² Kaşgarlı, C. I, s. 490.

⁴³³ Kaşgarlı'nın eserinde ipek kumaştan diğer kumaşlardan daha çok bahsediliyor olması dikkat çekicidir. Bkz. C. I, s. 153, 175, 216, 358, 509; C. III, s. 17, 28, 143, 156, 335, 338, 394.

⁴³⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 319.

⁴³⁵ Kaşgarlı, C. I, s. 148.

⁴³⁶ Ergin, *Dede Korkut*, s. 69.

beri boyundan bele kadar ilikleniyordu. İlikleme işlemi, giyenin durumuna bağlı olarak süslü kaytan veya örme yatay bantların ucuna eklenen britlerle yapılıyordu.⁴³⁷ Bu modeli, Osmanlıların da çok yaygın olarak kullandıkları görülmektedir. Ayrıca Türkmenler yağışlı havalarda “kedük” ismini verdikleri bir yağmurlukla giyerek korunmaktaydılar.⁴³⁸ Kışın ise elbiselerinin üzerine kürk giyerek soğuktan korunmaktaydılar.

Kaynaklarda geçen bilgiler göz önünde bulundurulduğu zaman Türkmenlerin, İslamî ve coğrafi zorunluluklarla ortaya çıkan değişiklikler dışındaki kıyafetlerin, daha önce İç Asya’da giyilenlerin benzeri olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar yüzyıllar sonra kısmen Anadolu’nun eski yerel giyim kuşamı veya aksesuarlarıyla karışmağa başlamıştır. Zira Anadolu’daki halk eski giyim-kuşamını devam ettirmektedir.

Türkmenlerin ayakkabısına “çarık” denilmekteydi.⁴³⁹ Hayvan derisinden yapılan çarıklar bugün, yöresel kıyafetler olarak özel günlerde folklorik kıyafetlerin altına giyilmektedir. Türkmenlerin başında ise “börk” denilen bir külah bulunmaktadır. Kaşgarlı börk için “önde ve arkada iki kanadı bulunan külâh” olarak tanımlamaktadır.⁴⁴⁰ Dede Korkut Hikâyelerinde de; “...Başındaki tulganı ne översin bre kafir, Başımdaki börküm kadar gelmez bana...”⁴⁴¹ şeklinde börkten bahsedilmektedir. Börk genellikle keçe veya çuhadan yapılıyordu.⁴⁴² Kenarı kürklü veya tüylü olana “kuturma”⁴⁴³ tiftikten yapıp beyaz olana “kıymaç”⁴⁴⁴, uzun olanlara da “sukarlaç”⁴⁴⁵ denilmekteydi. Ayrıca Türkmenlerin “aşuk” dedikleri demir bir başlık olduğunu görmekteyiz.⁴⁴⁶ Muhtemelen onlar bu başlığı savaş zamanlarında taşımaktadırlar. Ancak biz bu başlığın Anadolu’da kullanılmış olsa bile çok ağır ve hareket kabiliyetini engellemeyecek cinsten olduğunu bilmekteyiz. Çünkü Türkmenlerin en önemli özellikleri hafif silahlar ve hareket kabiliyetlerine engel

⁴³⁷ Sabahattin Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim-Kuşam*, C.I, İstanbul 2002, s. 149.

⁴³⁸ Kaşgarlı, C. I, s. 390; C. III, s. 38.

⁴³⁹ Kaşgarlı, C. I, s. 318.

⁴⁴⁰ Kaşgarlı, C. I, s. 349, II, s. 93, 281, 303; III, s. 175, 200, 336, 351, 361.

⁴⁴¹ Ergin, *Dede Korkut*, s. 41.

⁴⁴² Türkoğlu, s. 146.

⁴⁴³ Kaşgarlı, C. III, s. 175, 200, 336.

⁴⁴⁴ Kaşgarlı, C. III, s. 175.

⁴⁴⁵ Kaşgarlı, C. I, s. 493.

⁴⁴⁶ Bu başlık aynı zamanda yasuk, yışıklık olarak adlandırılmaktadır. Kaşgarlı, C. I, s. 67.

olmayacak giysiler giymeleridir. Ayrıca Türkmen askerilerinin kıyafetlerinin Anadolu'ya geldiği zamanda bir değişime uğramadığı görülmektedir. Nitekim Anadolu'ya daha önce gelmiş olan soydaşlarının onları kıyafetlerinden tanımış olması, Oğuzların tüm boylarının aynı ya da benzer askeri kıyafetler giydiği ve bu kıyafetleri büyük ölçüde muhafaza ettiğini göstermektedir.

Kaynaklarda Türkmenlerin kendilerine özel ve onlarla bütünleşmiş giyisileri olduğunu anlayabileceğimiz önemli ipuçlarına rastlamaktayız. Halep emiri Mahmud'un kendini sultana affettirmek için Oğuzlara mahsus giysiler giydiğinin söylenmesi bunun en güzel örneklerindedir.⁴⁴⁷ Sultanın bu durum sonucunda emirini affetmesi ise başka bir önemli hususu ortaya koymaktadır. Ayrıca Alparslan'ın teveccühünü kazanmak isteyen bazı emirlerin de, onun huzuruna Oğuz kıyafetiyle çıktığı bilinmektedir.⁴⁴⁸ Bizim buradan çıkaracağımız üç sonuçtan ilki; sultanların soydaşları olan Oğuzlara karşı duydukları saygı ve bağlılıkları hala devam etmesidir. İkincisi; Oğuzların, kendilerini diğer gruplardan ayıracak belirgin bir kıyafetlerinin olmasıdır. Üçüncüsü de, Türkmenlerin günlük hayattaki giysilerinin bir anda siyasi bir kimlik kazanmış olmasıdır.

Adet ve Gelenekleri: Törelere, adet ve geleneklerine son derece bağlı olan Türkmenlerin bu özelliğinin en önemli yansımasını Anadolu'daki siyasi hava içinde görmekteyiz. Nitekim Türkmenlerin öncelikli töresi beylerin etrafında toplanmaları ve onun girdiği tüm bu mücadelelerde onun yanında yer almalarıdır. Türkmenler idareyle ne kadar problemleri olursa olsun, hiçbir zaman “bey” olmayan bir kişinin etrafında toplanmamış ve onun siyasi mücadelesine destek vermemiştir.⁴⁴⁹ Türkmenlerin Anadolu'ya gelen Süleymanşah'ın etrafında toplanıp onun mücadelesine destek vermesi bu töreyle alakalıydı.

Türkmenlerin bu dönemde günlük hayatın içinde pek çoğuna değindiğimiz adetlerinin içinde en belirgin olarak matemlerini görmekteyiz. Bunun sebebi ise incelediğimiz dönemin Türkmenler için sürekli savaşmak zorunda olduğu bir zaman

⁴⁴⁷ Sevim, s. 53.

⁴⁴⁸ Türkoğlu, s. 138 – 139.

⁴⁴⁹ Bayram, s. 35; Oğuz, C.I, s. 238.

dilimi olmasıdır. Türkmenlerin matemlerinin en belirgin özelliği ise kara giymeleri ve ağıtlar yakmalarıdır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de her türlü ölüm, yağma, esir düşme veya doğal afet gibi olaylarında herkesin kara giydiğini, kadınların feryat figan ederek yüzlerini yırttıkları anlatılmaktadır.⁴⁵⁰ Tebriz'de 1043 yılında gerçekleşen bir deprem sonrasında yaklaşık 50.000 kişinin hayatını kaybetmiştir. İbnü'l Esir, şehrin emîrinin bu olaydan sonra siyah matem elbiselerini giydiğini söylemektedir.⁴⁵¹ Matem'in Anadolu'daki kaynaklara geçen ilk örneği ise 1109 yılında I. Kılıç Arslan'ın ölümünden doğan boşluktan yararlanmak isteyen Bizans Devletinin Türkmenler üzerine saldırıya geçmesiyle yaşanmaktadır. Bizans Devleti'nin Lampe⁴⁵² bölgesinde gerçekleştirdiği bu ani baskınla yaptığı zulümler bizzat Aleksios'un kızı Anna Komnena tarafından da anlatılmaktadır. Bizanslı askerler bu baskın sırasında yeni doğmuş bebekleri bile acımadan kaynar kazanların içine atmak suretiyle öldürmeleri, çok sayıda insanı kılıçtan geçirmeleri ve bir o kadarını da esir etmeleri Türkler arasında büyük acılara neden oldu. Buradan sağ kurtulabilenler kara elbiseler giymek suretiyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkleri bu siyah giysileri içinde ziyaret ederek başlarına gelen bu felaketi anlatmışlardır.⁴⁵³

Türkmenlerin adetleri içinde olup bugün hâlâ devam eden ölüyü defnettikten sonra yenen yemeğe, Türkmenler "basan" demektedir.⁴⁵⁴ Ayrıca Türkmenler, Orta Asya'da büyüklerin ölümlerinde mezarlarının üstüne ipek bir kumaş seriyorlardı.⁴⁵⁵ Biz bu iki âdetinde Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in cenaze töreninde devam ettirildiğini görmekteyiz. Keyhüsrev'in cenazesinden sonra oğlu I. İzzeddin Keykavus, zengin bir ayin sofrası düzenlemiş ve onun binek atını türbesine yerleştirmiştir. Ayrıca, cuma günleri de mezarın üzerine kızıl Türkistan atlası örtülmüştür.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ Ergin, *Dede Korkut*, s. 70-72, 107, 179.

⁴⁵¹ İbnü'l Esir, C. IX, s. 391-392.

⁴⁵² Ulubat yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir.

⁴⁵³ Komnena, s. 440-441.

⁴⁵⁴ Kaşgarlı, C. I, s. 398-399.

⁴⁵⁵ Kaşgarlı, C. I, s. 72.

⁴⁵⁶ Buradaki kızıl Türkistan atlasından kasıt ipek kumaş olmalıdır. V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 104.

Eğlence Anlayışları: Göçmen yaşamın bir sonucu olarak hayatlarının büyük bir kısmını mücadele içinde geçirmek zorunda kalan Türkmenlerin, eğlence anlayışları da doğal olarak bu hayat tarzına göre şekil almıştır. Türkmenlerin en önemli sosyal faaliyetlerinden birisi avcılıktır. Onlar, avlanmayı sadece kendi yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için değil, bunu aynı zamanda bir askeri tatbikat olarak da yapmaktadırlar. Biz Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelen süreçte Türkmenlerin ava gidişlerinin bir şenlik havasında olduğunu görmekteyiz. Türkmenlerin hayatında avın büyük bir önemi olduğunu, Dede Korkut Hikâyeleri'nin önemli bir kısmında ava giden veya avdan dönüşü şenliklerle kutlanan Türkmen beyleri ve gruplarının yer almasından anlamaktayız.⁴⁵⁷

Türkmenlerin hayatında önemli bir yeri olan avcılığı, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde de önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Selçuklu sultanları bizzat kendilerinin de yer aldığı büyük avlara çıkmaktaydı. Av esnasında ve sonrasında müzikli ve raksli eğlenceler düzenlenmekteydi. Selçuklu dönemi tarihçilerinden Ravendi de sultanların ava düşkünlüğünü “*eğlence için av avlanmak hükümdarlar için helal olmuştur*” sözleriyle anlatmaktadır.⁴⁵⁸ Hatta Türkiye Selçuklu Devleti'nde av organizasyonu ile ilgilenen, av köpekleriyle doğan, atmaca gibi av kuşlarına bakan ve hükümdar ava gittiği zaman beraberinde bulunup hizmet eden bir “emir-i şikâr” bulunmaktadır.⁴⁵⁹ Kuşların avlanmasında şahin, doğan atmaca gibi kuşların kullanılması ise eski bir Türkmen av tekniğidir. “*Kuş var et verirler, kuş var etini yerler.*”⁴⁶⁰ Atasözü de şüphesiz bu durumu anlatmaktadır. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinden birisinde “*Erkenden bindiler, av yerine vardılar. Gördüler bir sürü kaz oturuyor. Kazan şahini bıraktı. Avını alamadı, şahin havalandı. Gözetlediler, şahin Toman'ın Kalesine indi. Kazan gayet müteessir oldu.*

⁴⁵⁷ Dirse Han oğlu Boğaç Han destanı, Kamp Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek destanı, Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in esir olduğu destanı, Begil oğlu Emre'nin destanı, Salur Kazan esir olup Uruz'un çıkardığı destan. Bkz. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*.

⁴⁵⁸ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, *Râhat-üs Sudür ve Âyet-üs Sürûr*, C. II, Çev. Ahmed Ateş, Ankara 1999, s. 398.

⁴⁵⁹ İbn Bibi, C. I, s. 363. I. Alâeddin Keykubad döneminde bu görevde bulunan kişi Sadeddin Köpek, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'de ise Kılavuzoğlu'dur.

⁴⁶⁰ Kürenov – Gümüş, s. 103.

Şahinin ardına düştü...” denilerek, şahinin avlanmada nasıl kullanıldığı anlatılmaktadır.⁴⁶¹

Türkmenlerin kendilerini sürekli dinç ve savaşa hazır bulunmalarını sağlayan diğer bir eğlenceleri ise güreştir. Onlar güreş müsabakalarını bazen güçlerini kanıtlamak adına da yapmaktadırlar. XI. yüzyılda Türkmenler güreşe “küreşmek” demektedirler.⁴⁶² Türk boylarında sonbahar ayları içinde sadece güreşlerin yapıldığı büyük şenlikler düzenleniyordu.⁴⁶³ Türkmenlerde bugünde olduğu gibi güreş davul zurna eşliğinde yapılmaktadır. Türkmenler aynı zamanda şenliklerde ok atmakta ve cirit, at yarışı, top ve çevgan oynamaktadırlar.⁴⁶⁴ Biz Alâeddin Keykubad’ın ciritte ve ok atmada rakiplerini geride bırakacak kadar iyi olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁵

Türkmenlerin düğünleri de oldukça renkli geçmektedir. Genellikle 7 gün sürdüğü belirtilen şenliklerde ziyafetler verildiği, müzik çalınıp raks ettikleri görülmektedir.⁴⁶⁶ Türkmenlerin bugünde devam eden şenliklerinden birisi de baharın geliyordu. Baharın gelmesiyle yaylalara çıkan Türkmenler hem baharı hem de yaylaya çıkışlarını şenliklerle kutlamaktaydılar. Bugünde Yörüklerin yaylalara çıkışlarının şenlikler içinde olduğunu ve hâlâ eski kültürlerini yaşatmaya devam ettiklerini görmekteyiz. Tüm Türk Cumhuriyetlerinin ortak kutladığı baharın gelişini temsil eden “Nevruz” âdeti ise, bizlere Türkmenlerden gelmiştir.

Kaynaklarda geçen bilgilerde Türkmenlerin pek çok enstrümanları olduğu anlaşılmaktadır. Onlar “borguy” adını verdikleri üflemeli bir boru⁴⁶⁷, “buçı”⁴⁶⁸ adında Kaşgarlı’nın çok iyi ses çıkardığını söylediği ut, “ikeme”⁴⁶⁹ adında, bir çeşit saz çalmayı bilmektedirler. Ayrıca hem savaş zamanlarında hem de şenliklerinde

⁴⁶¹ Ergin, *Dede Korkut*, s. 191.

⁴⁶² Kaşgarlı, C. I, s. 474.

⁴⁶³ Doğan Yıldız, *Çağlarboyu Türklerde Spor*, İstanbul 2002, s. 34.

⁴⁶⁴ Kaşgarlı, C. I, s. 366, 392.

⁴⁶⁵ İbn Bibi, C.I, s. 247.

⁴⁶⁶ Kaşgarlı, Türkmenlerin raksları için “büdik”, “büdimek” denildiğini söylemektedir. C. III, s. 259. Hatta Kaşgarlı’nın eserinden Türkmenlerin kendi aralarında raks etmekte yarıştıkları anlaşılmaktadır. C. II, 93.

⁴⁶⁷ Kaşgarlı, C. III, s. 241.

⁴⁶⁸ Kaşgarlı, C. III, s. 173, 219.

⁴⁶⁹ Kaşgarlı, C. I, s. 137.

davul ve zurna⁴⁷⁰ çaldıkları bilinmektedir. Sözlü geleneğe dayalı olan Türkmenlerin içinde pek çokta ozan bulunmaktaydı. Dede Korkut Hikâyeleri'nde kopuz çalıp mani söylemenin adeta hayatın bir parçası olduğu ve herkesi mani söyleyerek kopuz çalabildiği görülmektedir. Kaşgarlı'nın eserinde de kopuz çalınmasından sık sık bahsedilmesi bunun sadece destandaki hikâyelerden ibaret olmadığını bir göstergesidir.⁴⁷¹ Bertrandon Türkmenlerin sürekli türkü söylemesi için "*Türkler neşeli, şen şakrak insanlar; türküler onların hayatlarının bir parçasıdır; düşünce ve hüznün nedir bilmezler, her şeyi iyilikle karşılarlar. Sade bir yaşamın ve büyük zorlukların insanlarıdır.*"⁴⁷² demektedir. Türkmenlerin zor durumlarında dahi müziğe başvurabildiğini gösteren diğer bir anekdot ise oldukça ilginçtir. XIII. yüzyılda Erzurum'a kadar ilerleyen Moğol ordusu bu kentten 2 km. uzakta bulunan bir hamamdan çıkan kadınlarla karşılaşmıştır. Moğol ordusunun gelmekte olduğu haberini alan ve kaçamayan kadınlar, kendilerini Baycu Noyan ve ordusunun sürekli hizmetine sunarak ölümden kurtulmak istemiştir. Simon⁴⁷³ bu olayı; "*...ona liralarla (telli saz), teplerle (timpanum) ve yanlarındaki çok sayıda başka müzik aletleriyle şarkı söyleyerek Baycunoyan ve ordusunun karşısına çıkmışlardır. Ancak tatarlar hepsini öldürmüştür.*" şeklinde anlatmaktadır.⁴⁷⁴

Türkmenler daha çocukken koyun, keçi gibi hayvanlara binmeye ve tarla faresi, sincap gibi hayvanları avlamaya çalışarak zaman geçirmeye başlardı. Türkmen çocuklarının diğer milletlerde görünmeyen bu oyunları, onların ileride iyi bir binici ve iyi bir savaşçı olmalarını sağlamaktaydı. Türkmen çocuklarının bilinen diğer oyunları ise "etiç" isminde ceviz gibi sert ve küçük bir şeyle oynadıkları bir oyundu. Ayrıca "ötüş" isminde bir oyunlarından daha bahsedilir. Fakat bu oyunların tam olarak kuralları ve nasıl oynandığı hakkında bilgi sahibi değiliz.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Ergin, *Dede Korkut*, s. 83.

⁴⁷¹ Kaşgarlı, C. I, s. 19, 365; C. II, s. 235; C. III, s. 173, 283.

⁴⁷² Bertrandon, s. 174.

⁴⁷³ 1245 yılında Papa tarafından doğuya gönderilen bir grup keşişin arasında bulunan Simon, Anadolu'da uzun süre kalarak gözlemlerini yazdığı kitabına aktarmıştır.

⁴⁷⁴ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Alanya 2006, s. 45.

⁴⁷⁵ Kaşgarlı, C. I, s. 52, 60.

Türkmenler sadece barış zamanlarında değil aynı zamanda savaş anlarında da eğlenmeyi bilen bir millettir. Anna Komnena'nın eserinde geçen bir olay Türkmenlerin XII. yüzyılda ve hatta daha da öncesinde bugün tabirle dramatik taklit oyunlarını bildiğini göstermesi bakımından çok önemlidir. II. Kılıç Arslan ile savaşmak üzere harekete geçen İmparator Komnena'nın hastalanması sonucu mecburen durmak zorunda kalması, Türkmenlerin dalga konusu olmuştur. Anna Komnena olayı şu şekilde anlatır: *“Gerçekten, İmparatorun bu ağrısı o zamana dek hiç böylesine şiddetli olmamıştı; o güne değin hastalık yalnızca uzun aralar verdikten sonra, ara sıra kendini gösterirken, bundan böyle artık aralıklarla gelmedi, sürekli kaldı ve zaman zaman ağrısı pek şiddetlendi. Kılıç Arslanın çevresindekiler, ortada gerçek bir hastalık yokmuş da var gibi yapıyormuş ve bir damla nöbeti tutmuş görünüşüne büründürülerek, korku ve korkaklık gizleniyormuş sandılar. Bu nedenle, sarhoşken, kafayı çekerken, o havadan çalıp kaba saba alaya alma lafları ettiler durdular. Doğaçlamadan gülünç laflar uyduran orta oyuncular gibi, Barbarlar, İmparatorun ayaklarındaki ağrıyı alaya aldılar; onun çektiği acılar gırgır geçme konusu edildi. Gerçekten, bunlar, “İmparatorun çevresindeki hekimler ve bakıcılar” taklidi yaparak, orta yerde de İmparator taklidi yapan, yatağa yatmış biriyle, olayı alaya aldılar. Bu gibi aptalca şeyler, barbarları kahkahalarla güldürebilmekteydi.”*⁴⁷⁶ Komnena'nın anlattığı bu olaydan Türkmenlerin hayatında dramının çok eskiden beri olduğunu söyleyebiliriz. Onların savaş durumunda dahi bu kadar eğlenebilmesi ise savaşın onların günlük hayatının bir parçası olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca XII. yüzyılda Konya Selçuklu sarayında yapılan törenler ve temsillerinde birer tiyatro olduğu ve Osmanlılardaki orta oyununun Selçuklu saraylarındaki bu temsillere dayandığı da söylenmektedir.⁴⁷⁷

Türkmenlerde Kadınlar: XII. yüzyılda Türkmenlerin genel olarak sosyal hayatıyla ilgili fazla bir bilgiye ulaşılamazken doğal olarak bu dönemde kadınların durumları ve hayatlarıyla ilgili de yeterli bilgiye sahip olamamaktayız. Ancak kaynaklarda geçen bazı ayrıntılardan onlara özel olan materyalleri ya da özelliklerini anlayabilmekteyiz. Bu bilgiler de yine çoğunlukla Kaşgarlı'nın eserinde

⁴⁷⁶ Komnena, s. 479 – 480.

⁴⁷⁷ Abdullah Şengül, *Türk Drama Geleneği ve Tarihi Oyunlarımız*, Ankara 2001, s. 61.

geçmektedir. Ancak biz bu bilgilerin günümüz içinde geçerliliğini koruduğunu görmekte olduğumuz için Türkmen kadınların bunları da kendileriyle birlikte Anadolu'ya getirip yaşattığını görmekteyiz.

Hayatın her noktasında aktif olarak gördüğümüz Türkmen kadınlarının ahlakı ve kendisi güzel olanına “özük” denilmektedir.⁴⁷⁸ Şalvar ve gömlek giyen Türkmen kadınlarının başlarına örttükları örtüye “bürüncük” denilmektedir.⁴⁷⁹ Türkmenler giysilerini sırlı nakışlarla süslemekteydiler. Ayrıca kaynaklar altın varaklarla, kırmıtlarla süslenen elbiselerden de bahsetmektedir.⁴⁸⁰ Günümüzde de Anadolu köylerinde çoğunlukla yaşlıların kullandığı bu örtüye kimi yerlerde hala bürüncük kimi yerlerde de poşu denilmeye devam etmektedir. Hatta poşu Karakeçili Türkmenlerin manilerinde de yer almıştır:

Al poşumun dü'umu	Al poşmun düğümü
İsdeller öldü'umu	İsterler öldüğümü
Saa yanım yasdığ ister	Sağ yanım yastık ister
Sol yanım sevdiimi	Sol yanım sevdiğimi ⁴⁸¹

Ayakkabıya çarık diyen Türkmenler, kadınların ayakkabısına “büküm etük”, ya da sadece “etük” demektedirler.⁴⁸² Kaşgarlı'nın “*topuğu çarpık papuç*” dediğı bu ayakkabının çarıktan farkı ise topuklu olmasıydı.

Türkmen gelinlerine ait bazı özellikler ise şöyledir: Türkmenler, bugün Anadolu'nun neredeyse tüm bölgelerinde hala kullanılmaya devam eden al renkli olan ve gelin kızların başına örtülen örtünün bu dönemde kullanılıyorlardı. Türkmenler bu örtüyü gelin kızı kimsenin görmemesi için örtmekte ve örtüye

⁴⁷⁸ Kaşgarlı, C. I, s. 71.

⁴⁷⁹ Kaşgarlı, C. I, s. 510; C. II, s. 151.

⁴⁸⁰ Kaşgarlı, C. III, s. 200, 351-352.

⁴⁸¹ Erkut Deral, *Karakeçililer*, İstanbul 1998, s.17.

⁴⁸² Kaşgarlı, C. I, s. 68, 218, 395; II, s. 49, 315; III, s. 97, 242, 426, 430.

“didek” demektir.⁴⁸³ Ayrıca gelinlerin başlarına giydirilen bir taç⁴⁸⁴ ve gelin gerdanlığı denilen bir takıdan da bahsedilmektedir.

Tarihin her döneminde kadınların ortak noktası olan takı ve süs eşyalarını Türkmen kadınlarının da fazlasıyla kullandığını görmekteyiz. Türkmenlerin takılarının genellikle altın ve gümüşten olması dikkat çekmektedir. Muhtemelen bu dönemde sürekli alışveriş içinde buldukları Müslüman tüccarlarla alışverişleri esnasında bu takıları ediniyor olmalılar. Ancak göz önünde bulundurulması gereken altını kullanan Türkmen kadınının ziynette kıymetli olanı biliyor olmasıdır. Bu durumda Türkmenlerin içinde de muhtemelen kuyumculukla ilgilenen kişiler olmalıdır. Nitekim Alâeddin Keykubad’ın çok iyi bir kuyumcu olduğu bilinmektedir. Keykubad için “...Mücevherlerin değerini öyle bilirdiki, dünyanın en tanınmış mücevhercileri onun bilgisine hayran kalırlardı.” denmektedir.⁴⁸⁵ Türkmen kadınlarının kullandığı takılar ise; gerdanlık⁴⁸⁶, altın veya gümüş küpe⁴⁸⁷, inci⁴⁸⁸, altın halka toka⁴⁸⁹, bileziktir.⁴⁹⁰ Kadınların saçları genellikle örülü durmakta ve keçi kılından yaptıkları takma bir zülüf de kullanmaktadırlar.⁴⁹¹ Türkmen kadınları saçlarını ve ellerini de kına yakarak süslemekteydiler. Türkmen kadınlarının kınayı sürekli kullandıkları görülmektedir. Yakın zamana kadar kırsal bölgelerde bayramlardan ya da özel günlerden önce ellere yakılan kına, günümüzde neredeyse sadece düğünden önce düzenlenen kına gecelerinde yakılmaktadır. Ayrıca yanaklarına “enlik” dedikleri allık sürmekteydiler.⁴⁹²

Göçmen Türkmen kadını yaşadığı zorlu hayat mücadelesi içinde oldukça dayanıklı ve güçlü bir profil çizmektedir. Ayrıca erkeklerin savaşta ya da avda geçen sürelerinde düzenin devam etmesini sağlayan Türkmen kadını hayatın her alanında aktif bir rol üstlenmektedir. Oğuz Yabgu Devleti’nde yabgunun eşinin konumu

⁴⁸³ Kaşgarlı, C. I, s. 408.

⁴⁸⁴ Kaşgarlı, C. I, 397.

⁴⁸⁵ İbn Bibi, C. I, s. 247.

⁴⁸⁶ Kaşgarlı, C. I, 432.

⁴⁸⁷ Kaşgarlı, C. I, 105.

⁴⁸⁸ Kaşgarlı, C. I, s. 31, 417; C. III, s. 30, 229.

⁴⁸⁹ Kaşgarlı, C. I, s. 399, 432.

⁴⁹⁰ Kaşgarlı, C. III, s. 205.

⁴⁹¹ Kaşgarlı, C. I, s. 311- 312.

⁴⁹² Kaşgarlı, C. I, s. 115.

Türkmenler için kadının önemini göstermesi bakımından önemlidir. Hatun ünvanı taşıyan yabgunun karısı birlik içinde söz sahibiydi. İbn Fazlan'da kendisini ve beraberindeki heyeti karşılayan Oğuz yabgusuna karısının da eşlik etmektedir.⁴⁹³ İslamiyet'e girilmesiyle birlikte kısmen daha geri planda kalmış olsa da tamamen sosyal hayattan çekildiklerini düşünmek büyük hata olur. Bunun için günümüze gelinceye kadarki süreçte kırsal kesimdeki Türkmen kadının durumuna bile bakmak yeterlidir. Türkmen kadını hem çadırın düzenini sağlamakta hem çocukların eğitimiyle ilgilenmekte hem de mutfak işlerini yürütmektedir. Tüm bunlar, Türk kadının uzak olduğu bir durum değildir. Türkmen kadını üretimin de önemli bir parçasıydı. Türkmenlerin en önemli ticaret ürünü olan kilimlerin dokunmasında da Türkmen kadınlarını görmekteyiz.

Fakat Türkmen kadınlarını diğer kadınlardan ayıran en önemli özellik onların çok iyi birer savaşçı olmalarıdır. Onlar, erkekler kadar iyi ok kullanabilmekte ve ata binmektedirler. Kaynaklarda çocukların eğitimiyle ilgili bilgiler verilirken de kız çocuğu erkek çocuğu olarak ayrılmamaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'de de sık sık kadınların bu özelliklerinden bahsedilmektedir.⁴⁹⁴ Bamsı Beyrek ile Banu Çiçeğin binicilikte ve okta yarıştıkları bunları Banu Çiçeğin kazanması üzerine güreştiklerinin anlatıldığı hikâye⁴⁹⁵, sadece bir destan ibaret değildir. Kadının bu dönemdeki savaşçı özelliğinin belki de en iyi yansıtıldığı hikâyedir. Bunun en büyük delili ise 4 yüzyıl sonra Dulkadiroğulları'nın içinde 30 bin savaşçı kadının olmasıdır. Bertrandon Anadolu'da karşılaştığı sekiz Türkmen savaşçıdan bir tanesinin kadın olmasından çok etkilenmiş ve buna duyduğu şaşkınlığı belirtmiştir.⁴⁹⁶ Biz Türkmen kadınlarının XII. yüzyılda Bizans kuvvetlerine karşı eşleriyle birlikte savaşmışlarından daha önce bahsetmiştik.⁴⁹⁷ IV. yüzyılda Anadolu'dan geçen İbn Battuta da "*Önümüzde ata binmiş bir Türk kadını ile hizmetkâr Yenice beldesine doğru gitmekte idi*"⁴⁹⁸ sözleriyle Türk kadının diğer Müslüman ülkelerdeki kadınlardan daha serbest bir hayatı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bir kadının yün

⁴⁹³ Polat, s. 39.

⁴⁹⁴ Ergin, *Dede Korkut*, s. 30, 125.

⁴⁹⁵ Ergin, *Dede Korkut*, s. 63 – 64.

⁴⁹⁶ Bertrandon, s. 162-163.

⁴⁹⁷ Kinnamos, s. 8.

⁴⁹⁸ İbn Battuta, s. 343'den naklen Şeker, *İbn Battuta*, s. 36.

eğirerek hasta ve sakat oğluna bakıp geçimini sağladığı kaydı da⁴⁹⁹ Türkmen kadının ticaretinde içinde bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

3. Türkmenlerin İktisadî Hayatı

Göçmen Türkmenlerin, iktisadi hayatının önemli bir kısmı hayvancılığa dayanmaktaydı. Bu sebeple onların servetlerini, koyun sürüleri, keçiler, yılmıklar⁵⁰⁰, develer ve sığır sürüleri oluşturmaktadır.⁵⁰¹ Agacanov, sığır sürüleri için, her ne kadar göçmen Türkmenler tarafından kullanılıyor olsa bile daha çok yerleşikler gruplarında bulunduğunu söyler.⁵⁰² Bizce de hareket kabiliyeti daha yavaş olan bu hayvanların, XI. ve XII. yüzyıllarda sürekli mücadele halinde olan ve yer değiştiren göçmen Türkmen grupları tarafından tercih edilmemesi gayet doğaldır. Türkmenlerin yetiştirdiği koyunlar Maveraünnehir ve Horasan bölgesinde de meşhur olup bu koyunlar “Karaman” cinsi olarak bilinenlerdir.⁵⁰³ Bertrandon Antakya’da gördüğü bir sürüyü şöyle anlatmaktadır: “*Burada Türkmenler hayvan yetiştirirler. Hiçbir yerde görmediğim güzellikte tiftik keçileri ile geniş ve sarkık kuyruklu koyunları vardır. Yüklerini ise öküz ve mandalarla taşırlar...*”⁵⁰⁴ Bertrandon’un burada bahsettiği geniş ve sarkık kuyruklu koyunlar karaman cinsi diye adlandırılan koyunlardır. Öküz ve mandaların ise yük hayvanı olarak kullanılması 15. yüzyılda da Türkmenler tarafından sürü olarak yetiştiriciliğinin tercih edilmediğini göstermektedir.

Türkmenler sürülerinin etinden ve sütünden faydalandıkları gibi onların yününden ve derisinden de tekstil üretiminde faydalanmaktaydılar. Türkmenler koyun için “Üstü çayır biçilir, altı çeşme içilir” bilmeceyiyle de bu durumu özetlemektedirler.⁵⁰⁵ Hatta biz daha önce Türkmenlerin hayvanların kemiklerinden

⁴⁹⁹ İbn Battuta, s. 319-320’den naklen Şeker, *İbn Battuta*, s. 64.

⁵⁰⁰ At sürüleri olarak tabir edilen bu kelime Kaşgarlı’nın eserinde “*yük vurulmayarak bırakılan hayvan*” geçmektedir. Bkz. Kaşgarlı, C. I, s. 134.

⁵⁰¹ Sümer, *Türkmenler*, s. 72.

⁵⁰² Agacanov, s. 134.

⁵⁰³ Agacanov, s. 134-135.

⁵⁰⁴ Bertrandon, s. 165-166.

⁵⁰⁵ Deral, s. 36.

veya boynuzlarından çeşitli araç-gereçler ürettiklerinde de bahsetmiştik.. Bu yaşantının sonucu olarak, Türkmenlerin temel besin gıdasını oluşturan et ve süt ürünleri aynı zamanda Türkmenlerin ticari ürünleri haline gelmişlerdir. Selçuklu sarayında da etin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. İbn Bibi'nin "*Sultanın mutfağında saray görevlileri ve diğerleri için 30 baş koyun kesilirken, Emir Seyfeddin Ayaba'nın mutfağında 80 baş koyun kesilirdi.*"⁵⁰⁶ sözleri Selçuklu Devleti'ndeki et tüketimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Şehirlerde yaşayan halk et, süt, peynir, yağ, yoğurt, deri, yün gibi ihtiyaçlarını göçmen Türkmenlerden karşılamaktaydı. Mevsimlik tarımla uğraşan ve sadece arpa, darı, buğday gibi ürünler yetiştirebilen Türkmenler ise ziraî ihtiyaçlarını karşılamak için yerleşik hayattakilere ihtiyaç duymaktaydılar. Bunun sonucunda, konar-göçer ve yerleşiklerin arasında çoğunlukla takas yoluna dayalı bir alışverişin olduğunu görmekteyiz. Yörüklerin bugün dahi şehirlere yakın bölgelerde konaklamayı tercih etmesinin nedeninde şüphesiz buna dayanmaktadır. Said Polat, soğuk kış günlerinde yerleşim birimlerine yaklaşan göçmenlerin zapt ettikleri ahır ve binalarda konakladığını, yerleşiklerin bu durumdan rahatsız olsada ses çıkarmadıklarını hatta kimilerinin memnun olduğunu, çünkü bu süreç içerisinde onların sütünden ve etinden istifade ettiklerini belirtmektedir.⁵⁰⁷ Biz Anadolu için kayda alınan böyle bir durumla karşılaşmadık. Nitekim Türkmenlerin XI. yüzyıldan itibaren göçmen Türkmenlerin ahır kullandıklarını ve Anadolu'da yarı göçebe bir düzen içine geçtiklerini biliyoruz. Bu durumda kendilerine ait ahırları olan Türkmenlerin başka yerleşim birimlerindeki ahırları zapt etmeleri pek mümkün görünmemektedir. Türkmenler XII. yüzyılda sadece yerleşik halkla ticari ilişkilerde bulunmamışlardır. Nitekim 1189 yılında Anadolu'ya gelen Haçlıların önünden çekilen Türkmenlerin bir kısmı, onlara hayvan ve erzak satarak ticari münasebette bulunmuşlardır.⁵⁰⁸

Türkmenlerin bugün önemli bir kültürel mirası olan kilim ve halıları, o dönemde de oldukça önemli ticari ürünleri arasındaydı. Hayvanların yününü eğirilmesinden sonra tezgâhlarda dokuyan Türkmenlerin kilim ve halılarının oldukça meşhur olduğu görülmektedir. Kilimlerin dokunması için yünün eğirilmesinden de

⁵⁰⁶ İbn Bibi, C. I, s. 283.

⁵⁰⁷ Polat, s. 194.

⁵⁰⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.247.

ticari kazanç elde edildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Nitekim İbn Battuta seyahatnamesinde, yün eğirerek kazanç sağlayan ve hasta çocuğuna bakan bir kadından bahsetmektedir.⁵⁰⁹ Ayrıca Dokumacılık yoluyla üretilen kumaşların da Anadolu'da çok bulunduğunu zikreden İbn Battuta, eserinde, Aksaray'da koyun yününden imal olunan kaliçaların benzersiz olduğunu ve bunların Şam, Mısır, Irak, Hind, Çin ve Türk ülkelerine gönderildiğini kaydetmektedir.⁵¹⁰

Bunun yanında Türkmenlerin hayatında binek olarak kullandığı atın da önemli bir yeri vardı. Daha önce ayrıntılı olarak bahsettiğimiz Türkmen atlarından Maverünnehir'de, Horasan'da ve Anadolu'da Bizans tarafından daima övgüyle bahsedilmiştir. Nitekim Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kastamonu, Sinop, Kütahya ve Eskişehir yöresinin atlarının ünü her yere yayılmıştır.⁵¹¹ Türkmen atlarının en önemli özelliği uzun süre çok hızlı koşabilmesidir.⁵¹² Bu yüzden hem Ortaçağ'da hem de Anadolu'da önemli bir ticaret pazarı olan, kıymetinden dolayı Sultanlar tarafından başka devletlere hediye olarak gönderilmekteydi. XII. yüzyılda da II. Kılıç Arslan tarafından, Bizans İmparatoru Manuel'e elçi olarak gönderilen Türkmen beyi, kendi ahırlarından "Yörük atları" olarak tabir edilen atlardan hediye götürmüştür.⁵¹³ Türk atlarının ticari önemini gösteren diğer bir delil ise at pazarlarıdır. Bugün Türkiye'nin pek çok bölgesinde varlığı ortadan kalkmış olsa da ismi kalmış bu pazarlardan Ankara'daki At-pazarı ismi XII. yüzyıldan kalmıştır.⁵¹⁴

Selçuklu devletinin en önemli uluslar arası pazarlarından biri olan Yabanlu Pazarının⁵¹⁵ en önemli ticari ürünlerinin arasında deri, halı, tiftik, yün, at ve koyunun olması da⁵¹⁶ Türkmenlerin ticaretin içinde ne kadar etkin bir role sahip olduklarını göstermektedir.

⁵⁰⁹ İbn Battuta, s. 319-320'den naklen Şeker, *İbn Battuta*, s. 64.

⁵¹⁰ İbn Battuta, s. 324'den naklen Şeker, *İbn Battuta*, s. 60.

⁵¹¹ Polat, s. 200.

⁵¹² Bertrandon, s. 265.

⁵¹³ Khoniates, s. 85.

⁵¹⁴ Baykara, *Sosyal ve Ekonomik Tarih*, s. 192.

⁵¹⁵ Yabanlu Pazarı'nın bugün yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Sivas bölgelerinde olduğu tahmin edilmektedir. İsmi Yabanlu olmasının nedeni de pazarın uluslar arası bir mahiyet taşımasıdır. Bu pazara pek çok ülkeden tüccar gelerek alışveriş yapmaktadır. Dönemin en önemli pazarları arasında gösterilen pazara pek çok yabancı tüccar geldiği için imside Yabanlu olarak kalmıştır.

⁵¹⁶ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, İstanbul 1985, s. 4 – 10.

Türkmenlerin önemli bir başka ticari kazancını ise köleler oluşturmaktaydı. Türkmenler, savaşlarda esir aldıkları köleleri İslam ülkelerine satarak kazanç elde etmekteydi. Süryani Mihail, Eskişehir bölgesindeki Türkmenlerin şimal bölgelerinden takriben 100.000 kişi esir alarak İslam ülkelerine sattıklarından bahsetmektedir.⁵¹⁷ Yabancı pazarında da Türkmenlerin köle ticareti yaptıkları görülmektedir.⁵¹⁸ Turan, Şimalden gelen Kıpçak, Rus ve Çerkes köleleri Anadolu'dan İslâm ülkelerine, bilhassa Mısır'a gidiyor ve Eyyûbî, Memlûk devletlerinin ordularını, saraylarını dolduruyordu, demektedir.⁵¹⁹

Türkmenlerin en önemli özelliklerinden biri olan kendi kendine yetebilme hali, onların pek çok zanaatta kendilerini yetiştirmelerini sağlamıştır. Nitekim onlar yüzlerce insanın barınağı olan çadırları, askeri silahlarını, günlük hayatta kullandıkları eşyaları daima kendileri üretmişlerdir. Sır Derya'nın aşağı boylarındaki arkeolojik buluntularda onların zanaat konusunda ne kadar ileri bir toplum olduğunu göstermektedir.⁵²⁰ Türkmenlerin barınakları olan çadırların dışında halı ve kilim dokuduklarından bahsetmiştik. Çobanlık ve seyislikte de oldukça iyi olan Türkmenler, bu mesleklerin yanında daha önce ayrıntılı olarak anlattığımız giysilerinin kumaşlarını üretilip, bunları dikmekteydiler. Kaşgarlı eserinde terzilerden⁵²¹, başlarına giydikleri börtükleri diken "börtükçi"lerden⁵²² ve bardak, çanak gibi mutfak araçlarını yapan "ayakçı"lardan⁵²³ bahsedilmektedir. Kutadgu Bilig ise "*Bunlar demirci, ayakkabıcı yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır.*"⁵²⁴ demektedir. Kaynaklar da Türkmenlerin silah aletlerini yapmakta oldukça hünerli olduklarından bahsetmektedirler. Daha sonraki dönemlerde şehirlerde bulunan "okçular çarşısı"nın⁵²⁵ ustaları da şüphesiz Türkmenlerdir. Debbaglık, ayakkabıcılık, çizmecilik, saraçlıkta Türkmenlerin diğer usta oldukları zanaat gruplarıydı.

⁵¹⁷ Süryani Mihail, s. 246.

⁵¹⁸ Sümer, *Yabancı Pazarı*, s. 9.

⁵¹⁹ Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 361.

⁵²⁰ Agacanov, s. 147.

⁵²¹ Kaşgarlı, III, s. 46.

⁵²² Kaşgarlı, C.I, s. 26, C.II, 41, 52.

⁵²³ Kaşgarlı, C. III, s. 296.

⁵²⁴ Kutadgu Bilig, s. 322.

⁵²⁵ Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 362.

Bizler Selçuklu döneminde ticaretin oldukça geliştiğini Anadolu'nun tüm şehirlerinde çarşılar kurulduğunu ve pek çok da uluslararası pazarlar kurulduğunu bilmekteyiz. İbn Battuta'da, Antalya, Isparta, Eğridir, Denizli, Konya, Sivas, Erzincan gibi şehirlerin nüfusları ile büyük ve geniş ve güzel çarşılara sahip olduğunu kaydetmektedir.⁵²⁶ Türkmenlerin yoğun olarak bulunduğu bu şehirlerde, zanaatta da bu kadar hünerli olan Türkmenleri bu çarşıların dışında düşünmek büyük hata olurdu. Ayrıca Türkmenlerin, Orta Asya'da da tüccarlara büyük hürmet gösterdiği onların gerekli ihtiyaçlarını karşıladığı ve onlarla alışveriş içinde bulduklarını bilmekteyiz. İbn Fazlan, Türkmenlerin kendileri için çadır kurup kesip yemeleri için koyun verdiklerini anlatır. Hatta bu koyunları özellikle canlı verdiklerini çünkü Müslümanların koyunları ancak kesildiği zaman yediğini bildiklerini söylemektedir. Türkmenler ise koyunu kafasına vurarak öldürmektedirler. Ayrıca herhangi bir tüccarın “ *Ben senin misafirinim. Develerinden, hayvanlarından ve parandan şu miktara ihtiyacım var*” derse Türk'ün, ona istediklerini verdiğini belirtir. Kafilenin geri dönüşünde verdiklerini aynı şekilde bir zerre arttırmadan geri almaktadır.⁵²⁷ Kutadgu Bilig kitabında da tüccarlara verilen önem, “*Onlara karşı çok iyi muamelede bulunmağa gayret et; senin adında iyilikle uzaklara gider, buna şüphe etme*” sözleriyle vurgulanmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Anadolu'nun dört bir köşesinde tüccarların rahat ve güven içinde seyahat edebilmesi için yaptırdığı kervansaraylarda, bu düşünce yapısının geliştirilmiş halidir.

Türkmenlerin önemli ve dikkat çeken diğer bir meslekleri de madenciliktir. Onların günlük kullandıkları araç ve gereçlerin önemli ham maddesi olan demir ve bakırı kendilerinin çıkardıkları bilinmektedir. Ancak bu madenlerin nasıl bulunduğu ve neye göre işletildiği hakkında ne yazık ki bilgimiz yoktur. XII. yüzyılda ve sonrasında Selçuklu devletinin ticaretinde oldukça etkin olduğunu gördüğümüz demir, bakır ve gümüş⁵²⁸ madenlerinin Osmanlı döneminde Türkmenlerin kontrolünde olması,⁵²⁹ bu dönemde de bu madenleri onların işlediğini

⁵²⁶ İbn Battuta, s. 324'den naklen Şeker, *İbn Battuta*, s. 60.

⁵²⁷ İbn Fazlan, s. 37.

⁵²⁸ Sümer, *Yabanlı Pazarı*, s. 5-6.

⁵²⁹ Baykara, s. 280.

düşündürmektedir. Selçuklu döneminde de tam yeri tayin edilemese de gümüş'ün Ulukışla, Gümüşhane ve Kayseri'de; bakırın Kastamonu ve Diyarbakir Ergani'de; demirin ise Toros dağlarından çıktığı düşünülmektedir.⁵³⁰ İbn Battuta'da XIV. yüzyıl için; “*Erzincan'da bakır, Gümüşhane'de de gümüş madenleri mevcuttur ve bunların ticareti yapılmaktadır.*”⁵³¹ demektedir. Madenlerin, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bu bölgelerden çıkması da Türkmenlerin bu madenlerin işlenmesinde katkısı olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁵³⁰ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, s. 5-6.

⁵³¹ İbn Battuta, s. 328'den naklen Şeker, *İbn Battuta*, s. 65.

SONUÇ

Döneminin en güçlü devletlerinden biri olmayı başaran Türkiye Selçuklu Devleti XII asırda Bizans ve Haçlı orduları karşısında verdiği başarılı mücadeleler sonrasında Anadolu'da kesin olarak tutunmayı başarmıştır. Kısa zaman içerisinde Anadolu'nun büyük bir çoğunluğunu topraklarına dahil eden Selçuklular, iktisadi ve sosyal hayatta da Anadolu coğrafyasının yeniden hareketlenmesini sağlamışlardır. XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti hem iktisadi hem de siyasi anlamda bölgede önemli söz sahiplerinden biri olmuştur.

Tarihte Türk Devletleri'nin siyasi olaylarının gelişmesinde önemli bir payı alan Türkmenler, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulup, gelişmesinde de mühim bir rol üstlenmişlerdir. Nitekim onlar, X. asırda göç dalgalarının başlamasıyla Horasan bölgesine kadar inmiş ve burada Büyük Selçuklu Devleti ile çeşitli sorunlar yaşayarak onların tutumundan rahatsız olmuş ve batıdaki bölgelere sürekli akınlar yapmaya başlamışlardır. Türkmenleri zapt etmede oldukça yetersiz kalan Tuğrul Bey ise çareyi onlara Anadolu'nun kapısını açmakta bulmuştur. Daha sonraki Büyük Selçuklu sultanlarının da bu politikayı devam ettirdiğini görmekteyiz. Nitekim bunun sonucunda XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya başlayan Türkmen akınları Malazgirt zaferiyle sonuçlanmış ve burası artık Türkmenler için bir yurt olarak kabul görmüştür. Bu savaşı takiben Anadolu'ya pek çok Türkmen göçü gerçekleştiğini ve Anadolu'daki nüfus dengelerinin bir anda değişerek, bölgede ciddi bir Türkmen nüfusunun olduğu görülmektedir.

Türkiye Selçuklularının Anadolu'da varlığını göstermesi ve gelişmesi dönemlerinde de şüphesiz en büyük destekleri soydaşları olan Türkmenler olmuştur. Nitekim Türkiye Selçuklu Devleti kurulurken askeri gücünü Türkmenlerden almıştır. Batı uçlarındaki Türkmenlerin başarılı müdafaaaları ve fetihleri sayesinde Selçuklu toprakları genişlemekle kalmayıp zaten buhran içinde olan Bizans Devleti de önemli ölçüde yıpranmıştır. Türkmenler Haçlı orduları karşısında da kendilerine has teknikleriyle savaşarak, onları şaşkına çevirmiş ve adeta Haçlı ordularının Anadolu topraklarında imha edilmesinde en önemli görevi üstlenmişlerdir.

Göçebe ve kural tanımaz olarak tanımlanan Türkmenler, Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarının başarılı politikaları sonucunda, yerleşik hayata geçmeye başlamış ve devletin iktisadi ve siyasi alanlarında da önemli roller üstlenmişlerdir. Ayrıca Türkmenler Orta Asya'dan getirdikleri kültürleri, gelenekleri, görenekleri, giysileri, yemekleri ile Anadolu'nun yeniden canlanmasını ve Türkleşmesini sağlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

- AGACANOV, S. G., *Oğuzlar*, Selenge Yayınları İstanbul 2010.
- AĞARI, Murat, “Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya’kubî ve İstahrî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, Erzurum 2007, s. 169 – 191.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C.I-II, Barış Kitap Basım Yayın, İstanbul 1999.
- ANNA KOMNENA, *Alexiad Malazgirt’in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- AYÖNÜ, Yusuf, “ Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI.-XII. Yüzyıllar)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Konya, Bahar 2009, s. 53 – 69.
- AZÎMÎ, *Azîmî Tarihi*, çev. Ali Sevim, TTK yay., Ankara 2006.
- BARTOLD, V. V. , *Orta Asya Tarihi ve Uygarlık*, Selenge yay., İstanbul 2010.
- BAYKARA, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 – 1211) Gazi Şehit*, TTK yay., Ankara 1997.
- _____, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutları”, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2005, s. 1-22.
- _____, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004.
- BAYRAM, Mikâil, “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2005.

_____, “Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilatı” *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu Bildirileri (Konya 7-8 Ekim 2008)*, Konya 2009, s. 51-58.

BERTRANDON DE LA BROQUIÉRE, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000.

CAHEN, Claude, “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, çev. Z. Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul 1972, s. 77-100.

_____, “Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri”, *Bellekten*, LI/201, Ankara 1987, s. 1375 – 1431.

_____, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979.

ÇAY, Abdulhalûk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalos) Zaferi (17 Eylül 1176)*, İstanbul 1984.

ÇETİN, Osman, “İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi”, *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 260-267.

DEMİRKENT, Işın, “Bizans”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000 s. 230-244.

_____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 1996.

DERAL, Erkut, *Karakeçililer*, Ant yayınları, İstanbul 1998.

“Kutadgu Bilig”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000., C. XXVI, s. 478 – 480.

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*, Çev. Muharrem Ergin.

EKİNCİ, Abdullah, “Urfa ve Çevresinde Türk Akınları (MÖ. VII – MS. IV. Yüzyıl)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV/1, s. 259 – 273

- EL- HÜSEYNÎ, *Ahbârü 'd-Devleti 's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Ankara 1999.
- EL-CAHİZ, *Hilâfet Ordusunun Menkabeleri ve Türkler'in Faziletleri*, çev. Ramzan Şeşen, Ankara 1998,
- ERDOĞAN, Emine, “Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre), *OTAM*, Sayı 18, Ankara 2005, s. 119 – 135.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2005.
- ERÖZ, Mehmet, “Türk Yemek Adetleri”, *Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İstanbul 1983.
- GELEKÇİ, Cahit, “Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları”, *HÜTAD*, S. 1, Ankara 2004, s. 9-18.
- GENÇ, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997.
- GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Sad. Yalçın Toker, İstanbul 1995.
- GÖKSU, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, Ankara 2010.
- GREGORY ABÛ'L- FARAC, *Abû'l – Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Anadolu Selçukluları ve Türkmenler (Konar-Göçerler)”, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Medeniyeti*, Ankara 2007.
- _____, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- HALICI, Nevin, *Geleneksel Konya Yemekleri*, Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yayınları, Ankara 1979.

IOANNES KINNAMOS, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118 – 1176)*, çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001.

İBN BİBİ, *el Evamirü'l-Ala'ie fi'l-umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)*, Çev. Mürsel Öztürk, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İBN FAZLAN, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.

İBN KESİR, *El-Bidaye Ve'n-Nihaye*, , çev. Mehmet Keskin, C.X, İstanbul 1995.

İBNÜ'L ESİR, *el- Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, C.I – XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1985-87.

KAFALI, Mustafa, “Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler* C. VI, Ankara 2002, s. 177 – 193.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 580 – 594.

_____, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2003.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divan-i Lûgat-it Türk*, C. I-II-III, Çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1940-1941.

KESİK, Muharrem, “Türkiye Selçukluları'nda Savaş Geleneği Hile ve Taktikleri”, *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, İstanbul 2008.

_____, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116 – 1155)*, TTK, Ankara 2003.

Koca, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi II*, Çorum 2003.

_____, “Sır Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 529 – 551.

_____, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I-III-V, Ankara 2001.
- KÜRENOV, Sapar; Muhittin Gümüş, *Türkmen Atasözleri*, Ankara 1995.
- LEVÇENKO, M. V. , *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul 1999.
- MARKO POLO, *Marco Polo Seyahatnamesi*, C. I-II, İstanbul.
- MEHMED NEŞRİ, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, TTK, Ankara 1987.
- MUHAMMED B. ALİ B. SÜLEYMAN ER-RAVENDİ, *Râhat-üs Sudür ve Âyet-üs Sürûr*, C. II, Çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1999.
- NİKETAS KHONIATES, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyâset-Nâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, TTK yay., Ankara 1999.
- OĞUZ, Burhan, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri Teknikleri, Müesseseleri, İnanç ve Adetleri, Beslenme Teknikleri*, C. I-III, İstanbul 1976, 1980, 2001.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1999.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 2001.
- POLAT, M. Said, *Selçuklu Göçerlerin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi, İstanbul 2004.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, TTK yay., Ankara 1988.

SİMON DE SAINT QUENTİN, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Alanya 2006.

SOLMAZ, Sefer, *Danışmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2001.

SÜMER, Faruk – Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK, Ankara 1988.

SÜMER, Faruk, “Malazgirt Savaşına Katılan Türkmen Beyleri”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. IV, Ankara 1975.

_____, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İstanbul 1999.

_____, “Oğuzlar”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 325-330.

_____, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK yay, Ankara 1998.

_____, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1985.

SÜRYANİ MİHAİL, *Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, (TTK Basılmamış nüsha)

ŞAHİN, İlhan, “Anadolu'da Oğuzlar”, *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 246 – 259.

ŞEKER, Mehmet, “Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Getirilmesi”, *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 269 – 282.

_____, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara 1991.

_____, *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî hayatı ile Ahîlik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ŞENGÜL, Abdullah, *Türk Drama Geleneği ve Tarihî Oyunlarımız*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2001.

ŞEŞEN, Ramazan “Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasî ve Sosyal Durumu”, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı”, *Uluslar arası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, s. 33 – 45.

_____, *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültür Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1998.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Göktürkler*, TTK yay., Ankara 1995.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Tarih Araştırmaları, İstanbul 1946.

TOYGAR, Kâmil, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 1999.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

_____, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

TÜRKOĞLU, Sabahattin, *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim – Kuşam*, C.I, İstanbul 2002.

TÜYSÜZ, Cem “Türkmenler”, *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 277 – 288.

UÇAR, Şahin, *Anadolu'da İslam – Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK yay., Ankara 2000.

YALMAN (Yalgın), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, C.I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

YILDIZ, Doğan, *Çağlarboyu Türklerde Spor*, İstanbul 2002

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, C. II, TTK yay., Ankara 1998.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Esra SERT			
Doğum Yeri:	Konya			
Doğum Tarihi:	21.07.1985			
Medeni Durumu:	Bekâr			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Özel İdeal İÖO		Konya	1996
Ortaöğretim	İmam Hatip		Konya	1999
Lise	Atatürk Kız Lisesi	Sözel	Konya	2002
Lisans	Selçuk Üniversitesi	Tarih	Konya	2007
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi	Ortaçağ Tarihi	Konya	2011
Becerileri:				
İlgi Alanları:				
İş Deneyimi:				
Tel:	05056643243			
E-Posta:	esra-sert@hotmail.com			
Adres	Gödene Mah. Şehit Erdoğan Balcı Sok. Meram Toki Konutları C2 15 54/25 Meram - KONYA			